Liviu Groza

REPERE

Elemente de lexicologie

HUMANITAS EDUCAȚIONAL

Liviu Groza

ELEMENTE DE LEXICOLOGIE

NU

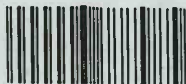

Liviu Groza

COLECȚIA Repere

Elemente de lexicologie

HUMANITAS EDUCAȚIONAL

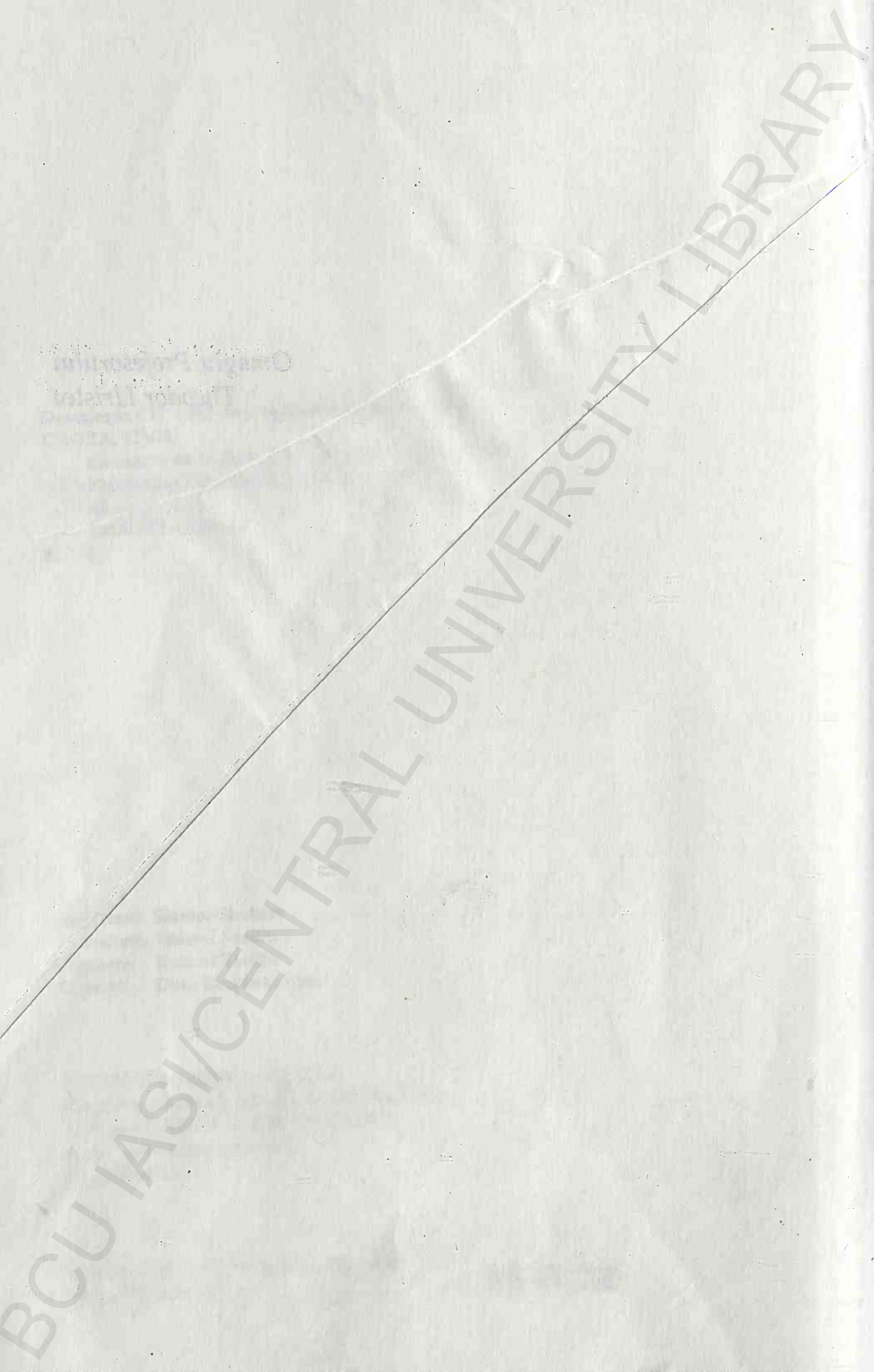
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GROZA, LIVIU
Elemente de lexicologie / Liviu Groza. - București:
Humanitas Educațional, 2004
Bibliogr.
ISBN 973-689-014-7
81.373

Redactare: Sándor Skultéty
Machetare: Roland Vasiliu
Paginare: Roland Vasiliu
Copertă: Dinu Dumbrăvician

HUMANITAS EDUCAȚIONAL
Piața Presei Libere l, sector l, 013701, București
Telefon: 021 222 51 10 Fax: 021 224 54 38
e-mail: educ@humanitas.ro
www@hed.ro

ISBN 973-689-014-7

Omagiu Profesorului
Theodor Hristea

Cuvânt înainte

Concepută ca o sinteză a principalelor concepte din lexicologie ce pot fi regăsite disparat în paginile a numeroase studii de specialitate, această lucrare se adresează unui public larg, elevi, studenți, profesori și, în general, tuturor celor care, din diferite motive, sunt preocupați de problemele studierii lexicului limbii române.

Am considerat că o astfel de lucrare este utilă din cel puțin două motive. Primul se referă la faptul că termenul care denumește o disciplină lingvistică foarte importantă — lexicologia — este prea puțin cunoscut și folosit în manualele școlare și în lucrările auxiliare destinate elevilor. Se creează astfel impresia că lexicul sau vocabularul este un domeniu al limbii care nu este cercetat de o știință anume și pentru care nu există concepte și teorii specifice. Cu toate acestea, elevii iau contact cu numeroși termeni din lexicologie, prevăzuți explicit în programele și în manualele școlare, care constituie de altfel și subiectul unor cerințe din diverse probe de evaluare: arhaisme, regionalisme, derivare, compunere, sinonime, antonime, paronime, câmp lexical etc. Profesorii de limba și literatura română pot găsi în această lucrare informații și sugestii utile pentru predarea în școală a noțiunilor de vocabular; în felul acesta, lucrarea de față este și o pledoarie pentru folosirea, fără nici un fel de reținere, în literatura școlară consacrată studiului limbii și literaturii române, a termenului de lexicologie.

Al doilea motiv pentru care credem în utilitatea acestei lucrări este eventuala sa contribuție la cultura lingvistică a cititorilor, indiferent de vârsta pe care o au. Cei interesați vor putea descoperi că lexicologia este o disciplină lingvistică deosebit de captivantă, în care se regăsesc cunoștințe din domenii diverse. Pentru a putea fi înțelese și studiate, noțiunile de cuvânt și de lexic necesită o permanentă raportare la un număr mare de fapte din toate nivelurile limbii — fonetică, morfologie,

sintaxă —, dar și numeroase legături cu alte discipline: istorie, istoria limbii, dialectologie, frazeologie, stilistică.

Cuvântul, în ciuda caracterului său universal, este mai mult sau mai puțin diferit de la o limbă la alta. Configurația sau structura unei limbi este determinată de ceea ce reprezintă cuvântul ca realitate lingvistică în idiomul respectiv. Lexicul nu este o mulțime oarecare, întâmplătoare de cuvinte, ci rezultatul unei evoluții istorice a unei limbi vorbite într-o anumită zonă geografică și, mai ales, într-o anumită societate definită de obiceiuri și de mentalități specifice. Acest domeniu al limbii este supus unor modificări foarte rapide, uneori surprinzătoare, care sunt determinate de evoluția generală a societății (contactul cu alte limbi și cu alte culturi, evenimente istorice și sociale majore, progresul tehnic și științific etc.), dar și de imaginea pe care o au vorbitorii despre necesitatea folosirii unor cuvinte sau variante ale acestora. A cunoaște fenomenele care stau la baza constituirii lexicului românesc de ieri și de azi înseamnă, de fapt, a înțelege configurația și evoluția unui aspect deosebit de important al limbii române.

Autorul

1 Lexicologia, lexicografia și disciplinele înrudite

Domeniul de cercetare al lexicologiei

Cu toate că interesul pentru descrierea și cercetarea cuvintelor sub diverse aspecte s-a manifestat încă din Antichitate — primele cataloage sau liste de cuvinte se pare că s-au întocmit în China, India, Akkad și Sumer —, lexicologia este una dintre cele mai tinere discipline din domeniul atât de vast al lingvisticii. Multă vreme, lexicologia a fost concepută doar ca o activitate practică de înregistrare și de explicare a cuvintelor, fără a fi deci deosebită de ceea ce astăzi se numește *lexicografie*. Deși în secolul al XVIII-lea, mai precis la 1765, termenul *lexicologie* este atestat în franceză cu accepție relativ modernă, care depășește punctul de vedere bazat în exclusivitate pe tehnica întocmirii de cataloage lexicale[1], în continuare această disciplină a fost confundată cu stilistica, cu morfologia și chiar cu logica sau cu psihologia. Mai mult chiar, și după impunerea definitivă a lexicologiei ca disciplină de sine stătătoare, aproximativ în deceniul al cincilea al secolului al XX-lea, părerile specialiștilor au rămas încă împărțite în ceea ce privește ramurile acesteia și domeniul ei de cercetare. Unii cercetători concep lexicologia, în sens larg, ca pe o știință generală despre cuvânt și despre lexic, iar alții o se-

[1] REY, 1970, cap. II, consideră că întemeietorii lexicologiei clasice sunt Douchet și Beauzée, care, în *Encyclopédie*, au avansat ideea constituirii unei discipline, denumită în franceză *lexicologie* (din gr. λεξικόν [lexikón] „lexic, vocabular" și elementul de compunere, tot de origine grecească, *logia* „teorie"), care să cerceteze cuvintele unei limbi având în vedere următoarele: materialul, care la rândul său cuprinde elementele și prozodia (elementele fiind sunetele și articularea lor, iar prozodia fiind accentul, durata și intonația), valoarea (ideile pe care uzul le asociază fiecărui cuvânt, sensul putând fi, din această perspectivă, fundamental, specific și accidental) și etimologia (originea sau felul în care au apărut cuvintele într-o limbă și așa-numitul „sens adevărat").

pară de etimologie și de semantică[2]. În ciuda acestor divergențe de concepție și de metodă, lexicologia este însă astăzi cât se poate de clar delimitată de lexicografie. Prin *lexicologie*, se înțelege disciplina al cărei obiect de cercetare îl constituie unitățile de expresie care au însușirea de a fi cuvinte și care alcătuiesc un domeniu organizat al limbii numit *lexic* sau *vocabular*.

În accepția sa clasică, destul de răspândită și astăzi, lexicologia este disciplina care explică tot ceea ce ține de cunoașterea cuvintelor unei limbi, mai precis tot ceea ce se referă la forma, valoarea și originea acestora. Forma cuvintelor, adică elementele minimale de expresie alcătuitoare, este studiată de ramura lexicologiei numită *morfonemie*, valoarea sau semnificația, de fapt toate ideile, conceptele etc. pe care uzul le asociază cu forma cuvintelor, este cercetată de *semantică*, iar originea cuvintelor face obiectul de cercetare al *etimologiei*. Acestea sunt considerate în mod tradițional ramurile disciplinei lingvistice numită lexicologie.

Cu toate că aceste principii referitoare la studierea materialului lexical al unei limbi au fost formulate destul de clar încă din secolul al XVIII-lea, cuvântul a fost considerat multă vreme o noțiune în exclusivitate gramaticală și, abia o dată cu dezvoltarea teoriilor mai noi despre limbă, a putut fi cercetat și definit ca unitate lingvistică aparținând unui domeniu distinct. Fără îndoială, lexicologia și gramatica au același obiect de studiu, cuvântul, dar aceasta nu înseamnă că avem a face cu una și aceeași disciplină lingvistică, denumită eventual în alt fel. De obicei, se face o comparație între limbă și jocul de șah: piesele jocului de șah sunt insuficiente pentru a forma jocul în ansamblul său dacă nu ar exista și regulile după care acestea trebuie folosite. Deci cuvintele singure nu pot forma o limbă. Este nevoie de un ansamblu de reguli, de norme, de convenții, care nu pot fi deduse decât prin cercetarea modului de utilizare a elementelor de expresie[3]. Lexicologia studiază cuvântul ca parte a unui do-

---

[2] MATORÉ, 1953, p. 13, este de părere că între lexicologie și semantică ar exista următoarea diferență: lexicologia studiază cuvintele și grupurile de cuvinte sub aspect noțional din perspectivă statică, în timp ce semantica studiază valorile succesive ale cuvintelor.

[3] Există și păreri potrivit cărora această comparație nu corespunde prea bine realității. În acest sens, poate fi citat următorul aforism al lui Constantin Noica : „Nu e de comparat limba cu jocul de șah (reguli fixe). Mai degrabă cu jocul copiilor, unde regulile se înnoiesc permanent”, Constantin Noica, *Istoricitate și eternitate*, Editura Capricorn, București, 1989, p. 266.

meniu distinct al limbii, lexicul sau vocabularul, încercând să determine componența acestuia, proveniența unităților alcătuitoare, modul său de organizare și schimbările care se produc. Gramatica cercetează cuvintele din punctul de vedere al normelor, al regulilor care fac posibilă folosirea lor în comunicare. Morfologia, ca parte a gramaticii, se ocupă cu studiul modificărilor de formă ale cuvintelor în timpul vorbirii, iar sintaxa cu studiul regulilor de îmbinare a cuvintelor în propoziții și fraze. Cuvintele se grupează în clase sau categorii lexico-gramaticale, deoarece sunt în același timp elemente de expresie sau unități ale lexicului, dar și părți ale unui sistem concretizat de norme și de reguli, așa-numitele *părți de vorbire* (substantiv, pronume, adjectiv, verb etc.) și *părți de propoziție* (subiect, predicat, atribut, complement)[4].

Ca domeniu al limbii, lexicul — și implicit elementele acestuia, cuvintele — poate fi studiat din perspectivă diacronică, evolutivă sau istorică, sau din perspectivă sincronică, statică sau descriptivă. Perspectiva diacronică presupune cercetarea diferitelor etape ale constituirii lexicului unei limbi sau numai ale unor părți ale acestuia, precum și evoluția cuvintelor sub aspectul formei și al înțelesului. Perspectiva sincronică are în vedere descrierea organizării lexicului într-o anumită perioadă, de regulă perioada contemporană sau actuală, și diferitele tendințe care se manifestă în formarea și adoptarea unor noi unități lexicale sau numai în folosirea celor deja existente. Deși raportul *diacronie / sincronie* este uneori destul de greu de precizat, deoarece configurația viitoare a lexicului este determinată tocmai de schimbările care se produc în prezent, se admite totuși existența unei *lexicologii diacronice* care este distinctă de *lexicologia sincronică*. Primul tip de lexicologie, lexicologia diacronică, nu se limitează la simpla inventariere și comparare a unor fapte lexicale în succesiunea lor, ci studiază și cauzele care au determinat anumite schimbări ale vocabularului în ansamblul său, iar lexicologia sincronică poate avea în vedere și aspecte normative, indicând ra-

---

[4] Unitățile lexicale sunt „date" de fiecare limbă în parte, în timp ce părțile de vorbire și de propoziție sunt stabilite în urma unui demers științific în care sunt determinante categoriile logice: „O gramatică bazată pe cuvânt implică trei proceduri principale: identificarea cuvântului ca entitate lingvistică distinctă, stabilirea unui set de clase de cuvinte, cu ajutorul cărora să se poată distinge și clasifica cuvintele limbii, și elaborarea unor categorii gramaticale adecvate pentru a descrie și a analiza morfologia cuvintelor grupate în paradigme de forme asociate și raporturile sintactice existente între cuvinte în construcția propozițiilor", ROBINS, 2003, p. 47.

portul dintre ceea ce este corect sau incorect în utilizarea unor unități lexicale, atât sub aspectul formei, cât și al conținutului.

Lexicologia se deosebește nu numai de gramatică, ci și de lexicografie, chiar dacă și această disciplină are ca obiect de cercetare tot cuvântul. Prin *lexicografie*, se înțelege disciplina care se ocupă cu întocmirea dicționarelor lingvistice pe baza unor principii și norme științifice, dar și totalitatea lucrărilor lexicografice elaborate până la un moment dat. Deși distincte, lexicologia și lexicografia sunt discipline complementare. Lexicologia elaborează teoriile și metodele referitoare la studiul vocabularului și al cuvântului ca unitate fundamentală a limbii, fiind o disciplină teoretică, iar lexicografia oferă acesteia materialul de cercetare înregistrat sistematic, fiind deci o disciplină practică sau aplicată. Din punct de vedere cronologic, lexicografia, ca activitate de înregistrare și de explicare a cuvintelor unei limbi în lucrări speciale, numite dicționare sau lexicoane, este anterioară lexicologiei, care a devenit o disciplină autonomă relativ recent.

Alături de lexicologie și de lexicografie, mai pot fi amintite și alte discipline care au ca obiect de studiu cuvântul sau, mai bine zis, unele categorii de cuvinte: *onomasiologia*, *terminologia* și *onomastica*.

Onomasiologia studiază felul în care sunt numite obiectele din realitate, încercând să stabilească reguli sau chiar legi. Ocupându-se de sensul cuvintelor, onomasiologia poate fi considerată ramură a semanticii, dar se deosebește de aceasta prin metoda folosită. Semantica studiază sensurile cuvintelor, categoriile semantice, schimbările de sens, cauzele acestora, în timp ce onomasiologia își propune să cerceteze felul în care anumite concepte, idei capătă o denumire în limbă. Este știut că o noțiune poate fi exprimată în aceeași limbă prin mai multe unități lexicale. În română, noțiunea de „cap" — „parte a corpului viețuitoarelor — poate fi denumită cu ajutorul cuvintelor *cap*, *căpățână*, *tigvă*, *tărtăcuță* etc. Onomasiologia este mai mult o metodă folosită de geografia lingvistică, foarte utilă în alcătuirea atlaselor lingvistice, lucrări care înfățișează repartiția cuvintelor și variantelor acestora pe un anumit teritoriu.

Terminologia studiază felul în care sunt denumite concepte din diferite domenii de activitate tehnico-științifică. În linii mari, se folosește aceeași metodă ca în onomasiologie: întâi se delimitează conceptul științific și apoi se cercetează felul în care acesta este denumit. În fizică, de exemplu, conceptul de „forță" nu se referă în exclusivitate la „puterea de acțiune fizică sau psihică a unei persoane, eventual a unei ființe", ci la „cauza fizică a unei accelerări sau a unei de-

formări", în acest sens putând fi puse în evidență denumirile: *forță centrifugă, forță centripetă, forță de atracție, forță de respingere, forță gravitațională, forță de contact, forță nucleară, forță electrostatică, forță electromagnetică* etc.

Onomastica, înțeleasă ca ramură a onomasiologiei sau chiar ca disciplină aparte, studiază numele proprii dintr-o limbă. Acestea, în funcție de ceea ce denumesc, sunt *antroponime*, nume de persoane, și *toponime*, nume de locuri, care, la rândul lor, pot fi *oronime*, nume proprii ale unor forme de relief, *oiconime*, nume de așezări omenești, *hidronime*, nume de ape. O categorie aparte o constituie *hagiotoponimele*, termeni referitori la cultul creștin deveniți nume de locuri sau de localități (*Sângeorz, Sânnicolaul Mare, Episcopia Bihorului, Călugăreni, Panaghia, Clopotiva* etc.[5]).

Și onomastica încearcă să stabilească anumite legi ale felului în care sunt numite persoanele, locurile, apele, așezările omenești etc., dar are în vedere și studiul originii acestor categorii de cuvinte. De exemplu, nume proprii precum *Albu, Barbăsură, Lungu, Micu, Scurtu* etc. sunt porecle referitoare la trăsăturile fizice ale unor indivizi, fixate ca nume de familie. În schimb, *Ciaușu, Ciohodaru, Cluceru, Spătaru, Viziru* etc. sunt la origine denumiri ale unor ranguri și funcții boierești din trecut, păstrate tot ca nume de familie. Onomastica se apropie foarte mult de etimologie, folosind principiile și metodele acesteia.

O altă disciplină înrudită cu lexicologia, considerată la început o ramură a acesteia, este *frazeologia*. După cum se știe, comunicarea dintre oameni se realizează cu ajutorul unor grupuri de cuvinte și, doar în cazuri excepționale, cu ajutorul unor cuvinte separate, care au o anumită valoare într-un anumit context situațional (*Mașina! Păzea! Atenție! Na! Uite!* etc.). Pentru a denumi obiecte din realitate, acțiuni, stări, însușiri etc., există în fiecare limbă, alături de cuvintele propriu-zise, și grupuri sau îmbinări de cuvinte care au aceeași funcție sau valoare[6]. În română, pentru a exprima noțiunea de „a muri" există verbele *muri* și *deceda*, dar și numeroase grupuri de cuvinte care au același

---

[5] Vezi ELR, pp. 249–251.

[6] Întemeietorul frazeologiei moderne, lingvistul elvețian Charles Bally, a conceput inițial această disciplină ca parte a studiului vocabularului unei limbi, care are în vedere grupurile de cuvinte cu caracter stabil echivalente cu un cuvânt simplu (BALLY, 1905, p. 87). Ulterior, frazeologia s-a constituit într-o disciplină distinctă de vocabular și de sintaxă. Vezi HRISTEA, 1984, pp. 138–140.

înțeles și care au în plus nuanțe expresive, afective diferite: *a trece în eternitate, a trece în neființă, a trece în lumea umbrelor, a trece în lumea celor drepți, a închide ochii, a pune mâinile pe piept, a da ortul popii, a-și da duhul, a-și da obștescul sfârșit* etc.

În frazeologia unei limbi, deci și a limbii române, există însă și grupuri de cuvinte care nu au valoare expresivă, ci una pur denotativă. De obicei, apariția unor noi obiecte presupune și apariția unor noi cuvinte care să le denumească. Creațiile absolut noi, în sensul combinării unor sunete pentru a obține noi cuvinte, deși nu sunt excluse din punct de vedere teoretic, sunt de fapt inexistente. În mod obișnuit, de la materialul lexical deja existent se formează derivate și compuse sau se recurge la împrumutarea unor cuvinte din alte limbi. Mai există și posibilitatea ca un obiect nou apărut să nu fie denumit cu un singur cuvânt, creație internă sau împrumut, ci cu un grup de cuvinte. Substantivul *creion*, din fr. *crayon*, a denumit inițial în această limbă o bucată cilindrică de material mineral, de obicei creta, folosită pentru a face semne, pentru a scrie sau a desena, iar apoi instrumentul de scris făcut din lemn având un miez moale, de cele mai multe ori grafit, care lasă urme pe hârtie. Fabricarea și răspândirea unor obiecte asemănătoare ca formă, dar cu utilizări diferite au dus și la apariția în diverse limbi, printre care și româna, a unor grupuri de cuvinte de felul: *creion chimic, creion de tâmplărie, creion dermatograf, creion electric, creion electronic, creion nazal, creion optic* etc. Grupurile de cuvinte folosite într-o limbă ca echivalente funcționale ale cuvintelor simple se numesc *unități frazeologice* sau *frazeologisme* și constituie obiectul de cercetare al frazeologiei[7].

Tipuri de lucrări lexicografice și câteva principii care stau la baza elaborării lor

O lucrare lexicografică este formată dintr-o listă sau dintr-un corpus de cuvinte clasificate după anumite criterii, cel mai adesea după criteriul practic al ordonării alfabetice[8], și însoțite de unele explica-

[7] Deoarece numeroși termeni tehnici și științifici sunt de fapt grupuri de cuvinte cu valoare unitară, frazeologia cercetează și terminologiile diverselor domenii. Vezi Guy Rondeau, *Introduction à la terminologie*, ediția a II-a, Editura Gaëtan Morin, Québec 1984. Cf. și termenii românești referitori la conceptul de „forță" citați mai sus.

[8] Există și lucrări lexicografice în care cuvintele nu sunt aranjate alfabetic, ci în grupuri analogice referitoare la *om, natură, societate* etc. De exemplu, grupurile care se referă la *om* cuprind termeni care denumesc sentimente (*bucurie, tristețe, dragoste,*

ții de natură lingvistică. Tocmai natura lingvistică a explicațiilor face posibilă deosebirea lucrărilor propriu-zis lexicografice de alte lucrări asemănătoare, numite uneori în mod convențional *dicționare*. De obicei, se face o distincție între lucrările cu conținut lexicografic și așa-numitele dicționare nelingvistice, de scriitori, de curente sau de opere literare, de personaje etc., chiar dacă, și într-un caz, și în altul, avem a face cu o serie de cuvinte înregistrate și clasificate alfabetic.

Într-o lucrare lexicografică, sub cuvântul-titlu, care constituie o intrare în dicționarul respectiv și ajută la găsirea rapidă a informațiilor căutate, se află o definiție, mai largă sau mai restrânsă, în funcție de specificul lucrării respective. Definiția lexicografică se referă, cel mai adesea, la sensul cuvântului înregistrat[9], dar poate avea în vedere și alte aspecte care țin de etimologie, de întrebuințarea gramaticală sau în exclusivitate de forma sau formele pe care trebuie să le utilizeze vorbitorii în conformitate cu normele limbii literare. În funcție de conținutul lor, de natura explicațiilor date cuvintelor înregistrate, se pot deosebi următoarele tipuri de lucrări lexicografice: *glosarul*, *dicționarul* și *enciclopedia*.

Glosarul este o lucrare lexicografică, de regulă de mici dimensiuni, care urmărește să explice sensurile anumitor cuvinte dintr-un text, de care este astfel dependentă. Textele vechi, din Evul Mediu, scrise în latină, greacă, slavonă etc., precum și traducerile acestora cuprindeau numeroase cuvinte care erau mai greu de înțeles pentru eventualii cititori și era nevoie de anumite explicații sau comentarii pentru a le lămuri sensul. Deasupra cuvântului care trebuia explicat[10] sau la marginea rândului în care acesta era cuprins, se scriau glose, adică termeni lexicali sinonimi mult mai cunoscuți și mai răspân-

---

dușmănie etc.), însușiri intelectuale (*inteligență*, *prostie* etc.), calități volitive (*dorință*, *fermitate*, *nehotărâre* etc.), calități morale (*moralitate*, *imoralitate*, *curaj* etc.). Deoarece majoritatea grupurilor analogice sunt înlănțuiri sinonimice, dicționarele analogice sunt într-un fel asemănătoare cu cele de sinonime (vezi DAS, pp. 6 – 7). Se poate face observația că în interiorul fiecărui grup analogic termenii înregistrați sunt aranjați tot alfabetic.

[9] Explicarea sensului unui cuvânt într-un dicționar se face cu ajutorul altor cuvinte, aparținând aceleiași limbi, ceea ce face ca definițiile să fie circulare, adică sensul unui cuvânt trimite la sensurile altor cuvinte. În dicționarele mai vechi, sensul cuvintelor înregistrate era explicat în limbile latină sau franceză, tocmai pentru a evita, într-un anumit fel, acest neajuns inerent oricărei lucrări lexicografice unilingve. Pentru problema definiției lexicografice, vezi BIDU-VRĂNCEANU și FORĂSCU, 1988, pp. 7–38.

[10] În limba latină, *glossa* înseamnă *glosă* „explicația unui cuvânt greu de înțeles".

diți sau chiar unele explicații mai largi, menite să ușureze înțelegerea exactă a textului. Cu timpul, aproximativ prin secolul al XVI-lea, glosările au început să nu se mai facă direct pe text, ci într-o listă separată de cuvinte, așezată la sfârșit, numită *glosar* (lat. *glossarium*), care cuprindea astfel cuvintele vechi sau mai puțin cunoscute din textul sau lucrarea respectivă. Și astăzi operele artistice ale unor scriitori, de exemplu opera lui Ion Creangă, unele lucrări științifice, edițiile critice etc., trebuie să fie însoțite de glosare care cuprind, după caz, termeni populari, regionali, științifici, speciali etc. Se mai pot întocmi glosare care înregistrează cuvinte regionale, specifice unui anumit grai, așa-numitele *glosare regionale*, lucrări de sine stătătoare, care nu depind de un text anume, folosite ca instrumente de lucru în dialectologie, disciplină lingvistică având ca obiect de cercetare variantele sau ramificațiile teritoriale ale unei limbi.

Dicționarele sau *lexicoanele* sunt lucrări lexicografice mult mai mari decât glosarele și au ca scop înregistrarea și explicarea cuvintelor din punctul de vedere al formei și al sensului nu numai dintr-un text sau dintr-o lucrare, ci dintr-o limbă privită în ansamblul ei, în manifestările sale orale și scrise din trecut și din prezent. După conținut și după principiile care stau la baza elaborării lor, se pot deosebi *dicționare generale* și *dicționare speciale*. Dacă sunt luate în considerare limbile în care sunt redactate, se pot distinge *dicționare unilingve*, redactate într-o singură limbă, și *dicționare poliglote*, care pun la dispoziția celor care le utilizează echivalentele termenilor din limba de bază în două sau mai multe limbi străine.

Dicționarele generale au în vedere așa-numitele cuvinte uzuale, care cunosc sau au cunoscut o răspândire relativ mare în limbă. Într-un dicționar general, termenii sunt grupați de regulă în ordine alfabetică, mai rar pe familii de cuvinte sau pe sfere semantice, deci după înțelesul lor. Explicațiile care însoțesc cuvintele înregistrate într-un dicționar general se pot referi în exclusivitate la sensurile acestora, la scrierea, pronunțarea și categoria lor lexico-gramaticală sau la originea lor. Astfel, unele dicționare generale sunt doar explicative, adică lămuresc sensurile cuvintelor înregistrate, altele sunt doar ortografice, ortoepice și morfologice, iar altele sunt doar etimologice. Cu toate că dicționarele generale se deosebesc, cel puțin din punct de vedere teoretic, după natura explicațiilor pe care le dau cuvintelor înregistrate, în realitate se poate vorbi, în majoritatea cazurilor, de dicționare mixte. De exemplu, *Dicționarul limbii române literare contemporane* (DLRLC) nu dă explicații etimologice, ci doar de natură semantică,

la care adaugă însă și indicații gramaticale, ortografice și ortoepice. În schimb, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX_2) include și scurte explicații etimologice, pe lângă cele semantice și gramaticale. Uneori, pentru cuvintele care prezintă unele particularități de pronunțare se dau și explicații ortoepice. *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), așa cum se observă din titlu, dă cuvintelor înregistrate explicații complexe, de natură ortografică și ortoepică, dar și de natură morfologică, recomandând formele și variantele acceptate de normele limbii române literare.

Numărul și felul cuvintelor înregistrate în dicționarele generale este, de asemenea, diferit de la o lucrare la alta. Se pot deosebi dicționare de uz curent, care își propun înregistrarea și explicarea cuvintelor mai răspândite în perioada în care lucrarea lexicografică respectivă este întocmită, și dicționare-tezaur, care cuprind, pe lângă termenii uzuali, și o serie de cuvinte care, prin raritatea și vechimea lor, au valoare deosebită. De obicei, dicționarele generale de uz curent cuprind 50 000 – 60 000 de cuvinte și variante. În dicționarele-tezaur numărul cuvintelor și al variantelor înregistrate poate ajunge la 150 000 sau chiar mai mult[11].

Dicționarele generale nu înregistrează în exclusivitate cuvinte și variante ale acestora, ci și grupuri de cuvinte care au înțeles unitar și care au valoarea cuvintelor propriu-zise, așa-numitele unități frazeologice, cunoscute și sub denumirea de expresii și locuțiuni. În felul acesta, numărul unităților lingvistice cu valoare lexicală (cuvinte și variante, precum și unități frazeologice) cuprinse într-un dicționar general este mult mai mare decât cel estimat chiar de autori care au în vedere doar cuvintele-titlu sau intrările din lucrarea respectivă.

Dicționarele speciale înregistrează și explică cuvintele grupate după criterii lingvistice referitoare la anumite tipuri de relații semantice (sinonimie, omonimie, antonimie, paronimie), la vechimea acestora în limbă sau după criterii socio-profesionale care au în vedere distribuția unităților lexicale în diferite domenii de activitate. După conținut,

---

[11] Pentru istoria lexicografiei românești, precum și pentru o descriere a principalelor dicționare românești elaborate până în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, vezi SECHE, 1969. Cea mai cuprinzătoare lucrare lexicografică românească este dicționarul elaborat de Academia Română cu începere din 1913, cunoscut sub numele de *Dicționarul Academiei*, abreviat *DA = Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948, continuat de *DLR = Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, 1965. Se preconizează ca partea veche a acestui dicționar să fie refăcută după principii lexicografice moderne și completată.

se pot deosebi dicționare de omonime, de antonime, de paronime, de neologisme sau de cuvinte recente, de argou și jargon, dicționare de termeni tehnici și științifici. Tot în categoria dicționarelor speciale intră și dicționarele frazeologice, care se ocupă cu înregistrarea și explicarea expresiilor și locuțiunilor sau a unităților frazeologice.

Enciclopediile sunt lucrări de dimensiuni impresionante, unele dintre ele fiind elaborate în numeroase volume, care tratează despre toate cunoștințele umane, clasificate alfabetic sau pe domenii de activitate. Într-o enciclopedie, nu se urmărește descrierea sau explicarea sensurilor termenilor înregistrați, ci prezentarea pe scurt a nivelului la care a ajuns cunoașterea umană într-un anumit domeniu: știință, artă, literatură etc.[12]. Unele dicționare generale au caracter enciclopedic, deoarece includ fie separat, fie chiar în dicționarul propriu-zis, informații și explicații din domenii diverse — istorie, geografie, literatură, artă, știință —, nume de personalități politice, științifice, artistice etc. Pentru a ușura înțelegerea explicațiilor date, se mai pot folosi ilustrații, planșe, tabele, reproduceri fotografice etc., ceea ce face ca un asemenea dicționar să aibă un caracter complex.

Elaborarea oricărei lucrări lexicografice, indiferent de dimensiuni și de conținut, trebuie să aibă la bază anumite principii științifice, care sunt de obicei cuprinse în *expunerea de motive*, o introducere în care autorii prezintă pe scurt sau mai pe larg concepția și metodele pe care le-au utilizat în adunarea, clasificarea și explicarea materialului lexical. Se mai dau și unele lămuriri în legătură cu modul de folosire a dicționarului, cum trebuie căutat un cuvânt, care este ordinea sensurilor cu care cuvântul figurează în dicționar etc. Uneori, în introducere se prezintă studii științifice sau statistici întocmite chiar pe baza materialului cuprins în dicționar.

Pentru ca un cuvânt să poată fi inclus într-un dicționar, este nevoie de atestarea sa în limbă, adică trebuie să existe dovezi despre folosirea sa ca unitate lexicală distinctă, fie și pentru o scurtă perioadă de timp. În funcție de tipul de dicționar, general sau special, se stabilește o bibliografie, un număr de lucrări sau de texte pe care autorul sau autorii trebuie să le aibă în vedere în activitatea de adunare a materialului lexical. Se trece apoi la operația numită *despuierea textelor*, adică extragerea cuvintelor din textele consultate și înregistrarea sensurilor, eventual și a formelor gramaticale, cu care sunt folosite. Une-

---

[12] Cuvântul latinesc savant *encyclopædia* însemna, în secolul al XVI-lea, „educație care cuprinde tot ciclul cunoașterii umane”.

le dicționare dau și exemple pentru folosirea cu un anumit sens a cuvintelor înregistrate. Aceste exemple pot fi citate din lucrările incluse în bibliografia dicționarului sau pot fi contexte create de autori.

Nu toate cuvintele unei limbi sunt atestate în limba scrisă. De exemplu, unele cuvinte populare, numeroși termeni argotici, unele creații individuale ale limbii vorbite nu pot fi întâlnite în texte, ceea ce nu înseamnă că ele nu există în limbă. În acest caz, se poate folosi *metoda chestionarului*. Se întocmește o listă de întrebări indirecte despre diferite obiecte, acțiuni, stări, însușiri, credințe, superstiții etc., fără a indica denumirea respectivă. La aceste chestionare, pot da răspunsuri persoane din diferite regiuni ale țării, persoane care practică anumite meserii sau care aparțin anumitor grupuri socio-profesionale, așa-numiții informatori. Răspunsurile sunt consemnate în scris de anchetatori, persoanele care strâng materialul lingvistic specific limbii populare sau vorbite[13]. În felul acesta, există în cele din urmă dovada folosirii în limbă a unor cuvinte, chiar dacă acestea nu sunt atestate în texte.

Tot în expunerea de motive a unui dicționar, trebuie să se precizeze dacă lucrarea respectivă are cu precădere caracter descriptiv sau normativ. Un dicționar descriptiv poate include cuvintele și variantele pe care normele limbii literare nu le acceptă. În schimb, un dicționar normativ trebuie să indice numai cuvintele și variantele acceptate de limba literară, aspectul cel mai îngrijit, normat și cultivat al limbii. De exemplu, în DEX_2 sunt înregistrate variante de felul: *corijent, dizident, dopotrivă, fericita, ferestrău, fierăstrău, grezie, magazioner, paleativ* etc. pe care DOOM le omite, nu pentru că acestea nu există în limbă, ci pentru că acest dicționar are caracter normativ, indicând doar variantele pe care le acceptă limba română literară, de felul: *acum / acuma, cafeină / cofeină, carafă / garafă, cârdășie / cărdășie, deseară / diseară, despera / dispera* etc.

[13] Metoda chestionarului a fost folosită mai întâi în geografia lingvistică pentru întocmirea atlaselor lingvistice, lucrări științifice sub forma unor hărți din care se poate vedea răspândirea unor cuvinte, forme și variante pe teritoriul pe care se vorbește o limbă. Răspunsurile la întrebările din chestionar pot fi consemnate în scris direct de autorul acestuia sau indirect de alte persoane. Bogdan-Petriceicu Hasdeu a folosit metoda chestionarului indirect pentru a aduna materialul necesar elaborării dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, lucrare din păcate neterminată, din care au apărut numai trei volume, între 1886 și 1893 (*A–bărbat*), precum și *Introducere*, în 1898.

Dicționarele sunt lucrări care se consultă și care au nevoie de revizuiri și adăugiri periodice, deoarece se raportează la un domeniu al limbii în continuă și rapidă schimbare. Orice dicționar, oricât de cuprinzător ar fi, este, în mod inevitabil, incomplet și, la un moment dat, chiar depășit de realitatea lingvistică. Dacă atestarea unui cuvânt este sigură, nu același lucru se poate spune despre „dispariția" sa din limbă. Uzul poate renunța definitiv sau pentru o vreme la folosirea unor cuvinte. Altfel spus, se poate vorbi în mod cert doar despre „nașterea" unor cuvinte, nu și despre „moartea" lor. Dicționarele au meritul de a înregistra sistematic și periodic unitățile cu valoare lexicală ale unei limbi, privită în evoluția ei istorică și în totalitatea manifestărilor ei socio-culturale.

2 Cuvântul — unitatea fundamentală a lexicului și a limbii

Problemele definirii cuvântului

Deși este o realitate care se impune de la sine, deoarece o limbă fără cuvinte nu se poate concepe, iar fiecare nivel al limbii se delimitează în funcție de ceea ce reprezintă această realitate, cuvântul este o noțiune pentru care nu există o definiție lingvistică generală satisfăcătoare[1]. Cu toate acestea, cuvântul este unitatea fundamentală a limbii, implicit a lexicului, dar și a gândirii și a comunicării interumane. Dacă unele emoții, stări sufletești, sentimente, senzații etc. pot fi exprimate și prin semne, strigăte, gesturi, atitudini etc., gândirea capătă cu necesitate o formă lingvistică. Însușirea și utilizarea cuvintelor din limba maternă sunt posibile pe măsură ce indivizii speciei umane devin conștienți de sine și de realitatea înconjurătoare. Învățarea ulterioară a unei limbi străine este un proces deliberat, care nu mai are legătură cu maturizarea psiho-fizică a individului.

Definirea cuvântului întâmpină unele dificultăți care țin tocmai de natura complexă a acestei realități lingvistice universale. Dacă sunetele vorbirii pot fi descrise în termeni relativ riguroși, având în vedere mișcările pe care le fac organele care compun așa-numitul aparat fonator, nu același lucru se poate face și în cazul cuvintelor. Orice cuvânt este descriptibil cu ajutorul altor cuvinte, ceea ce dă naștere unor definiții circulare. De exemplu, cuvântul *pe* este o *prepoziție*, iar prin acest ultim termen se înțelege „partea de vorbire neflexibilă care exprimă raporturi sintactice de dependență între părțile unei propoziții, legând două părți de propoziție diferite". La

---

[1] Referitor la această problemă, SAUSSURE, 1998, p. 125, notează: „[...] cuvântul, în ciuda dificultății pe care o avem în a-l defini, este o unitate care se impune spiritului, ceva ce se află în centrul mecanismului limbii [...]".

rândul său, conceptul de *parte de vorbire* este definit ca „o categorie de cuvinte grupate după sensul lor lexical fundamental și după caracteristicile morfologice și sintactice", ceea ce trimite din nou la noțiunea de cuvânt.

Trăsătura esențială a oricărui cuvânt este autonomia, capacitatea de a fi scos dintr-un context — sau dintr-o combinație de cuvinte în care apare în mod constant[2] — și de a fi utilizat în alt context, fără a-și pierde valoarea sau semnificația inițială. Sunetele [*a*], [*c*], [*l*] nu au nici o valoare și nici nu pot fi considerate sunete articulate de vocea omenească dacă nu sunt raportate la contextele *ac, al, ca, la, cal, lac*. În schimb, *acasă, cu, merg, metroul* pot fi extrase din contextul *merg acasă cu metroul*, fără a-și pierde semnificația inițială, indiferent dacă aceasta este de natură lexicală, mai bine zis noțională, adică sensul trimite la anumite noțiuni, sau de natură logică, sensul exprimând un raport, o legătură între noțiuni etc[3].

O altă caracteristică a cuvântului este relația de solidaritate dintre forma și conținutul său. Forma cuvântului este manifestarea sonoră a acestuia, un sunet sau o înșiruire de sunete, putând avea și o reprezentare grafică, iar conținutul este ceea ce în mod obișnuit se numește înțeles sau sens. Un sunet sau un grup de sunete care nu are nici măcar un sens nu poate fi interpretat ca un cuvânt, iar sensul sau sensurile care formează conținutul, indiferent de natura lor, nu există decât în măsura în care sunt asociate cu anumite forme. Se vorbește în acest caz de *dubla articulare* a oricărei limbi naturale. Relația de solidaritate dintre formă și conținut este specifică unităților lexicale,

---

[2] Vezi, în acest sens, constatarea pe care o face MEILLET, 1938, p. 10: „Cuvântul nu este decât o parte a unor combinații constante: valoarea unui cuvânt într-un asemenea ansamblu nu se explică prin sensul universal și general al cuvântului respectiv, ci prin obișnuința pe care o avem de a-l vedea în anumite combinații" (*Le mot n'est qu'une partie des combinaisons constantes: la valeur du mot dans un pareil ensemble ne s'explique pas par le sens universel et général de ce mot, mais par l'habitude qu'on a de le voir dans certaines combinaisons*).

[3] SAUVAGEOT, 1964, p. 11, distinge *cuvinte pline* sau cuvinte ale vocabularului general și *cuvinte vide* sau cuvinte gramaticale. Primele pot exprima noțiuni, mai mult sau mai puțin clar delimitate, care se raportează la experiența, percepțiile și judecățile omenești, iar cele din urmă ajută doar la asamblarea, coordonarea și clasarea conceptelor. Același autor face mai departe, la p. 12, observația că o distincție netă între cele două categorii nu există în realitate, deoarece este posibil ca unul și același cuvânt să fie utilizat când ca un cuvânt plin, când ca un cuvânt vid (vezi cazul unor verbe auxiliare).

elemente ale primei articulări, nu și fonemelor, elemente ale celei de a doua articulări.

Aceste trăsături, autonomia și relația de solidaritate dintre formă și conținut, par suficiente pentru a delimita elementele care aparțin nivelului lexical al unei limbi și a da o definiție coerentă și satisfăcătoare noțiunii de cuvânt sau de unitate lexicală. În orice limbă, autonomia unităților lexicale este circumscrisă unei anumite tradiții, iar natura formei și a conținutului este diferită de la o limbă la alta. Așa-numitul cuvânt izolat este, de fapt, o convenție care se impune în fiecare limbă potrivit unei tradiții specifice, după anumite reguli sau norme variabile, uneori deosebit de inconsecvente, aberante chiar, și pe care orice demers raționalist pare incapabil să le descrie coerent și satisfăcător în totalitatea lor. În acest sens, poate fi citată următoarea opinie a lui Aurelian Sauvageot : „[...] cuvântul izolat este produsul unei convenții care se impune în fiecare limbă după reguli variabile cărora subiectul vorbitor se conformează treptat. Limbile se deosebesc unele de altele în măsura în care regulile care definesc cuvântul izolat nu se aplică în mod universal”[4].

Cuvântul a mai fost definit și din perspectiva teoriei semnelor, a semiologiei sau a semioticii. S-a pornit de la ideea că orice cuvânt, în virtutea laturii sale materiale, poate fi considerat „un obiect” care servește la transmiterea unei anumite idei despre realitate, așa cum un obiect propriu-zis are, într-o anumită colectivitate, o anumită semnificație[5]. Deci cuvântul ar fi un semn, la fel ca alte semne pe care indivizii unei colectivități sunt capabili să le descifreze și să le utilizeze pentru a comunica idei. În realitate, cuvântul, conceput ca unitatea fundamentală a limbii, nu întrunește în exclusivitate caracteristicile semnului lingvistic minimal, definit ca „o tranșă de sonoritate care este — excluzând ceea ce precedă și ceea ce urmează în lanțul vorbit — semnificantul unui anumit concept”[6]. Cuvântul, cu unele excepții, așa-numitele cu-

---

[4] [...] *le mot isolé est le produit d'une convention qui s'impose dans chaque langue selon des règles variables dont le sujet parlant acquiert peu à peu l'observance. Les langues diffèrent les unes des autres au point que les règles qui définissent le mot isolé ne s'appliquent pas universellement*, *ibid*., pp. 16 și urm.

[5] DUMISTRĂCEL, 2001, pp. 147 și urm., amintește asemenea „Forme [...] analfabete, dar în spiritul sistemului de informare strict semiotică de cea mai modernă factură [...]”, care se referă la diferite interdicții: bățul pus înaintea ușii, nuiaua din poarta casei miresei, priponirea ciuturei unei fântâni, crengile de sânger sau parii în vârful cărora se împletesc spice etc.

[6] SAUSSURE, 1998, p. 120.

vinte monofonematice, presupune asocierea sau sintagma de morfeme[7] cu valori diferite, lexicale și/sau gramaticale. Chiar dacă se poate afirma că în cazul cuvântului avem a face cu un semn lingvistic articulat, adică rezultat din combinarea sau asocierea altor semne de complexitate mai mică[8], limitele sale — deci răspunsul la întrebarea unde începe și unde se termină cuvântul — sunt determinate de o anumită tradiție acceptată și însușită ca atare de vorbitori (de exemplu, *un caiet* și *caietul*, unde *un* și *-ul* aparțin, din punct de vedere teoretic, aceleiași clase lexico-gramaticale a articolului).

În locul termenului tradițional de *cuvânt*, se mai utilizează în lingvistica modernă termenii *lexem* (format după modelul *fonem*, *morfem*) și *lexie*. Lexemele sunt morfeme a căror semnificație este lexicală, și nu gramaticală, iar prin lexii se înțeleg diferite tipuri de cuvinte, simple și compuse, sau chiar expresii frazeologice, ceea ce complică inutil terminologia, fără un folos prea mare pentru definirea cuvântului[9]. Mult mai potrivită este denumirea de *unitate lexicală*, deoarece se referă, de cele mai multe ori, la un ansamblu de elemente dotate cu semnificație, fie ele și diferite ca valoare.

Chiar dacă o definiție satisfăcătoare este greu de dat, deoarece avem a face cu o realitate complexă, prin *cuvânt* se înțelege un grup de sunete, uneori un singur sunet, care prin tradiție este considerat (recunoscut și utilizat) ca unitate autonomă a limbii, asociat în mod constant și solidar cu un sens sau cu un complex de sensuri și căruia i se subordonează un număr de variante și de forme ca urmare a folosirii sale în conformitate cu normele gramaticale caracteristice limbii respective[10].

---

[7] „[...] putem da numele de morfem unui semn lingvistic minimal, adică unui semn care nu rezultă din articularea [combinarea sau asocierea — *nota* L.G.] altor semne", VASILIU, 1992, p. 27.

[8] MARTINET, 1966, p. 51, propune chiar înlocuirea, în practica lingvistică, a termenului *cuvânt*, destul de ambiguu, cu cel de *sintagmă*, prin care înțelege „orice grup de mai multe semne minimale".

[9] POTTIER, 1966, p. 62, distinge în limba franceză următoarele tipuri de *lexii* (fr. *lexie*): *lexii simple*, *chaise*, *cheval*, *salut*, *bonjour*, *lexii compuse* sau cuvinte compuse, *chat-huant*, *bonne nuit*, *chemise de nuit*, *lexii complexe*, *en mettre la main au feu*, *ne faire ni une, ni deux*. Se poate vedea că numai tradiția a decis ca la un moment dat fr. *bonjour* să fie o lexie simplă, adică un cuvânt simplu, iar fr. *bonne nuit*, o lexie compusă, adică un cuvânt compus.

[10] Această definiție a cuvântului care se referă, în principal, la relația de solidaritate dintre formă și conținut, la autonomia și la utilizarea gramaticală a

Organizarea cuvântului

Cuvântul are un anumit mod de organizare în planul formei și al conținutului, determinat de specificul fiecărei limbi în parte. În planul formei, se poate vorbi de organizarea fonematică și morfematică, iar în planul conținutului, de organizarea semantică a cuvântului. Pentru a putea descrie felul în care este organizat cuvântul, este necesară delimitarea după anumite criterii a elementelor minimale care îl alcătuiesc sub aspectul formei și al conținutului.

Analiza fonematică a cuvintelor limbii române are în vedere inventarul de foneme, sau de sunete-tip, care pot realiza singure sau în combinații unități supraordonate cu valoare lexicală. De altfel, inventarul de foneme, sau sistemul fonologic, al limbii române nu poate fi descris decât prin analiza a ceea ce prin tradiție numim cuvinte în această limbă. De exemplu, /*b*/ și /*p*/ sunt interpretabile ca foneme, deci ca unități de expresie distincte, atâta timp cât se poate dovedi existența în limba română a unor cuvinte diferite ca sens, de felul: *bară/pară*; *bat/pat*; *bot/pot* etc. Cu excepția unităților lexicale monofonematice, reprezentate deci de un singur fonem, relativ puține în română, cuvintele polifonematice pot fi descompuse sau segmentate în elemente de expresie subordonate. Cuvântul *mână*, cu sensul de „fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc", este alcătuit din fonemele /*m*/, /*â*/, /*n*/, /*ă*/, grupate în două silabe [*mâ*] – [*nă*], elemente de expresie care, considerate separat, nu au semnificație și nici autonomie.

Analiza morfematică are ca scop descrierea și inventarierea unităților minimale dotate cu conținut din alcătuirea cuvintelor. Dacă se ia în considerare faptul că în română cuvântul *mână*, cu sensul amintit mai sus, este reprezentat de un ansamblu autonom de forme, *mână*, *mâna*, *mâini*, *mâinii*, *mâinile*, *mâinilor*, atunci se poate face o segmentare de felul: *mân-*, *mâin-*, elemente de expresie purtătoare ale sensului noțional sau lexical „mână" și *-a*, *-i*, *-le*, *-lor*, elemente de expresie care nu au sens noțional, dar a căror substituire ajută la

---

oricărei unități lexicale, departe de a fi acceptată fără rezerve, a fost avută în vedere atât de învățații antici, cât și de cei moderni. ROBINS, 2003, pp. 48–49, constată asemănări izbitoare între definiția dată cuvântului de Antoine Meillet, „asocierea unui anumit sens cu un anumit grup de sunete care să poată îndeplini o funcție gramaticală", și cea dată de Aristotel, „componentă a propoziției [...] care are un înțeles propriu, dar nu mai poate fi împărțit în unități de înțeles mai mici".

exprimarea unor opoziții gramaticale, definit/nedefinit, singular/plural, nominativ, acuzativ / genitiv, dativ. Se consideră că asemenea elemente de expresie au sens gramatical sau valoare gramaticală. Deci, de regulă, în alcătuirea cuvântului intră elemente de expresie a căror valoare diferă în funcție de criteriile care sunt avute în vedere în realizarea unui anume tip de analiză sau de segmentare: unități minimale fără conținut, *fonemele*, și unități minimale dotate cu semnificație sau cu conținut lexical ori gramatical, numite *morfeme*[11].

Chiar dacă limitele în care o înșiruire de elemente minimale de expresie poate fi încadrată în categoria cuvintelor sunt, nu de puține ori, nesigure, noțiunea de cuvânt presupune, cel puțin în ceea ce privește limba română, un element central de expresie, mai puțin supus alterărilor și substituirii elementelor minimale componente, și, eventual, alte unități care gravitează în jurul acestuia și care îi complinesc sau îi modifică, după caz, înțelesul sau valoarea gramaticală. Pentru a denumi acest element de expresie esențial se utilizează termenul *rădăcină* sau *morfem-rădăcină*, iar pentru celelalte elemente care se adaugă se întrebuințează denumirea de *afix* sau de *morfem afixal*, lexical, gramatical sau lexico-gramatical, în funcție de valoarea sa. Din categoria afixelor sau a morfemelor afixale, fac parte prefixele și sufixele derivative (*în-*, din *înmâna*, *-uță*, din *mânuță*), sufixele gramaticale (*-ez*, din *înmânez*, *-se-*, din *înmânaseră*) și desinen-

---

[11] Chiar dacă *morfemul* este considerat o unitate minimală dotată cu semnificație, părerile lingviștilor în legătură cu acest termen sunt destul de diferite. Unii consideră morfemul unitatea de bază a lexicului, alții, o unitate din planul conținutului, iar alții sunt de părere că morfemele trebuie să exprime doar categorii gramaticale, persoană, număr, timp etc., spre deosebire de *semanteme*, care se referă la sensul lexical (vezi IONESCU, 2001, p. 138). MARTINET, 1966, pp. 52 și urm., utilizează termenul *monem*, de proveniență engleză, pentru a denumi orice element minimal de expresie dotat cu semnificație. În funcție de valoarea lor, acestea pot fi *moneme lexicale* sau *lexeme* și *moneme gramaticale* sau *morfeme*. La rândul său, termenul *lexem* poate denumi un *morfem lexical liber*, atunci când rădăcina formează singură o unitate lexicală, sau un *morfem legat*, atunci când rădăcina trebuie să primească în mod necesar unele afixe. Pentru a denumi variantele pe care le poate avea rădăcina în flexiune, se folosește denumirea de *radical*, iar pentru rădăcina la care s-au adăugat afixe și care constituie astfel un element constant în derivare sau flexiune se utilizează termenul de *temă lexicală* sau *gramaticală*. Prin *radical*, se înțelege uneori rădăcina unui cuvânt, atunci când acesta nu este derivat, sau tema lexicală, atunci când avem a face cu un cuvânt derivat alcătuit din rădăcină și unele afixe lexicale. Pentru detalii, vezi ȘERBAN și EVSEEV, 1978, pp. 100–105, HRISTEA, 1984, pp. 69 și urm.

țele (*-i*, din *înmânezi*, *-m*, din *înmânăm*). Se disting, pe de o parte, afixe lexicale, prefixele și sufixele derivative cu ajutorul cărora se formează noi unități lexicale de la un cuvânt de bază, iar, pe de altă parte, afixe gramaticale, sufixele gramaticale și desinențele, care ajută la exprimarea categoriilor gramaticale specifice fiecărui cuvânt în parte, genul și numărul pentru substantive și adjective, modul, timpul și persoana pentru verbe etc. Ambele categorii de afixe au aceeași capacitate de a modifica valoarea inițială a elementului de expresie de bază. Deosebirea constă în ceea ce se obține cu ajutorul lor: afixele de tip lexical sunt implicate în procedeele de formare a unor unități lexicale distincte, iar afixele de tip gramatical dau naștere unor forme flexionare care se subordonează unității lexicale de bază și care nu sunt altceva decât diferitele forme de manifestare ale acesteia în cadrul procesului de comunicare, determinate cu necesitate de structura gramaticală a limbii. Unele sufixe au o valoare dublă, lexicală și gramaticală în același timp, deoarece dau naștere unor noi cuvinte, dar indică și diferite aspecte gramaticale. Sufixele *-că* și *-iță* din *țărancă*, *morăriță* formează derivate de la *țăran*, respectiv *morar*, dar indică în același timp și categoria genului[12].

Cu valoare de afixe gramaticale, descriptibile însă în termenii unor clase lexico-gramaticale sau ale unor părți de vorbire, se mai utilizează în română și unele cuvinte semiindependente, de tipul articolului hotărât (*-a*, din *mâna*, cf. *o mână*), al verbelor auxiliare care ajută la formarea unor moduri și timpuri compuse (*am*, din *am înmânat*), al articolelor posesiv-genitival sau demonstrativ-adjectival (*ale*, din *ale mâinii*, *cea*, din *mâna cea* ...). În aceste cazuri, limitele formale ale cuvântului sunt impuse și acceptate prin tradiție, deși ele nu corespund unei analize sau segmentări exclusiv de natură lexicală sau morfematică[13].

Deși este unitatea de bază a lexicului, în majoritatea cazurilor cuvântul nu este alcătuit în exclusivitate din elemente cu valoare lexicală, ci din elemente diferite ca valoare și semnificație. Structura fonematică și morfematică a cuvântului este strâns legată de organizarea

---

[12] Vezi precizările care se fac în GLR I, pp. 27–34, în legătură cu valoarea acestor sufixe.

[13] ZUGUN, 1983, p. 68, este de părere că forme flexionare ca *am vizitat* sau *ale lumilor* trebuie scrise *amvizitat*, respectiv *alelumilor*, deoarece numai împreună constituie unități gramaticale și lexicale distincte. Este evident însă că tradiția scrisului în limba română nu se întemeiază în exclusivitate pe criterii morfematice.

limbii respective ca ansamblu de reguli și de norme referitoare la folosirea unui material lingvistic constituit prin tradiție de-a lungul timpului și în cadrul unei anumite colectivități determinate socio-cultural. Chiar dacă tradiția oferă un anumit inventar sigur de unități lexicale, problema segmentării cuvântului ca parte autonomă a lanțului vorbirii rămâne deschisă unor interpretări teoretice diverse[14].

În descrierea organizării semantice a cuvântului, se poate ține seama, pe de o parte, de importanța sensurilor în comunicare, de regulă în perioada actuală, și, pe de altă parte, de natura acestora, de felul în care sensurile au apărut ca urmare a unor modalități sau mecanisme de producere. Pot fi avute în vedere și alte criterii, cum ar fi evoluția sensurilor în timp, răspândirea acestora în anumite zone geografice sau folosirea lor în anumite niveluri ale limbii sau în anumite contexte.

Orice cuvânt are cel puțin un sens, altfel spus orice cuvânt, considerat ca ansamblu autonom de forme și variante impus prin tradiție unei colectivități în care se vorbește aceeași limbă, numește, denumește sau desemnează ceva. Între cuvânt și ceea ce desemnează acesta, așa-numitul semnificat sau designatum, nu există o legătură naturală sau o relație motivată cauzal, ci una arbitrară. Un cuvânt are un sens sau un ansamblu de sensuri într-o anumită limbă în mod necesar, fără a se putea stabili însă nici cauzele care au determinat relația de denotație respectivă, nici momentul în care această relație s-a instituit și a devenit funcțională. Cuvântul are un caracter convențional nu numai în ceea ce privește limitele sale formale și autonomia sa, ci și în ceea ce privește sensul sau sensurile cu care este utilizat la un moment dat într-o limbă dată[15]

---

[14] Pentru două definiții ale cuvântului („mulțimea de forme care constituie o paradigmă flexionară" și „sintagmă morfematică alcătuită din cel mult două morfeme independente") și implicațiile teoretice ale acestora, vezi IONESCU, 2001, pp. 139–142.

[15] Problema raportului semn–designatum i-a preocupat mai ales pe filozofi încă din Antichitate. Pe de o parte, s-a susținut ideea că, la origine, cuvintele au fost create după natura lucrurilor pe care oamenii le-au putut percepe sau intui, iar, pe de altă parte, s-a considerat că este vorba despre o înțelegere între vorbitori în ceea ce privește folosirea în comun a unor denumiri. S-a mai emis și părerea că la origine cuvintele au fost strâns legate de însușirile obiectelor denumite, ca apoi această legătură să fie înlocuită treptat cu o înțelegere între vorbitori. Astăzi, este acceptată ideea că orice limbă „alcătuiește un sistem natural de semne, adică un sistem care nu se bazează pe convenții explicite", VASILIU, 1992, p. 25 (convenții explicite = sisteme de semne artificiale care sunt construite de cineva la un moment dat).

Dacă este luată în considerare importanța sensului în limbă la un moment dat, în cazul cuvintelor polisemantice se poate deosebi cel puțin un *sens principal*, opus unuia sau mai multor *sensuri secundare*. Unele cuvinte au o structură semantică simplă, unui sens principal subordonându-i-se unul sau mai multe sensuri secundare. Substantivul *pieptene* are următoarele sensuri: 1. „obiect de toaletă confecționat din os, din metal, din materiale plastice etc., cu dinți mărunți, care servește la pieptănat părul sau pe care femeile îl poartă în păr ca podoabă"; 2. „unealtă cu dinți metalici, folosită în industria casnică la pieptănatul fibrelor textile"; 3. „nume dat mai multor obiecte, unelte sau părți componente ale acestora, care seamănă, ca formă sau ca întrebuințare, cu un pieptene".

Alte cuvinte au o structură semantică mai complexă, deoarece au două sau chiar mai multe sensuri principale, cărora li se subordonează alte sensuri, secundare. Substantivul *parchet* are, de exemplu, trei sensuri principale și alte sensuri, secundare, subordonate acestora: I. a. „pardoseală executată prin îmbinarea între ele (în formă de desene geometrice) a unor piese din lemn tare (stejar, fag etc.) prelucrate special"; b. „fiecare dintre piesele de lemn (înguste și scurte) folosite la executarea acestui tip de pardoseală"; II. „fiecare dintre suprafețele în care este împărțită o pădure în vederea exploatării ei raționale"; III. a. „instituție judiciară cu atribuția de a exercita acțiunea penală și de a susține acuzarea la judecarea proceselor penale"; b. „membrii acestei instituții"; c. „localul în care funcționează această instituție". Ținând seama că în franceză, de unde a fost împrumutat în română, *parquet*, un derivat de la *parc* „îngrăditură", a însemnat cândva și o parte a sălii sau a curții de justiție, separată sau delimitată printr-o bară, în care stăteau judecătorii sau avocații (cf. mod. *bară*, *barou*), legătura dintre sensurile amintite se poate explica ușor.

Dacă este avut în vedere faptul că sensurile unui cuvânt sunt înrudite între ele, atunci se poate distinge un *sens de bază*, *primar* sau *etimologic*, și unul sau mai multe *sensuri derivate*, care s-au desprins din primul. Este posibil ca sensul de bază să fie, în același timp, și sensul principal, iar cele derivate să fie sensuri secundare. Substantivul *banană* are următoarele sensuri: 1. „fruct de banan, având culoare galbenă, formă lunguiață, miez făinos, zaharos și aromat"; 2. „piesă de contact electric formată dintr-un mic cilindru metalic învelit pe jumătate în ebonită, care se montează la capătul unei conducte de curent". De la primul sens, care este de bază și principal,

s-a format, prin analogie, datorită unor asemănări formale între categoriile de obiecte respective, și prin elipsă (s-a spus inițial *fișă-banană*, după fr. *fiche-bananne*), sensul al doilea, care este derivat și secundar[16].

Acest raport se poate schimba la un moment dat. Sensul de bază, din cauza pierderii importanței sale în comunicare, încetează să mai fie și sensul principal, locul său fiind luat de unul dintre sensurile derivate. Pentru vorbitorii limbii române de astăzi, sensul principal al cuvântului *crainic* este „persoană care citește informațiile, comunicările, știrile oficiale etc., anunță programul etc. la o stație de radio, de televiziune sau la o manifestație; spicher", sensul de bază, primar sau etimologic „persoană care anunță mulțimii poruncile suveranului sau ale autorităților; vestitor" fiind învechit, deci secundar din punctul de vedere al importanței sale în comunicare. Și sensul de bază al substantivului *taraf* „gașcă, clică; grupare, partid" este astăzi secundar, din cauza faptului că a devenit învechit, sensul principal fiind „mică formație de lăutari care cântă muzică populară", deși acesta a fost cândva secundar.

Ținând seama de natura sensului, se poate face o deosebire între *sensul denotativ*, invariabil și nonsubiectiv, ceea ce denumește în mod obișnuit un cuvânt, și *sensul conotativ*, particular, afectiv sau expresiv, care se adaugă primului tip de sens. Sensurile conotative apar atunci când se produc anumite abateri, de obicei de natură subiectivă, de la denotație. În română, substantivul *manechin* denumește: 1. „figură de lemn, de ceară, de material plastic etc., care înfățișează corpul omenesc sau o parte a lui și este folosită ca model în pictură sau sculptură, ca suport pentru a proba sau a expune o haină; 2. „persoană angajată de un (mare) atelier de croitorie, de o casă de mode etc. pentru a îmbrăca diverse obiecte vestimentare, cu scopul de a le prezenta public". Când acest cuvânt este folosit pentru a face referire la „o persoană care execută servil și mecanic ceea ce i se cere; om lipsit de personalitate, ușor de condus și influențabil", avem a face cu un sens conotativ, apărut în urma unei asemănări subiective, motivată și de o anumită atitudine, pe care o stabilesc vorbitorii la un moment dat între ceea ce denumește cuvântul *manechin* în mod obișnuit și comportamentul anumitor persoane: *X se comportă ca un*

---

16. În franceză, acest cuvânt mai are și sensul familiar și secundar, inexistent în română, de „medalie militară".

manechin (deoarece face exact ceea ce îi spun alții să facă sau este condus cu ușurință de alții) = *X este un manechin* (despre persoana *X*) = *un manechin* „om lipsit de personalitate" (despre toate persoanele care se comportă ca un manechin). Dacă denotația este neutră din punctul de vedere al expresivității, în schimb conotația poate fi depreciativă sau meliorativă, în funcție de atitudinea subiectivă a vorbitorilor. Sensurile denotative ale substantivelor *viperă* și *înger* sunt „specie de șerpi veninoși", respectiv „ființă spirituală care face legătura între Dumnezeu și om, transmițând poruncile divine". Sensurile conotative ale acestor substantive sunt „femeie cu comportament perfid și periculos", respectiv „ființă perfectă". În primul caz, conotația este depreciativă, iar în al doilea caz este meliorativă.

Foarte multe cuvinte pot fi folosite atât în *sens propriu*, sau *literal*, sens considerat din punct de vedere logic sau istoric anterior altui sau altor sensuri, cât și în *sens figurat*, ceea ce presupune un transfer semantic realizat printr-o figură de stil (metaforă, metonimie, sinecdocă). Dacă sensul figurat este acceptat de uz și se generalizează, acesta poate fi considerat conotativ, chiar dacă așa-zisa figură de stil s-a tocit și motivația inițială s-a estompat[17]. De exemplu, sensul „înnăditură a unei plase" al substantivului *ochi* este la fel de comun cu sensul „organ al vederii". Lexicalizarea sau gramaticalizarea tropilor determină numeroase schimbări sau evoluții semantice.

Alte tipuri de sens pot fi puse în evidență dacă se iau în considerare răspândirea geografică și socio-profesională, vechimea în limbă, precum și frecvența utilizării lor. Unele sensuri sunt regionale sau numai populare. Sensul general al cuvântului *mălai* este „făină de porumb", dar în unele regiuni se folosește și cu sensurile: „porumb; boabe de porumb", „mei; boabe de mei", „plantă erbacee din care se confecționează măturile". *Oală* înseamnă regional și „țiglă, olan". Substantivul *învelitoare* are în limba română populară sensurile „plapumă, cuvertură" și chiar „față de masă", iar *atac* înseamnă „apoplexie" și chiar „tuberculoză pulmonară". Alte sensuri sunt învechite. *Ordonanță* a însemnat cândva și „rețetă medicală", iar *legătură* a avut și sensul „acord, înțelegere, convenție". Este posibil ca unele sensuri învechite să fie în același timp și regionale sau populare. *Moș*

[17] Conotația este interpretată și ca orice schimbare a denumirii: „E de ajuns pe de altă parte ca unui obiect să i se dea alt nume prin analogie ca să avem o conotație, respectiv un sens conotativ", COTEANU și colab., 1985, p. 46.

are în unele regiuni ale țării și sensul învechit de „bunic", iar *îndreptare* este folosit în limba populară cu sensul, de asemenea învechit, de „dreptate, îndreptățire".

Numeroase cuvinte se întrebuințează în anumite domenii socio-profesionale cu sensuri speciale, caracteristice domeniului de activitate respectiv. În matematică, substantivul *necunoscută* înseamnă „mărime a cărei valoare nu este cunoscută și care trebuie aflată pe baza datelor problemei sau exercițiului", în geologie *orizont* are sensul de „strat distinct din formația unui sol, care prezintă caracteristicile condițiilor climatologice în care s-a format acel sol", în medicină *manevră* are înțelesul de „totalitatea mișcărilor executate, după un plan dinainte stabilit, în cursul unei intervenții chirurgicale" etc.

Dacă unele sensuri sunt frecvent utilizate, în schimb altele sunt rare, chiar ocazionale. De exemplu, verbul *așeza* se folosește rar cu sensul de „a înfățișa un lucru într-o anumită lumină", *cunoștință* se întrebuințează, de asemenea, rar cu sensul de „minte, rațiune", iar *patină* cu sensul de „schi". Sensurile folosite cu precădere în vorbirea oamenilor culți sunt livrești, iar cele utilizate în creațiile artistice literare sunt poetice. *Stindard* are în mod obișnuit sensul de „steag, drapel", dar și pe cel de „simbol de luptă, de înfrățire", care este livresc. Substantivul *mreajă* „plasă de prins pește; cursă; pânză de păianjen" capătă în opera artistică a lui Mihai Eminescu sensul poetic de „lumină difuză care învăluie un obiect sau un corp".

În funcție de contextul în care este folosit, fiecare cuvânt actualizează un anumit sens. Prin natura lor, sensurile unor cuvinte sunt relativ independente de context. Sensul unor verbe ca *vedea*, *citi*, *scrie*, *cânta* etc. se precizează, cu unele excepții, oarecum de la sine. În schimb, pentru verbul *face*, sensurile „a elabora", „a executa", „a aranja" etc. devin clare numai prin indicarea contextelor respective: *a face un plan*, *a face un gest*, *a face patul* etc.

Variantele cuvântului și tendința specializării semantice a acestora

Unui cuvânt, considerat ca unitate funcțională a limbii, i se pot subordona nu numai formele flexionare impuse cu necesitate de structura gramaticală a limbii (formele de singular și de plural pentru substantive, pronume, verbe, formele de nominativ-acuzativ, genitiv-dativ pentru substantive, unele pronume etc.), ci și o serie de variante, determinate de factori diverși. Din necesități de ordin practic, în care

iarăși tradiția joacă un rol important, se consideră că orice cuvânt are o așa-numită *formă-tip* sau *formă nemarcată*[18], care constituie și intrarea sau cuvântul-titlu într-un dicționar, oricare ar fi natura lucrării lexicografice respective. Substantivele sunt reprezentate de forma de nominativ-acuzativ singular, verbele de forma de infinitiv scurt, adjectivele de formele de masculin și feminin singular etc. În cazul cuvintelor flexibile, formei-tip i se subordonează o serie de forme flexionare, în timp ce cuvintele neflexibile constituie ele însele formele-tip.

Se poate constata că orice cuvânt este susceptibil de a avea variante ale formei-tip, dar și variante ale formelor flexionare, acolo unde este cazul. Există în română, pe de o parte, forme-tip paralele, două, trei sau chiar mai multe, prin care un cuvânt, flexibil sau neflexibil, este reperabil în limbă, iar, pe de altă parte, forme flexionare paralele ale unei singure forme-tip. De exemplu, cuvintele *ASTMĂ, ARENDĂ, HURUI* și *CIOCĂNI* au numeroase variante, care însă diferă între ele. *ASTMĂ* și *HURUI* au, spre deosebire de cuvintele *ARENDĂ* și *CIOCĂNI*, și variante ale formelor-tip. *ARENDĂ* și *CIOCĂNI* au numai variante ale formelor flexionare:

ASTMĂ → variante ale formei-tip:
astmă, s.f. (cu formele flexionare *astma, astmei, astme*);
astm, s.n. (cu formele flexionare *astmul, astmului, astme*).

HURUI → variante ale formei-tip:
hurui, vb. IV (cu formele flexionare *huruie, să huruie* etc., dar și cu variante ale acestora, *huruiește, să huruiască*);
hului, vb. IV (cu formele flexionare *huluie, să huluie* etc., dar și cu variante ale acestora, *huluiește, să huluiască*);
hurlui, vb. IV (cu formele flexionare *hurluie, să hurluie* etc., dar și cu variante ale acestora, *hurluiește, să hurluiască*);
urui, vb. IV (cu formele flexionare *uruie, să uruie* etc., dar și cu variante ale acestora, *uruiește, să uruiască*).

ARENDĂ→ formă-tip unică :
arendă, s.f. (cu formele flexionare *arenda, arenzii, arenzi, arenzile, arenzilor*, dar și cu variante ale acestora, *arende, arendei, arendele, arendelor*).

---

[18] SAUVAGEOT, 1966, p. 22, face observația că modul de organizare specific fiecărei limbi impune anumite forme nemarcate ce pot fi considerate reprezentative pentru fiecare categorie lexico-gramaticală în parte.

CIOCĂNI → formă-tip unică :
ciocăni, vb. IV (cu formele flexionare *ciocăne, să ciocăne* etc., dar și cu variante ale acestora, *ciocănește, să ciocănească*).

Deoarece orice cuvânt primește în mod necesar și tradițional o denumire, cuvântul *casă*, cuvântul *lucra*, cuvântul *pe* etc., este utilă stabilirea unei deosebiri între variantele formelor-tip care pot fi numite *variante lexicale*, deoarece se manifestă la nivelul unităților lexicale tip, și variantele formelor flexionare care se manifestă doar în flexiune și care pot fi numite *variante flexionare* sau *paradigmatice*. Acestea din urmă se subordonează unei forme-tip sau, după caz, variantelor sale.

În cazul variantelor lexicale propriu-zise, în funcție de natura variației formei-tip, se pot deosebi următoarele aspecte:

1. Variante ale formei-tip determinate de natura fonemelor care o alcătuiesc (*variante fonetice*): *acum / acuma, cafeină / cofeină, carafă / garafă, ciocolată / șocolată / șocoladă / ciocoladă / ciucalată, deseară / diseară, harpă / harfă* etc.

2. Variante ale formei-tip determinate de poziția accentului (*variante accentuale*): *àcvila / acvìla, bìtum / bitùm, càlcar / calcàr, ìntim / intìm* etc.

3. Variante ale formei-tip determinate de variațiile diferitelor categorii gramaticale specifice unităților lexicale respective (*variante morfologice*). Pentru substantive, este relevant genul, *astm / astmă, bonet / bonetă, bonbon / bomboană, cartof / cartoafă, călăuz / călăuză, foarfecă / foarfece* etc., iar în cazul verbelor contează conjugarea, *apare / apărea, curăța / curăți, gâdila / gâdili, sughița / sughiți* etc.[19].

4. Variante ale formei-tip de felul *abnegație / abnegațiune, considerație / considerațiune, venerație / venerațiune* etc. care pot fi considerate *pseudo-morfologice*, întrucât *-ie* și *-iune* nu realizează opoziția de gen și nu pot fi interpretate ca afixe morfologice.

În cazul *variantelor flexionare* sau *paradigmatice*, avem a face cu paradigme paralele subordonate formei-tip sau formei nemarcate. La substantivul *virus*, diferența de gen, masculin, respectiv neutru — se manifestă în flexiune, și nu la nivelul formei-tip: *virus, viruși,*

---

[19] Pentru mai multe variante de acest fel, vezi IORDAN, 1948, cap. *Morfologia*, *passim*, și GRAUR, 1968, *passim*.

virușii, virușilor / ***virus***, *virusuri, virusurile, virusurilor* / ***virus***, *viruse, virusele, viruselor* etc. Alte substantive au paradigme paralele, mai precis forme de plural echivalente[20], fără a avea însă și diferențe de gen: ***chibrit***, *chibrite, chibritele, chibritelor* / ***chibrit***, *chibrituri, chibriturile, chibriturilor*; ***hotel***, *hotele, hotelele, hotelelor* / ***hotel***, *hoteluri, hotelurile, hotelurilor* etc.

Atât variantele morfologice, cât și cele flexionare sunt de natură afixală. Diferența constă în faptul că primele dau naștere la două sau mai multe forme-tip paralele și implicit unor paradigme paralele, spre deosebire de cele din urmă, care dau naștere doar la două sau mai multe paradigme paralele subordonate unei singure forme-tip. Să se compare *gâdila* / *gâdili* și paradigmele *gâdil, gâdili, gâdilă*..., respectiv *gâdilesc, gâdilești, gâdilește*..., cu *lucra*, căruia i se subordonează *lucrez, lucrezi, lucrează*..., dar și *lucru, lucri, lucră*... etc. *Duminrecă, duminecă, duminică* și chiar *dùminica*, cu accentul pe prima silabă, prin analogie cu *luni, marți* etc., nu pot fi puse pe același plan cu variantele *duminrecăi, duminecăi, duminecei, duminicei, duminicii, duminicăi*. Primele sunt variante lexicale, iar cele din urmă sunt doar variante flexionare ale celor dintâi.

Stabilirea tipurilor de variante mai poate avea în vedere și alte aspecte: proveniența, vechimea în limbă, acceptarea sau neacceptarea de limba literară[21]. Se pot distinge atât variante lexicale, cât și variante flexionare interne, determinate de anumite fenomene care se manifestă în limbă (analogia, contaminația, etimologia populară, hipercorectitudinea, influența pluralului asupra singularului etc.), variante externe, datorate etimologiei multiple, variante vechi sau învechite, ieșite din uz, variante neologice, variante literare, variante neliterare (regionale, populare, inculte etc.). Această clasificare ține seama, în principal, de cauzele care determină producerea variantelor lexicale și flexionare în limbă. *Desează* / *disează* și *cafeină* / *cofeină* pot fi încadrate în același tip de variante, și anume în categoria variantelor lexicale, dar cauzele care au determinat apariția lor în română sunt diferite. În primul caz, se poate vorbi de schimbări fonetice accidentale (varianta *disează* a apărut ca urmare a disimilării vocalei *e* din varianta *desează*), iar în al doilea caz se poate invoca etimologia multiplă (varianta *cafeină* provine din franceză, iar varianta *cofeină*, din germană). Variantele flexionare ale verbului *lucra*,

---

[20] GUȚU-ROMALO, 2000, pp. 71–77.

[21] O tipologie a variantelor, nu numai a celor lexicale, a fost propusă de Cristian Moroianu, *Tipuri de variante*, în *Limbă și literatură*, vol. III–IV, 1998, pp. 25–34.

prima fiind literară, iar a doua populară, *lucrez, lucrezi, lucrează* etc. și *lucru, lucri, lucră* etc. corespund celor două tipuri de verbe de conjugarea I care la prezentul indicativ au forme slabe, la care apare sufixul *-ez* și, respectiv, forme tari, la care nu apare acest sufix. Varianta *ciocoladă* este o contaminație între *ciocolată* și *șocoladă*. Alte variante sunt rezultatul etimologiei populare (*fierăstrău, frecție, somnieră*, față de *ferăstrău, fricție, somieră*[22]). Acestea nu trebuie confundate cu variantele populare de felul *burcan, fimeie, trin*, care sunt de fapt pronunțări neliterare ale cuvintelor *borcan, femeie, tren* și care nu sunt rezultatul fenomenului amintit.

Este posibil ca atât variantele de tip lexical, cât și cele de tip flexionar sau paradigmatic să fie abandonate de uz și să devină arhaice (*priimi, bonbon, rolă, portret – portreturi, fuma – el fumă, stima – el stimă* etc.), să fie acceptate în variație liberă, inclusiv de limba literară, așa-numitele variante literare libere (*cârdășie / cărdășie, despera / dispera, eteroclit / heteroclit, galantom / galanton, virus / viruși, virus / virusuri* etc.[23]), sau să se specializeze semantic. În legătură cu acest ultim aspect, se poate face observația că specializarea semantică a tipurilor de variante lexicale propriu-zise și a variantelor flexionare se realizează diferit. În urma specializării semantice, variantele fonetice și morfologice ale formelor nemarcate dau naștere la paronime, *ax / axă, bor / bord , datora / datori, deviz / deviză, fascicul / fasciculă, garderob / garderobă, rever / revers, transparent / transperant* etc., iar variantele accentuale, la omografe, *compànie / companìe, dirèctor / directòr, dòmino / dominò* etc. Specializarea semantică a variantelor flexionare sau paradigmatice dă naștere la omonime parțiale, *acorda – acordez, acordezi ... / acorda – acord, acorzi ..., curent – curenți / curent – curente, derivat – derivați / derivat – derivate, termen – termeni / termen – termene, sconcs – sconcși / sconcs – sconcsuri, șerpar – șerpare / șerpar – șerpari* etc.[24]. Această observație este încă un argument în sprijinul ideii că variantele de tip lexical nu pot fi puse pe același plan cu cele de tip flexionar sau paradigmatic.

---

[22] Vezi HRISTEA, 1968, pp. 205–276.

[23] Vezi DOOM, p. VII, precum și Gabriela Pană Dindelegan, *În sprijinul variantelor literare libere*, în *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 5, 1983, pp. 446–450, sau Simona Tomulescu, *Despre variantele literare libere la nivel gramatical*, în *Limba și literatura română*, nr. 3, 1997, pp. 11–13.

[24] Pentru specializarea semantică a variantelor flexionare, vezi Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în *Studii și cercetări lingvistice*, IX, nr. 3, 1958, pp. 315–332.

În afara etimologiei multiple, o altă cauză a fenomenului numit specializarea semantică a variantelor este tendința de dezambiguizare a polisemiei. Faptul că același cuvânt denumește realități percepute ca distincte este considerat de vorbitori ca o anomalie a limbii. Verbul *potoli* se referă atât la starea unei persoane, cât și la starea unui fenomen: *copilul se potolește, focul se potolește*. Pentru a face distincția necesară între cele două aspecte amintite, în limba populară se recurge la specializarea semantică a formelor verbale slabe și tari: *copilul se potolește, focul se potoale*[25]. Uneori, se recurge chiar la o specializare semantică a variantelor populare și literare: *steclă* denumește materialul, iar *sticlă* denumește recipientul.

Și în limba literară se poate constata acest fenomen. Împrumutat din franceză, verbul *acorda* (fr. *accorder*) se referă de asemenea la acțiuni diferite: „a da, a atribui"(*accorder un crédit, un delai, une faveur*), dar și „a aduce tonurile unui instrument muzical la aceeași înălțime" (*accorder un piano, un violon*). Limba română a oferit posibilitatea specializării formelor verbale tari, *acord, acorzi, acordă* etc., pentru primul sens, și a formelor verbale slabe, *acordez, acordezi, acordează* etc., pentru al doilea sens.

Tendința specializării semantice se manifestă foarte puternic și la variantele substantivelor terminate în *-ie* și *-iune*, de felul: *formație / formațiune, pensie / pensiune, porție / porțiune, rație / rațiune, stație / stațiune* etc., fiind o particularitate a lexicului românesc modern. Desigur, nu toate substantivele terminate în *-ie* și *-iune* s-au specializat semantic. Unele variante sunt astăzi învechite, *emoțiune, direcțiune, inspecțiune, inspirațiune, polițiune*, iar altele circulă în variație liberă, *abnegație / abnegațiune, atenție / atențiune, considerație / considerațiune* etc. Originea acestor variante trebuie căutată în modelul oferit de flexiunea substantivelor latinești corespunzătoare, *formatio, formationis; pensio, pensionis; portio, portionis; ratio, rationis; statio, stationis* etc. Au contribuit, desigur, și numeroasele împrumuturi neologice din limbile romanice, în special din franceză și italiană, care au susținut formele în *-iune, fricțiune, poțiune, rebeliune, uniune* etc., precum și din unele limbi neromanice, de exemplu din rusă, care au susținut formele în *-ie, administrație, comisie, formație, misie* etc.

---

[25] Aspecte ale specializării semantice ale variantelor lexicale și flexionare sunt discutate de IORDAN, 1948, cap. *Morfologia*.

3 Lexicul sau vocabularul

Definiția lexicului

Lexicul poate fi definit ca „totalitatea cuvintelor unei limbi". La prima vedere, această definiție pune în fața lexicologiei o sarcină imposibil de realizat: cercetarea și clasificarea tuturor cuvintelor dintr-o limbă din momentul constituirii acesteia ca idiom de sine stătător și până în momentul în care se face demersul științific respectiv. Lexicul limbii române este deci alcătuit din toate cuvintele care s-au folosit și se folosesc în această limbă din momentul desprinderii ei din latină până astăzi. Din punct de vedere teoretic, această definiție poate fi acceptată, dar din punct de vedere practic ea se referă la un domeniu al limbii care nu poate fi prea exact delimitat, deoarece nu există mărturii despre absolut „toate cuvintele limbii române". Acest aspect se referă nu numai la perioada veche, când limba română nu a cunoscut decât relativ târziu o manifestare scrisă, ci și la cea actuală. În afara cuvintelor care au o frecvență mare în limbă, în orice perioadă, există numeroase creații lexicale de moment, unice chiar, a căror existență în limbă este efemeră, dar care, potrivit definiției date, fac parte din lexicul limbii române. Înțeles ca totalitatea cuvintelor unei limbi, lexicul are deci unele zone clar delimitate, a căror investigare este sigură, dar și zone obscure, pentru care se pot face numai evaluări aproximative.

De regulă, lexicologia nu își propune să studieze lexicul în totalitatea sa, ci numai părți sau componente ale acestuia. Din această cauză, unii cercetători fac distincție între *lexic* și *vocabular*[1]. Lexicul se referă la aspectul general, iar vocabularul se referă la aspectul par-

[1] Vezi WAGNER, 1967, p. 17, sau PICOCHE, 1990, p. 44, care definesc lexicul ca totalitatea cuvintelor dintr-o limbă, iar vocabularul ca totalitatea cuvintelor folosite de un vorbitor în anumite împrejurări, deci un eșantion din lexic.

ticular. Distincția terminologică se face însă de la sine. Atunci când vorbim despre lexicul sau despre vocabularul limbii române, ne referim în mod evident la așa-zisa totalitate a cuvintelor din această limbă. Când vorbim însă despre lexicul sau despre vocabularul politic al limbii române contemporane, ne referim la o anumită componentă a lexicului sau a vocabularului general, delimitat în funcție de criterii socio-profesionale și cronologice. Tot așa se poate vorbi de lexicul sau de vocabularul unei persoane, de lexicul sau de vocabularul unui text etc., în sensul de totalitatea cuvintelor utilizate de o persoană sau într-un text anume. Deci specializarea semantică a celor doi termeni, lexic și vocabular, nu este atât de necesară pe cât pare la prima vedere, deoarece utilizarea lor nu dă naștere la confuzii terminologice.

Pentru definirea lexicului sau a vocabularului, s-a mai utilizat și termenul de *sistem*[2], ceea ce presupune un ansamblu finit de elemente de aceeași natură, îndeplinind aceeași funcție sau, altfel spus, „un tot organizat". După cum se poate lesne observa, lexicul sau vocabularul nu este un ansamblu finit de elemente, și mai ales de elemente de aceeași natură, chiar dacă acestea îndeplinesc aceeași funcție, aceea de comunicare. Faptul că lexicul sau vocabularul unei limbi se modifică permanent din punct de vedere numeric și mai ales faptul că reunește elemente eterogene ca valoare sunt aspecte care vin în contradicție cu definiția conceptului de sistem. Această caracteristică a lexicului provine din faptul că noțiunea de cuvânt izolat este rezultatul unei convenții implicite specifice limbii respective. Din lexicul limbii române, fac parte și *casă, merge, aici* etc., dar și *o, pe, al* etc., deci elemente de expresie a căror valoare și semnificație sunt diferite, dar care, potrivit unei convenții impuse de tradiție, au însușirea de a fi cuvinte, ceea ce face posibilă reunirea lor în același domeniu al limbii.

Și referitor la organizarea lexicului se poate spune că este aproape imposibil să se stabilească relații, legături, ierarhii, opoziții între absolut toate cuvintele care îl alcătuiesc. Unele părți ale vocabularului românesc sunt mai bine organizate, de exemplu denumirile relațiilor de rudenie, denumirile culorilor, ale fenomenelor sonore etc.,

---

[2] Vezi COTEANU, 1960. ȘERBAN și EVSEEV, 1978, își subintitulează lucrarea *schiță de sistem*, amintind în *Prefață*, p. 5, de „criteriile de descriere a sistemului lexical". Cu toate acestea, în definiția lexicului, p. 35, se utilizează termenul de *ansamblu*, și nu cel de *sistem*.

în timp ce altele rămân izolate (vezi unele vocabulare parazite, numeroși termeni din limba veche ieșiți definitiv din uz sau creațiile personale insolite).

Din aceste considerente, descrierea lexicului sau a vocabularului în termenii unui sistem, deci ai unui tot organizat, în care absolut toate elementele constitutive se delimitează și se influențează reciproc, trebuie privită cu serioase rezerve de ordin teoretic. Mult mai potrivită este folosirea conceptului de *domeniu*. Deci prin lexic sau vocabular se înțelege domeniul relativ organizat al limbii în care sunt reunite toate elementele de expresie cărora prin tradiție și în mod convențional li se atribuie calitatea de a fi cuvinte sau unități lexicale și care pot fi întrebuințate ca atare în procesul comunicării.

Organizarea lexicului românesc

Deși toate cuvintele îndeplinesc funcția de comunicare, valoarea acestora nu este aceeași în ansamblul lexicului. Prin organizarea lexicului, se poate înțelege stabilirea, în funcție de factori diverși, a unei ierarhii a cuvintelor.

Poziția cuvintelor în lexic este determinată în principal de felul în care vorbitorii se raportează la acest nivel al limbii în funcție de necesitățile comunicării. Din această perspectivă, în primul rând, trebuie avută în vedere importanța cuvântului în comunicare. Pentru a se putea înțelege între ei, vorbitorii limbii române, și ai oricărei limbi în general, trebuie să cunoască și să utilizeze în comun anumite cuvinte care, tocmai din această cauză, au însemnătate deosebită în organizarea și configurarea lexicului. Cuvintele a căror importanță este fundamentală în procesul comunicării, fiind cunoscute și folosite frecvent de toate categoriile populației, se grupează în *fondul principal lexical*[3]. Această parte a lexicului limbii române este alcătuită, potrivit cercetărilor întemeiate îndeosebi pe date statistice, din 1 419 unități lexicale, dintre care 964 sunt elementele cele mai sigure. Aceste cuvinte pot fi grupate pe sfere semantice referitoare la:

– corpul omenesc și părțile lui: *cap, mână, picior* etc.;
– locuință și obiecte casnice: *casă, cuptor, căldare, foarfece, pod* etc.;

---

[3] Pe lângă această denumire, se mai folosesc și altele, fie cu același înțeles, fie cu înțelesuri sau nuanțe diferite: *vocabular de bază, vocabular fundamental, vocabular constant, vocabular esențial, fond principal de cuvinte, fond lexical de bază, fond principal al vocabularului curent, fond lexical uzual, lexic reprezentativ*. Vezi HRISTEA, 1984, p. 13.

– îmbrăcăminte și încălțăminte: *brâu, căciulă, cămașă, pânză* etc.;
– cele mai importante acțiuni și procese: *mânca, bea, merge, spăla, trăi* etc.;
– numele membrilor de familie și ale unor grade de rudenie: *mamă, tată, frate, soră, unchi* etc.;
– religie și cultul bisericesc: *Dumnezeu, biserică, boteza* etc.;
– alimente și băuturi de primă necesitate: *apă, carne, caș, făină* etc.;
– plante, copaci, pomi și fructe cunoscute și răspândite la noi: *alun, alună, cireș, cireașă, fag, fasole, stejar* etc.;
– animale domestice și sălbatice, de asemenea cunoscute și răspândite la noi: *cal, câine, porc, oaie, vacă* etc.;
– culori mai importante: *alb, albastru, negru, roșu, verde* etc.;
– diviziuni ale timpului, precum și numele zilelor săptămânii și ale anotimpurilor: *oră, zi, săptămână, lună, an, luni, marți, vară, iarnă* etc.;
– adverbe de mod, de loc și de timp: *bine, greu, aici, acolo, acum, atunci* etc.;
– calități și defecte: *ager, aspru, bătrân, bun* etc.;
– numerale simple: *unu, doi, trei* etc.;
– prepoziții și conjuncții: *și, pe, în* etc.;
– verbe auxiliare și copulative: *fi, avea, voi*[4].

În delimitarea fondului principal lexical, în afară de criteriul cunoașterii și folosirii frecvente de către toate categoriile populației, mai pot fi avute în vedere și următoarele aspecte: puterea de derivare și de compunere a cuvintelor, capacitatea cuvintelor de a intra în componența expresiilor și locuțiunilor sau a unităților frazeologice, stabilitatea cuvintelor în limbă, capacitatea cuvintelor de a exprima o noțiune fundamentală, caracterul polisemantic al acestora. Aceste criterii sunt însă relative, deoarece din fondul principal lexical fac parte și cuvinte de la care nu se pot obține derivate sau compuse, care nu intră în componența expresiilor și locuțiunilor, care au un singur sens sau care nu exprimă noțiuni, cum ar fi, de exemplu, prepozițiile și conjuncțiile, verbele auxiliare etc.

Și stabilitatea cuvântului în limbă este relativă. Despre unele cuvinte, se poate spune că au fost și, mai ales, că vor fi utilizate multă vreme de acum încolo. Este greu de imaginat că uzul limbii române va renunța cândva la folosirea unor cuvinte ca *da, fi, lua, mână, cap, pi-*

---

[4] GRAUR, 1957, *passim*.

cior, mamă, tată etc. În schimb, alte cuvinte au în limbă o stabilitate determinată de anumiți factori ocazionali. De exemplu, cuvinte ca *benzină, gaz* sau *motorină* au astăzi o importanță destul de mare în comunicare. Dacă într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat se va renunța la folosirea acestor tipuri de combustibil, găsindu-se alte forme de energie, și importanța în limbă a cuvintelor care le denumesc se va diminua[5]. Din această cauză, și în fondul principal lexical există o ierarhie: unele cuvinte ocupă o poziție centrală, iar altele o poziție periferică, fie pentru că abia au intrat în această sferă a lexicului, fie pentru că sunt pe punctul de a o părăsi.

Faptul că fondul principal lexical este partea cea mai stabilă a lexicului, reunind cuvintele cu o mare importanță în procesul comunicării, are anumite urmări în răspândirea și consolidarea unor fapte de limbă. Existența sunetului [h], dispărut încă din latina târzie, în limba română poate fi considerată o inovație a sistemului fonologic românesc, dar menținerea sa se explică și prin pătrunderea în fondul principal lexical a unor cuvinte împrumutate din alte limbi care conțin acest sunet, cum sunt *haină* sau *hrană*. Substantivul *stea*, moștenit din latină, cu pluralul *stele*, a oferit un model flexionar și împrumuturilor ulterioare din alte limbi, *cafea – cafele, perdea – perdele, șosea – șosele*, tocmai datorită poziției sale stabile în fondul principal lexical.

Este evident că cele aproximativ 1 400 de cuvinte care alcătuiesc fondul principal lexical nu sunt suficiente unui vorbitor pentru a comunica în mod curent în limba română. Orice vorbitor, potrivit vârstei, educației, preocupărilor sale profesionale, utilizează cu necesitate și cuvinte din așa-numita masă a vocabularului. Numărul minim de cuvinte necesar unui vorbitor comunicării în limba română este, după unii cercetători, de aproximativ 3 000. Aceste cuvinte alcătuiesc *lexicul* sau *vocabularul minimal, elementar* sau *fundamental*[6] al limbii române.

---

[5] GRAUR, 1972, p. 126, arată că substantivul *cărbune* (lat. *carbo, carbonis*) nu era în fondul principal al limbii latine, în schimb a câștigat teren în română, ca și în alte limbi romanice, deoarece denumește un combustibil frecvent exploatat și utilizat în perioada modernă (cf. și denumirile *cărbune animal, cărbune de oase, cărbune de pământ* etc.).

[6] ȘERBAN și EVSEEV, 1978, pp. 127–129. Definirea acestui concept are în vedere, așa cum constată autorii amintiți, „necesități de ordin pedagogic" și se referă la stabilirea unui număr minim de cuvinte necesare învățării limbii române de către străini. Vezi și lucrarea lexicografică intitulată *Vocabularul minimal al limbii române*, București, 1981.

Dacă este avut în vedere faptul că fiecare vorbitor cunoaște și utilizează un anumit număr de cuvinte, se poate vorbi de un *lexic* sau de un *vocabular individual*, opus celui *colectiv* sau *reprezentativ*[7]. Cuvintele din lexicul colectiv sau reprezentativ sunt „la dispoziția" oricărui vorbitor, în sensul că există oricând posibilitatea de a fi utilizate, mai mult sau mai puțin frecvent.

Fondului principal lexical i se opune cea mai mare parte a lexicului, numită în mod curent *masa vocabularului*, în care sunt cuprinse cuvintele care nu îndeplinesc cerința de a fi cunoscute și utilizate de absolut toți vorbitorii. Ca urmare a acestui fapt, frecvența acestora în comunicare este mai mică decât a cuvintelor din fondul principal lexical. Având în vedere distribuția cuvintelor în funcție de evoluția în timp a limbii române, de zonele geografice în care aceasta se vorbește, precum și de variantele sale socio-profesionale, se pot deosebi în lexicul limbii române, cu precădere în masa lexicului sau a vocabularului, următoarele categorii de unități lexicale: *arhaisme, neologisme, regionalisme, termeni tehnici și științifici, cuvinte de argou și jargon*.

În lexicologie, prin *arhaisme*[8] se înțeleg cuvintele, variantele și sensurile care au încetat să mai fie folosite în vorbirea curentă. Din acest punct de vedere, există, pe de o parte, *arhaisme lexicale*, cuvinte care nu mai sunt utilizate în limba de azi, și, pe de altă parte, *variante arhaice*, variante fonetice, morfologice și flexionare ieșite din uz, precum și *arhaisme semantice*, sensuri arhaice sau învechite ale unor cuvinte care se mai întrebuințează încă.

Din categoria *arhaismelor lexicale*, fac parte cuvinte care denumesc diferite aspecte din realitate care au dispărut sau care sunt astăzi altfel numite. De exemplu:

1. Obiecte de îmbrăcăminte și țesături din trecut: *alagea* „stofă de mătase vărgată", *biniș* „haină lungă îmblănită", *cacom* „haină de her-

---

[7] Pentru această distincție, vezi SAUVAGEOT, 1964, p. 27.

[8] Termenul de *arhaism* are în lingvistică o accepție mult mai largă, referindu-se la orice aspect al limbii care nu mai este utilizat. În afară de așa-numitele *arhaisme lexicale, fonetice, morfologice, flexionare* și *semantice*, mai există construcții sintactice, precum și numeroase unități frazeologice arhaice sau învechite. În acest caz, se poate vorbi de *arhaisme sintactice* și de *arhaisme frazeologice*. Studiul acestora nu revine decât în mod tangențial lexicologiei, deoarece nu se referă în exclusivitate la noțiunea de cuvânt ca ansamblu de forme și variante, ci la regulile de combinare a cuvintelor în propoziții și fraze și, respectiv, la domeniul frazeologiei.

mină purtată de domnitori și de boierii de rang înalt", *caftan* „manta albă împodobită purtată, de asemenea, de domnitori și de boieri", *camohas* „stofă de mătase", *cauc* „căciulă înaltă și rotundă", *ceacșiri* „pantaloni turcești", *feregea* „manta subțire de vară", *fermenea* „scurteică îmblănită", *gevrea* „batistă de mătase", *gugiuman* „căciulă de samur", *ișlic* „căciulă turcească", *malotea* „haină îmblănită, purtată de femei", *pambriu* „stofă de lână", *șamalagea* „stofă de Damasc", *tuzlucii* „cizme de dimie", *zuf* „stofă de lână subțire" etc.

2. Îndeletniciri militare sau civile, denumiri ale unor slujbe și instituții din trecut: *abagiu* „negustor de stofe", *agie* „poliție", *arnăut* „mercenar albanez", *beșliu* „căpitan în oastea turcească", *bogasier* „negustor de manufactură", *cadiu* „judecător turc", *calemgiu* „copist, funcționar", *caravasara* „administrația vămii", *cămărășie* „administrația ocnelor de sare", *ciohodar* „slujitor care avea grijă de încălțămintea domnitorului", *idicliu* „slugă domnească", *pazarghidean* „slujitor domnesc însărcinat cu târguielile", *polcovnic* „colonel", *salepgiu* „vânzător de salep, băutură răcoritoare", *sărmaciu* „trompetist", *scutelnic* „ostaș fără leafă, scuti de biruri", *tălpaș* „soldat infanterist", *tufecciu* „mercenar", *zapciu* „administrator" etc.

3. Ranguri boierești și funcții diplomatice din trecut: *armaș* „boier administrator al închisorilor", *caimacam* „boier locțiitor al domnitorului", *capuchehaie* „ambasador", *capugiu* „trimis al sultanului", *cămăraș* „boier care se îngrijea de cămara domnitorului", *clucer* „boier care se îngrijea de bucătăria domnitorului", *comis* „boier care administra grajdurile domnitorului", *hatman* „boier comandant al oștii", *medelnicer* „boier care avea sarcina să toarne apă domnitorului pentru a se spăla pe mâini", *pitar* „boier care se îngrijea de brutăria domnească", *serdar* „boier comandant al artileriei", *sluger* „boier care se îngrijea de aprovizionarea curții domnești", *spătar* „boier comandant al mercenarilor sau al lefegiilor", *vistier* „boier care administra veniturile țării" etc.

4. Acte cu caracter juridic, acțiuni și obiecte diverse: *anafora* „raport", *aplat* „autorizație de vânzare", *cafaz* „oblon, zăbrele", *capioldaș* „amic, prieten", *caramfilă* „carafă, sticlă", *clironomie* „moștenire", *empericlisi* „a alătura", *englingea* „petrecere", *havadiș* „noutate, veste", *ipochimen* „persoană, individ", *irat* „venit, avere", *mujdea* „știre, veste", *parastisi* „a reprezenta o piesă de teatru, un spectacol", *pitac* „ordin semnat de domnitor", *pliroforisi* „a informa", *sultan-mezat* „vânzare

la licitație a bunurilor unui datornic", *tacrir* „interogatoriu", *volnicie* „autorizație", *zaherea* „provizii", *zalhana* „abator"etc.

Variantele arhaice sunt variantele fonetice, morfologice și flexionare ieșite din uz ale unor cuvinte care se utilizează încă în vorbirea curentă. Trebuie făcută precizarea că și unele arhaisme lexicale au avut variante, care, evident, au fost abandonate împreună cu unitatea lexicală inițială (*capuchehaie / capichehaie / capichihaie; fermenea / fermenă; terziman / tergiuman* etc.). În cazul variantelor arhaice, avem a face cu o unitate lexicală care și-a schimbat forma sub aspect fonetic, morfologic sau flexionar o dată cu evoluția generală a limbii române. Numai în raport cu forma acceptată de limba actuală forma abandonată de uz este arhaică sau învechită. În unele perioade ale istoriei limbii române, diferitele variante ale unui cuvânt au putut fi în variație liberă, așa cum și astăzi de altfel putem constata coexistența mai multor variante ale unuia și aceluiași cuvânt (de exemplu: *acum / acuma, cafeină / cofeină, deseară / diseară* etc.). Astfel, unele cuvinte destul de frecvent utilizate în limba de astăzi au variante fonetice arhaice sau învechite, așa-numitele *arhaisme fonetice*, de felul: *calamare* (*călimară*), *derege* (*drege*), *dobă* (*tobă*), *hitlean* (*viclean*), *îmbla* (*umbla*), *împle* (*umple*), *jac* (*jaf*), *lăcui* (*locui*), *oborî* (*doborî*), *pasere* (*pasăre*), *samă* (*seamă*), *sumeți* (*semeți*) etc. La fel, pot fi consemnate *arhaisme morfologice*, variante morfologice arhaice ale unor cuvinte folosite în limba de astăzi, de exemplu substantive care aveau în trecut alt gen decât azi (*un bonbon, un fantom, un metod, o nervă, un orchestru, o rolă* etc.) și variante flexionare arhaice, cum ar fi substantive cu forme vechi de plural în *-e* sau *-uri* (*aripe, gure, roate, pretexturi, portreturi, staturi* etc.) sau unele forme verbale învechite (*el stimă, el fumă, văzum, viind* etc.).

Nu numai variantele fonetice, morfologice sau flexionare pot deveni arhaice sau învechite, ci și sensurile unor cuvinte. Prin *arhaisme semantice*, se înțeleg cuvintele care astăzi nu se mai utilizează cu sensurile sau cu absolut toate sensurile pe care le aveau în trecut. *Adeverință* a avut cândva sensul de „încredințare, făgăduială, asigurare", *carte* pe cel de „scrisoare", iar *limbă* a însemnat în trecut și „popor", chiar „iscoadă", nu numai „organ situat în cavitatea bucală care ajută la înghițit și la articularea sunetelor" etc.

Unele arhaisme lexicale, precum și unele variante arhaice s-au menținut în limba de astăzi numai în expresii frazeologice, de felul *a veni de hac, a* (*nu*) *avea habar, a nu ști o iotă, a-și da seama, a pune bețe în roate* etc. Arhaisme lexicale mai pot fi întâlnite în graiurile

care păstrează încă aspecte ale unor stadii mai vechi ale evoluției limbii române: *ai* „usturoi", *arină* „nisip", *custa* „a trăi", *im*(*ă*) „murdărie", *vipt* „aliment" etc.

Neologismele sunt cuvintele nou-apărute în limbă. Această definiție corespunde mai mult sensului pe care îl are cuvântul *neologism* (din gr. νέος [néos] „nou" și gr. λόγος [lógos] „cuvânt, vorbă"), decât unui concept științific foarte clar. Dacă ar fi acceptată această definiție fără unele precizări și delimitări absolut necesare, ar trebui să admitem că orice cuvânt împrumutat sau creat este un neologism, deoarece a fost nou în momentul folosirii și răspândirii sale în limbă. În lexicologia românească, sunt considerate neologisme împrumuturile din limbile apusene și din latina savantă, creațiile interne de la aceste împrumuturi sau după modelul acestora impuse în română cu începere din prima jumătate a secolului al XIX-lea până astăzi, precum și sensurile noi cu care au început să fie utilizate, după această dată, unele cuvinte care existau deja înaintea perioadei amintite. Se deosebesc astfel, pe de o parte, împrumuturi lexicale neologice și creații neologice, care pot fi numite *neologisme formale* sau *de formă,* deoarece se referă la întrebuințarea unei noi unități lexicale, deci la apariția în limbă a unor noi cuvinte, indiferent dacă acestea sunt împrumuturi sau creații interne, iar, pe de altă parte, sensuri neologice, care pot fi numite, la rândul lor, *neologisme semantice* sau *de sens*[9], deoarece se referă numai la folosirea unor cuvinte cu sensuri noi, fie că acestea s-au dezvoltat independent în română, fie că au fost calchiate. Potrivit acestor precizări, sunt neologisme formale sau de formă atât *favorabil,* împrumutat din latină (lat. *favorabilis,* cf. fr. *favorable*), cât și *nefavorabil,* format în română de la cuvântul precedent cu ajutorul prefixului *ne-*. Neologice sunt și unele afixe derivative și elemente de compunere savantă (*arhi-*, *-bil*, *-ism*, *supra-* etc.). În consecință, și derivatele sau compusele formate cu ajutorul acestora (*arhicunoscut, gândirism, supranumit* etc.) trebuie considerate neologisme formale, indiferent dacă unitatea lexicală de bază este neologică sau nu.

---

[9] În NPR, p. 1480, sensul modern al fr. *néologisme* este: *Emploi d'un mot nouveau (soit créé, soit obtenu par dérivation, composition, troncation, siglasion, emprunt, etc.:* néologisme de forme*) ou emploi d'un mot, d'une expression préexistants dans un sens nouveau* (néologisme de sens*)* „Folosirea unui cuvânt nou (fie creat, fie obținut prin derivare, compunere, trunchiere, compunere prin abreviere, împrumut etc. (*neologism de formă*) sau folosirea unui cuvânt sau a unei expresii preexistente cu un sens nou (*neologism de sens*)".

În categoria neologismelor semantice sau de sens, pot fi incluse, de exemplu, unități lexicale precum *cerc, mișcare, pânză*, care există de foarte multă vreme în română, dar care au început să fie utilizate relativ recent cu sensuri noi, cele mai multe calchiate după cuvintele corespondente din franceză, *cercle, mouvement, toile* (cf. *cerc de prieteni, mișcare socială, pânză freatică* etc.).

Nu toate neologismele au aceeași vechime și aceeași importanță în limbă. Unele neologisme cunosc o atestare în forma lor actuală încă din limba română veche (*arctic, atomist, avocat, cronică, copie, dialectică, grație, filozof, filozofie, maistru* etc.[10]), altele sunt recente sau foarte recente (*computer, dispecer, dispecerat, interfon, star, stres, stresa, stresant, viziona* etc.). Deoarece aceste cuvinte exprimă noțiuni deosebit de importante, stabilitatea lor în limba română este mare sau foarte mare. Alte neologisme nu au reușit sau nu reușesc să se impună în limbă, fie pentru că nu sunt absolut necesare, fie pentru că nu au fost formate în conformitate cu sistemul derivativ al limbii române. Pot fi amintite împrumuturi și creații neologice de felul: *acușa* „a naște", *belă* „frumoasă", *calcitrare* (despre cai) „a da din copite", *capelură* „păr, coafură", *depinge* „a picta", *istoriat* „istoric", *manca* „a lipsi", *stelământ* „astronomie"[11] etc.

Importanța și stabilitatea în limbă a unui neologism sunt determinate și de contribuția acestuia la modernizarea lexicului românesc. Multe neologisme latino-romanice au eliminat definitiv din română sinonimele lor de proveniență turcească, rusească sau grecească. Astfel au devenit arhaisme cuvinte precum *catagrafie, ipochimen, pojarnic, polcovnic, ucaz, vistavoi* și multe altele, deoarece au fost concurate și, în cele din urmă, înlocuite în româna contemporană de neologismele sinonime corespunzătoare, *recensământ, persoană* sau *individ, pompier, colonel, ordin, santinelă*[12].

---

[10] Vezi DÎLRV *passim*.

[11] Pentru foarte multe împrumuturi din latină recomandate a fi folosite în limba română, vezi A. T. Laurianu și J. C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, București, 1871. De altfel, aproape întregul secol al XIX-lea a fost dominat de discuții referitoare la necesitatea adoptării neologismelor sau la felul în care acestea trebuie să fie acceptate în limbă. Multe recomandări ale unor lingviști, scriitori, oameni de cultură etc. referitoare la folosirea unor neologisme au fost infirmate de ceea ce uzul limbii române a reținut în cele din urmă. De exemplu, Titu Maiorescu folosea substantivul *încunjurime*, pe care îl socotea mai potrivit decât *mediu*, cuvânt latinesc savant care s-a impus în română și cu sensurile fr. *milieu*.

[12] Vezi HRISTEA, 1984, pp. 51 și urm. Fenomenul prin care se rezolvă în cele din urmă concurența dintre două sau mai multe sinonime folosite la un moment dat în limbă se numește *ciocnire* sau *coliziune sinonimică*.

Regionalismele sunt cuvintele folosite numai în anumite regiuni. Deși unitară în ansamblul ei, limba română nu se vorbește absolut la fel pe toată aria ei de răspândire, existând diferențe mai mari sau mai mici de la o regiune la alta. Se consideră că limba română are patru mari ramificații teritoriale, numite *dialecte*: dialectul dacoromân, vorbit pe teritoriul țării noastre, fiind în același timp întrebuințat ca limbă națională; dialectul aromân, vorbit în mici așezări din Grecia, Albania, Serbia, Macedonia și Bulgaria; dialectul meglenoromân, vorbit la nordul golfului Salonic; dialectul istroromân, vorbit în peninsula Istria din nordul Mării Adriatice. Dialectul dacoromân are, la rândul său, cinci subdiviziuni teritoriale, numite *graiuri* sau *subdialecte*: graiul moldovean, graiul muntean, graiul bănățean, graiul crișean și graiul maramureșean, corespunzând regiunilor țării noastre în care sunt răspândite: Moldova, Muntenia, Banat, Crișana și Maramureș. Fiecare dialect sau grai are anumite particularități, dar și numeroase asemănări cu celelalte dialecte sau graiuri. Cuvintele caracteristice unui anumit grai al dialectului dacoromân, chiar și cele care au o răspândire foarte limitată, folosite într-o singură regiune[13], intră în categoria regionalismelor. Ca și în cazul arhaismelor, se pot deosebi regionalisme lexicale și variante regionale, fonetice, morfologice și flexionare. Din seria regionalismelor lexicale, pot fi date următoarele exemple:

1. Pentru graiul moldovean: *ciolan* „os", *curechi* „varză", *cori* „pojar", *cușmă* „căciulă", *hulub* „porumbel", *păpușoi* „porumb", *perjă* „prună", *posmag* „pesmet", *poviladă* „magiun", *zaplaz* „gard" etc.

2. Pentru graiul muntean: *ciurdă* „cireadă", *dadă* „mătușă", *dăulat* „istovit", *izdat* „dureri de burtă", *măgăoaie* „sperietoare", *nevleg* „prost" etc.

3. Pentru graiul bănățean: *golumb* „porumbel", *foale* „burtă", *iorgan* „plapumă", *căsap* „măcelar", *colar* „rotar", *farbă* „vopsea" etc.

4. Pentru graiul crișean: *cotătoare* „oglindă", *brâncă* „mână", *ciont* „os", *temeteu* „cimitir", *șogor* „cumnat" etc.

---

[13] Referitor la acest aspect, GRAUR, 1972a, p. 184, arată că în satul Reviga din județul Ialomița locuitorii spuneau *luna acină* „luna răsare", iar la câțiva kilometri depărtare această expresie nu numai că nu era folosită, ci era și total necunoscută vorbitorilor de acolo.

5. Pentru graiul maramureșean: *cătilin* „încet", *clei* „creieri", *cocon* „copil", *străfin* „strănut" etc.

Variantele fonetice regionale sunt pronunțări sau rostiri specifice graiurilor românești ale unor cuvinte. În graiul moldovean, cuvinte ca *băiat, câine, ceapă, cinci, jos, împrejur, necăjit, pâine, picior, seară, șir, zeamă* etc. sunt rostite *băiet, câne, șiapă, șinși, gios, împregiur, năcăjit, pâne, chicior, sară, șâr, zamă* etc. În graiurile crișean și bănățean, cuvinte ca *ajunge, bade, frate, vin* sunt rostite *ajunje, bad'e, frat'e, jin*, iar în graiul muntean *birjă, de, demult, grijă, mătușă, pe, ușă* sunt pronunțate *birje, dă, dămult, grijite, mătușe, pă, ușe* etc. Regionale, mai precis specifice graiului muntean, sunt și unele variante morfologice verbale, *nu făcea!, nu dădea!* (cf. *nu face!, nu da!*), precum și unele variante flexionare de felul *s-au dusără, s-au băgatără, au venitără, ei face, ei zice* etc. (cf. *s-au dus, s-au băgat, au venit, ei fac, ei zic*).

Regionalismele nu pot fi puse pe același plan cu așa-numitele *cuvinte populare*, care sunt cunoscute și folosite în toate zonele țării, dar care nu sunt admise de limba literară. De exemplu, cuvinte ca *bale, mațe, mocârțan, muiere, popă, surpătură* nu sunt acceptate de exprimarea literară, în locul acestora folosindu-se sinonimele *salivă, intestine, muntean, soție, preot, hernie*. La cuvintele populare, se adaugă numeroase variante populare, de asemenea neacceptate de limba literară, de felul: *arvocat, risturant, rubinet, zacăr, biscuite, fructă, crătiți* etc.

Diferența dintre aspectele literare, populare și regionale se poate face prin raportări succesive, având în vedere, în primul rând, limba literară, varianta îngijită, cultivată și normată a limbii noastre naționale. Tot ceea ce nu este admis de limba literară, dar care are răspândire generală, în toate graiurile constituie aspecte ale limbii populare, iar tot ceea ce nu se regăsește în limba populară, având răspândire teritorială limitată, reprezintă aspectele regionale ale limbii. Un alt raport se poate stabili între arhaisme și regionalisme, în sensul că în unele graiuri se mai păstrează încă unele cuvinte care au ieșit din uz. În graiul crișean, se mai folosesc încă *arină* „nisip", *brâncă* „mână", *nămaie* „vită măruntă", *păcurar* „cioban" etc.

Termenii tehnici și științifici, care alcătuiesc așa-numitul lexic specializat[14], sunt cuvintele care denumesc aparate, operații, procese, fenomene, teorii, concepte din domeniul tehnicii sau al diferitelor științe. Cu studiul acestor denumiri se ocupă terminologia, disciplină

[14] BIDU-VRĂNCEANU (coord.), 2000, pp. 7–21.

care are în vedere nu numai termenii de strictă specialitate, ci și grupurile de cuvinte care au valoare denotativă și care se referă, de asemenea, la diferite concepte tehnice sau științifice. Fiecare ramură a tehnicii sau fiecare știință utilizează cuvinte specifice, care alcătuiesc terminologia domeniului respectiv. Deoarece termenii tehnici și științifici sunt în cele mai multe cazuri împrumuturi neologice din latina savantă sau din limbile apusene, se poate delimita un *fond savant* al lexicului românesc, organizat în vocabulare sau terminologii de specialitate, în funcție de domeniile de activitate cunoscute și acceptate ca atare. De exemplu:

1. Medicină: *abarticular* „situat în apropierea unei articulații", *abceda* „a forma un abces", *abdomenoscop* „aparat medical pentru investigarea organelor abdominale", *aberoscop* „aparat care determină unele defecte ale ochiului", *achilodinie* „durere provocată de inflamarea călcâiului", *acrinie* „diminuarea sau absența unei secreții" etc.

2. Chimie: *acroleină* „lichid volatil obținut prin deshidratarea glicerinei", *adermină* „vitamina B6", *alcaloid* „substanță organică toxică", *alcan* „hidrocarbură saturată; parafină", *alchilare* „reacție chimică de introducere a unui alchil în molecula unei substanțe" etc.

3. Fizică: *adiabatic* (despre fenomene fizice sau chimice) „produse fără a ceda sau a primi căldură din exterior", *albedometru* „instrument care servește la determinarea albedoului", *alfatron* „vacuummetru folosit în fizica nucleară", *ardometru* „pirometru folosit pentru temperaturi înalte" etc.

4. Tehnică: *acroșaj* „intersecția dintre un puț de mină și o rampă subterană", *aerocartograf* „aparat automat folosit la întocmirea hărților pe bază de fotograme aeriene", *aerofor* „aparat care furnizează scafandrilor aerul", *amalgamator* „utilaj folosit în extragerea metalelor prețioase din minereuri" etc.

Terminologiei savante i se opun terminologia comună și terminologia populară. Pentru termenii medicali *abdomen* și *pulmon*, există denumirile comune *burtă* și *plămân*, precum și cele populare sau regionale *pântece*, respectiv *bojoc*. Termeni tehnici există și în limba populară. Aceștia, chiar dacă nu sunt savanți, denumesc unelte, dispozitive, instalații specifice industriei și tehnicii rurale. Din domeniul păstoritului și al pescuitului, pot fi amintiți termeni tehnici populari precum *avă* „dispozitiv cu plasă de prins pește", *bărbânță* „vas în care se păstrează laptele sau brânza de oi", *cârsnic* „coș de prins pește

pe râuri curgătoare", *cormac* „dispozitiv de prins pește cu cârlige", *înțărcători* „împrejmuire unde sunt înțărcați mieii", *noaten* „lâna tunsă în al doilea an de pe oi" etc.

Între terminologia savantă și cea comună, se pot produce deplasări de termeni. Unii termeni savanți de strictă specialitate se integrează în terminologia comună, deoarece sunt folosiți de un număr din ce în ce mai mare de vorbitori (*antibiotic, ecografie, electrocardiogramă, nevroză, seismogramă, ultrasunete* etc.) sau capătă sensuri figurate pe care nu le au în domeniul tehnic sau științific din care provin (*colaps* „prăbușire a unui domeniu de activitate socială", cf. „încetarea bruscă a funcțiilor vitale ale organismului", *radiografie* „analiză amănunțită și foarte exactă a unui aspect din viața socială, politică sau economică", cf. „tehnică de înregistrare fotografică a structurii interne a unui corp cu ajutorul razelor X").

Alți termeni au trecut dintr-un domeniu în altul, căpătând sensuri specifice. În terminologia marinărească, lat. *antenna* „antenă" avea sensul de „vergea lungă și subțire pe care era fixată pânza la velierele romane". Termenul a fost folosit apoi în zoologie, cu înțelesul de „apendice senzorial situat la capul insectelor și al crustaceelor", dar și în radiocomunicații, cu sensul „conductor aerian destinat să capteze sau să difuzeze undele electromagnetice". Faptul că obiectul cu care se recepționează transmisiunile de radio și de televiziune este cunoscut și utilizat de foarte mulți vorbitori a determinat asimilarea cuvântului *antenă* în terminologia comună.

Numeroși termeni tehnici și științifici sunt susceptibili de a fi abandonați de uz fie pentru că sunt înlocuiți cu alții, mai moderni, fie pentru că s-a schimbat realitatea la care făceau referire. În electronică, au existat succesiv termenii *lampă* „tub electronic", *tranzistor* „semiconductor", *cip*, cu același sens, și *microcip* „semiconductor de mici dimensiuni".

Cuvintele de argou și jargon sunt utilizate de anumite categorii de persoane care vor să se delimiteze de restul vorbitorilor fie pentru că, din diferite motive, nu doresc să se facă înțeleși decât de un grup restâns de indivizi cu care au în comun anumite îndeletniciri, fie pentru că în acest fel consideră că își manifestă distincția sau superioritatea socială. Altfel spus, între cuvintele de argou și jargon există o deosebire de nuanță în ceea ce privește intenția cu care sunt folosite: cuvintele de argou sunt destinate să formeze un vocabular special și secret, accesibil numai celor inițiați, iar cuvintele de jargon sunt numai semnul unei vorbiri alese, distinse.

La origine, *argoul*[15] a fost un aspect foarte pitoresc al limbii franceze folosit de cei aflați la periferia societății, vagabonzi, cerșetori, hoți, pușcăriași, răufăcători etc., așa-numita *langue verte* „limbă verde", adică „grosolană". Cu timpul unele cuvinte din această „limbă" de neînțeles pentru neinițiați, în care au fost compuse chiar balade atribuite poetului francez François Villon, au pătruns în vorbirea familiară tocmai datorită aspectului lor inedit și, în același timp, foarte expresiv. În felul acesta, vorbitorii nu mai pot face astăzi o deosebire foarte clară între cuvintele de argou și cuvintele populare și familiare propriu-zise, cele care au un sens figurat, afectiv, expresiv, fără a proveni însă neapărat din limba vagabonzilor de odinioară.

Problema cuvintelor de argou s-a complicat atunci când s-a constatat că nu numai vagabonzii, hoții și pușcăriașii folosesc unele cuvinte „speciale", ci și elevii, soldații, frizerii, tipografii, măcelarii, sportivii etc., în general mai toate categoriile socio-profesionale. În limba română, s-a putut delimita cu precădere un vocabular argotic al răufăcătorilor, categorie socio-profesională deosebit de interesată în crearea unui cod lexical secret, și mai puțin, unul al elevilor și al soldaților[16]. Se consideră că un cuvânt este argotic dacă face parte din lexicul sau din vocabularul cu caracter intenționat secret și particular, creat în mod convențional de o anumită categorie socio-profesională. Devin termeni argotici cuvinte destul de răspândite în limbă, cărora li se atribuie o semnificație secretă și specială (*bulău, mititica, pension, pârnaie, răcoare, sat, tarom* cu sensul general de „închisoare"), dar și cuvinte din alte limbi mai puțin cunoscute marii mase a vorbitorilor, cu precădere din limba țigănească (*cardi, ciordi, șmangli* — verbe folosite cu sensul de „a fura").

Caracterul argotic al unui cuvânt este, de cele mai multe ori, efemer, deoarece, cu timpul, cuvântul respectiv tinde să fie cunoscut și chiar utilizat de un număr mare de vorbitori, în afara grupului care

---

[15] În franceză, *argot* și *jargon* sunt sinonime parțiale, *jargon* însemnând *argot ancien*, adică „argoul vechi". Vezi NPR, s.v. *argot*. În română, deși fenomenul a fost semnalat de foarte multă vreme, căpătând diverse denumiri precum „dialectul pușcăriașilor și al cartoforilor de cafenele", „jargonul arestaților", „limba cârâitorilor", „șmechereasca", termenul de proveniență franceză *argou* (fr. *argot*) s-a impus abia în perioada interbelică. Vezi STOICHIȚOIU–ICHIM, 2001, pp. 119–156.

[16] GRAUR, 1972_a, p. 105, dă următoarea explicație acestui fapt: „Aceste feluri de argou sunt mai puțin consistente, deoarece grupurile de felul citat nu sunt durabile: elevul de ieri este astăzi profesor, soldatul devine comandant, fără să fi uitat vocabularul cu care a fost deprins în anii anteriori."

l-a folosit inițial (vezi, de exemplu, termenii țigănești, probabil inițial argotici, *baftă* „noroc", *mișto* „frumos", *nasol* „rău; urât", aproape generalizați în vorbirea familiară). Astfel, delimitarea cuvintelor de argou de cele familiare sau populare este deosebit de dificilă, după unii autori chiar imposibil de făcut[17]. Cu toate acestea, se poate formula următorul principiu: un grup socio-profesional tinde să-și creeze un lexic sau un vocabular argotic, adică un ansamblu de elemente lexicale ale căror sensuri sunt codificate după norme spontane, prea puțin precizabile, dacă are anumite interese să se izoleze de restul masei de vorbitori. Dacă în cazul răufăcătorilor, chiar al elevilor și al militarilor, se pot intui cu ușurință motivele izolării lingvistice (teama de poliție, de eventualele victime, de profesori, de superiori etc.), nu același lucru se poate face și pentru alte categorii socio-profesionale. Se poate pune întrebarea ce interes au frizerii, măcelarii și tipografii să se izoleze lingvistic de clienții lor, actorii și sportivii de publicul lor etc. Deci folosirea termenului „argou", cel puțin în cazul acestor categorii socio-profesionale, și probabil a multor altora, nu se justifică. Fiecare domeniu de activitate presupune folosirea unor termeni profesionali sau de specialitate, dar acest fapt nu poate fi interpretat ca modalitate de izolare lingvistică, ci ca necesitate impusă de exercitarea profesiunii respective. În diferite meserii, alături de termenii profesionali propriu-ziși sau de terminologia profesională, se pot folosi și *termeni paraprofesionali*, cuvinte cu sens figurat, expresiv, care denumesc, în mod original, aspecte ale domeniului de activitate respectiv. Dacă *breton, bordură, cărare, freză* constituie termeni profesionali specifici meseriei de frizer, atunci denumiri ca *izvor* „apă de colonie", *fotă* „șervet", *pogon* „barbă mare care trebuie rasă" este mai bine să fie interpretate ca termeni paraprofesionali, decât ca niște cuvinte din „argoul frizerilor".

Folosirea *cuvintelor de jargon* nu urmărește izolarea lingvistică de ceilalți vorbitori, prin folosirea unui vocabular secret, ci doar să dea o nuanță distinsă și prețioasă comunicării. De obicei, acest aspect al exprimării este dat de întrebuințarea unor cuvinte străine, împrumutate din limbile „la modă". În română, au existat cu precădere

---

[17] Vezi opinia exprimată de IORDAN, 1975, p. 311: „Nu fac nici o deosebire între cuvintele propriu-zis argotice și cele familiare sau populare. O separare a lor nu-i posibilă totdeauna, și nici nu este principial recomandabilă: toate sunt produsul afectului și fanteziei. Afară de asta, conștiința subiectelor vorbitoare nu le distinge unele de altele, ci le pune pe același plan și le tratează absolut la fel pe toate."

elemente de jargon grecizant și franțuzit, care au caracterizat vorbirea celor din clasele sociale sus-puse din trecut. În vorbirea protipendadei — marea boierime din epoca feudală —, apăreau numeroase cuvinte împrumutate din neogreacă: *arhon*(*da*) „titlu de politețe cu care se adresa cineva unui boier", *catahris* „abuz", *catahrismie* „necuviință, abuz", *cheramo* „formulă de adresare însemnând *doamna mea*", *eglendisi* „a se distra, a petrece", *fantaxi* „a-și da importanță", *hristoitie* „bună-cuviință", *ighemonicon* „fast, lux, demnitate", *metahirisi* „a obișnui", *nixis* „supărare, necaz", *paraxân* „ciudă, necaz, mânie", *pliroforisi* „a lămuri, a informa", *sastisi* „a se tulbura, a se fâstâci", *tropos* „manieră de comportare" etc. Folosirea unor asemenea cuvinte era considerată, la vremea respectivă, o dovadă de noblețe, de distincție socială.

Cu timpul, aproximativ la începutul secolului al XIX-lea, jargonul grecizant a fost înlocuit cu jargonul franțuzit. Burghezia de odinioară folosea numeroase cuvinte franțuzești tot cu scopul de a arăta distincția socială, detașarea față de ceilalți vorbitori: *atrista* „a se întrista", *bonjur* „bună ziua", *bonsoar* „bună seara", *devina* „a ghici", *eplorat* „plângător", *langagiu* „limbaj, vorbire", *madam* „doamnă", *malșansă* „ghinion, nenoroc", *mersi* „mulțumesc", *misericordie* „milă", *monșer* „dragul meu", *musiu* „domn", *orvoar* „la revedere", *turment* „chin, suferință" etc. Reminiscențe ale jargonului franțuzit de odinioară pot fi întâlnite și astăzi în vorbirea familiară, nu de puține ori cu nuanță ironică (*bonjur, madam, mersi, musiu* etc.).

În același timp cu jargonul franțuzit, s-a manifestat și un jargon italienizant, evident cu intensitate mai mică. Cuvinte ca *adulător* „lingușitor", *ama* „a iubi", *baseță* „josnicie", *bellețe* „frumusețe", *carnefice* „călău", *disfată* „înfrângere", *pațiență* „răbdare", *rident* „surâzător", *risorge* „a se ridica", *servagiu* „sclavie", *veloce* „rapid, iute" etc. au fost folosite o vreme de unii vorbitori, printre care și Ion Heliade Rădulescu, mai ales în a doua parte a activității sale literare și științifice, fără a fi însă acceptate de uzul general.

Tendința de a se exprima prețios pentru a se deosebi de ceilalți vorbitori se manifestă și astăzi, fără a se putea distinge un jargon anume. Se spune uneori *acușa* în loc de *naște*, *denișa*, pentru *descoperi*, *bord*, scris *board*, în loc de *conducere* etc., numai pentru a da superioritate sau distincție socială exprimării orale sau scrise.

Deoarece în vocabularele sau în terminologiile de specialitate există numeroși termeni necunoscuți celor mai mulți vorbitori, se consideră că acestea formează *jargoanele profesionale*. Termenii de strictă specialitate din diferite domenii ale științei și tehnicii nu sunt folosiți

pentru a marca distincția socială, iar cunoașterea și folosirea lor de tot mai mulți vorbitori se realizează în măsura în care domeniul respectiv devine accesibil și celor neinițiați. Folosind termenul *jargon* pentru a numi vocabularele sau terminologiile de specialitate, se creează o confuzie între aspectul savant și cel prețios sau fals distins al exprimării[18]. Ar trebui să se admită faptul că medicii, de exemplu, folosesc un jargon franțuzit, deoarece foarte mulți termeni medicali provin din franceză, chiar dacă sunt la origine cuvinte latinești savante.

[18] Folosirea fără precizările necesare a termenilor *argou*, *jargon* și *limbaj*, ultimul cu sensul de „terminologie profesională", poate duce la delimitări care nu pot fi acceptate. În mod exagerat, se admite că există în română un jargon al nudiștilor, al emigranților, al străzii, un limbaj al adolescenților etc. sau chiar un argou al romilor, populație care vorbește de fapt o limbă propriu-zisă. Pentru o astfel de concepție, excesiv de largă, vezi Anca Volceanov și George Volceanov, *Dicționar de argou și expresii familiare*, Livpress, București, 1998, pp. 12–16.

4 Semantica

Obiectul de studiu al semanticii

Semantica (fr. *sémantique*) este ramura lexicologiei care studiază sensurile cuvintelor. Într-o accepție foarte largă, semantica se ocupă cu studiul sensului în general, nu numai cu cel al cuvintelor, ci și cu cel al propozițiilor și al frazelor. În acest caz, se distinge o semantică lexicală, o semantică a enunțului și o semantică a frazei. Într-o altă accepție, mai restrânsă, semantica are ca obiect de studiu sensurile cuvintelor, categoriile semantice, schimbările de sens și cauzele acestora, opunându-se astfel, cel puțin din punctul de vedere al metodei, onomasiologiei, care cercetează felul în care anumite concepte, idei capătă o denumire în limbă. Cu același înțeles sau cu înțeles diferit se mai folosește și denumirea mai veche, de proveniență germană, *semasiologie* (germ. *Semasiologie*), pe care unii cercetători o consideră mai potrivită pentru a denumi semantica lexicală[1].

Inițial, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cercetarea sensurilor cuvintelor a fost concepută exclusiv din perspectivă diacronică, adică se urmărea numai felul în care cuvintele și-au schimbat sensul o dată cu evoluția generală a limbii[2]. Ulterior, atenția lingviștilor s-a îndreptat asupra legăturilor care se pot stabili între diferitele categorii semantice și asupra caracterului analizabil al sensului și al unor zone din lexic, conturându-se așa-numita *semantică paradigmatică*. Astfel, semantica tradițională este cu precădere diacronică sau istorică, în timp ce semantica modernă este mai mult sincronică sau statică, fără a putea ocoli însă problema schimbărilor semantice.

---

[1] Vezi această concepție la BUCĂ și EVSEEV, 1976. Alți autori, de exemplu STATI, 1964, preferă termenul *semantică*.

[2] Această concepție a stat la baza lucrării lui ȘĂINEANU, 1887.

Pentru a descrie evoluția semantică a cuvintelor sau legăturile care se pot stabili între sensurile cuvintelor care alcătuiesc lexicul unei limbi, semantica trebuie să lămurească mai întâi ce este sensul. La această întrebare, s-au dat mai multe răspunsuri. S-a considerat că sensul (semnificația, semnificatul[3], denotatul, desemnatul, referentul) este: obiectul denumit, o proprietate a lucrurilor, un obiect ideal, o noțiune, o relație între semne, o relație între semn și obiect, o relație între semn și ideea despre obiect, o relație între semn și activitatea oamenilor, o relație între oamenii care comunică cu ajutorul semnelor[4]. Fiecare dintre aceste accepții este susceptibilă de anumite obiecții: nu toate cuvintele denumesc obiecte sau chiar noțiuni; sensul nu se aplică unui obiect anume, ci unor categorii de obiecte; dacă sensul este o noțiune, formată pe baza senzațiilor și reprezentărilor, atunci acesta trebuie studiat de psihologie etc. De fapt, aceste accepții ale sensului nu se exclud, ci se completează reciproc. Sensul este un concept variabil de la o categorie la alta de cuvinte și, uneori, chiar pentru unul și același cuvânt.

De regulă, se admite că sensul reprezintă *o intensiune*, adică un ansamblu de trăsături, de caracteristici care permit definirea unui concept, dar și *o extensiune*, adică o categorie de obiecte cărora li se pot atribui trăsăturile respective. Sensul cuvântului *pat* trimite la caracteristicile care permit delimitarea conceptului respectiv de alte concepte, cf. *masă*, *scaun* etc., dar și la categoria de obiecte din realitate care sunt numite în mod curent cu acest cuvânt, datorită faptului că satisfac anumite condiții care fac posibilă utilizarea acestei denumiri[5].

Sensul unor cuvinte este de natură noțională, adică s-a format prin abstractizare, prin eliminarea aspectelor neesențiale de la un număr de exemplare, păstrându-se doar ceea ce este comun și relevant[6]. De natură noțională este și sensul cuvintelor onomatopeice, deoarece acestea nu „reproduc" exact un sunet sau un zgomot din natură, ci

---

[3] Potrivit teoriei lui SAUSSURE, 1998, pp. 85–89, semnul lingvistic este un tot în care se pot distinge semnificantul și semnificatul. Semnificantul este imaginea acustică, iar semnificatul este conceptul.

[4] Pentru diferitele accepții ale semnificației, vezi SCHAFF, 1966, p. 244.

[5] VASILIU, 1984, p. 34. Alți autori, MILNER, 1989, p. 336, consideră că semnificația lexicală a unui cuvânt nu este altceva decât *referința virtuală*, un ansamblu de condiții pe care trebuie să-l satisfacă un obiect din realitate pentru a putea fi numit cu ajutorul cuvântului respectiv în așa-numita *referință actuală*.

[6] Chiar dacă nu se poate pune semnul egalității între noțiune și sens, ideea că sensul este noțiunea despre obiectul desemnat prin cuvânt se bucură de cea mai largă răspândire în lingvistică. Vezi ȘERBAN și EVSEEV, 1978, pp. 134–136.

exprimă ideea pe care o colectivitate lingvistică o are despre sunetul sau zgomotul respectiv. Sensul altor cuvinte (prepoziții, conjuncții, negații) nu este de natură noțională, ci de natură logică, pentru că se referă la categorii de relații între cuvintele al căror sens este noțional. Sensul substantivelor proprii nu este nici de natură noțională, nici de natură logică, funcția acestor tipuri de cuvinte fiind de identificare. Un individ este numit *George* doar pentru a fi deosebit de *Mihai*, și nu pentru că are anumite trăsături specifice care justifică atribuirea acestui nume[7].

O definiție care să acopere toate aspectele sensului este fără îndoială destul de greu de formulat în termeni care să nu fie susceptibili de nici o obiecție. Se poate afirma foarte simplu că sensul este ceea ce numește, denumește, desemnează, denotă un cuvânt dat într-o limbă dată. Această legătură între cuvânt și desemnat nu se realizează direct, ci prin conștiința și afectul vorbitorilor, fiind susceptibilă de a se modifica ocazional sau definitiv. Un cuvânt poate denumi o categorie de obiecte, de acțiuni, de însușiri etc., dar și nuanțe afective legate de acestea, deoarece comunicarea interumană nu se limitează la transmiterea strictă de informații, ci urmărește și exprimarea unor sentimente sau atitudini diverse (dispreț, ură, dezgust, ironie, admirație, afecțiune etc.). Din această cauză, alături de așa-numita *denotație*, numirea categoriei respective de obiecte, se distinge și *conotația*, adăugarea unui sens particular, afectiv, expresiv, familiar, uneori chiar ocazional, legat însă de sensul obișnuit. Pentru vorbitorii limbii române, denotația substantivului *viperă* este „o specie de șerpi, care își paralizează prada cu ajutorul veninului", iar conotația trimite la „persoană de sex feminin care are un comportament răutăcios, perfid". Această conotație, ca atâtea altele, este convențională și acceptată prin tradiție de vorbitorii limbii române, deoarece comportamentul viperei nu este mai perfid decât al altor animale de pradă pentru a justifica astfel sensul depreciativ.

Conotația se realizează, în cele mai multe cazuri, cu ajutorul *tropilor* (*antonomază, metaforă, metonimie, sinecdocă*), figuri de stil prin care cuvintele pot fi îndepărtate sau deturnate de la sensul lor propriu, producându-se în felul acesta și o evoluție semantică. Următoarea etapă constă în lexicalizarea figurilor de stil respective, adică în folosirea lor repetată și implicit în acceptarea definitivă a acestora în

---

[7] Pentru detalii în legătură cu semnele descriptive (individuale și generale) și semnele non-descriptive sau logice, vezi VASILIU, 1992, pp. 70–72.

uzul limbii. Trebuie spus că nu orice folosire în sens figurat a unui cuvânt are șanse de a se lexicaliza. De obicei, uzul selectează tropii sau figurile de stil care permit extinderea denumirilor esențiale asupra altor categorii de obiecte. *Ac, braț, cap, gură, inimă, limbă, mână, ochi, picior, rădăcină* etc. actualizează sensuri figurate cu precădere în combinații de cuvinte care sunt, cele mai multe dintre ele, unități frazeologice, denumiri consacrate de uz ale unor diferite categorii de obiecte din realitate: *ac de brad, ac de gheață, brațul râului, capul dealului, gura râului, gura văii, inima carului, limbă de pământ, ochi de apă, piciorul dealului, piciorul podului, rădăcina cuvântului* etc.[8].

Pe lângă greutatea de a defini noțiunea de „sens", sau sensul cuvântului *sens*, mai există și alte două probleme fundamentale: delimitarea sensurilor și descrierea sau definirea acestora pentru fiecare cuvânt în parte. Cele mai multe cuvinte dintr-o limbă sunt polisemantice, adică au însușirea de a avea mai multe sensuri. Delimitarea sensurilor unui cuvânt se poate face prin *metoda analizei combinatorii.* Această metodă, care stă la baza oricărui dicționar de tip explicativ, constă în gruparea contextelor sau a posibilităților de combinare potrivit cu reprezentarea generală a obiectelor denumite de cuvântul respectiv. Sensurile unui cuvânt sunt stabilite în funcție de grupele de contexte reperabile în uzul limbii la un moment dat. Pentru cuvântul *apă*, se pot identifica, printre altele, grupe de contexte de felul: 1. *apă proaspătă, apă rece* ... 2. *apă lină, apă repede* ... 3. *apă oxigenată, apă distilată* ... etc., ceea ce corespunde sensurilor: 1. „lichid potabil", 2. „cuprinsul unui râu sau al unei mări", 3. „soluție apoasă". Dacă un cuvânt este utilizat într-un context nou și, mai ales, dacă utilizarea respectivă este acceptată de uz, se poate deduce că avem a face cu un nou sens: *apă de toaletă, apă de colonie* ... „preparat volatil din alcool cu miros parfumat".

Referitor la a doua problemă, se poate spune că sensul (semnificația, semnificatul, denotatul, desemnatul, referentul) nu poate fi descris decât cu ajutorul altor cuvinte, care, la rândul lor, numesc, semnifică, denotă, desemnează ceva. De exemplu, pentru a descrie sensul cuvintelor *apă* și *alcool* se va folosi, printre altele, cuvântul *lichid*, pentru verbele *merge* și *sta* se va folosi cuvântul *acțiune*, pentru *alb* și *negru* se va folosi cuvântul *culoare*, pentru *și, iar* se va folosi cuvântul *conjuncție*, pentru *în, la* se va folosi cuvântul *prepoziție* etc. De fieca-

---

[8] Pentru descrierea pe larg a mecanismelor conotației, vezi COTEANU și colab., 1985, pp. 46–64.

re dată, se vor indica genul proxim și diferența specifică, adică o clasă de elemente din realitate care au trăsături comune, precum și ceea ce face posibilă deosebirea lor în cadrul clasei respective. *Apă* și *alcool* au în comun însușirea de a fi *lichide*, cu deosebirea că primul este, în stare pură, fără gust și miros, iar al doilea este inflamabil și volatil; *merge* și *sta* sunt *acțiuni* care presupun deplasarea dintr-un loc în altul, respectiv lipsa deplasării; *în* și *la* pot fi încadrate în categoria lexico-gramaticală a prepoziției, dar aceste cuvinte se folosesc în mod diferit pentru a indica raporturi diferite.

Din punct de vedere teoretic, se poate admite că sensul este susceptibil de a fi divizat în unități minimale. Prin *metoda analizei componențiale* sau *semice*, se realizează descompunerea sensului în elemente considerate minimale numite *componente de sens, mărci semantice, trăsături semantice distinctive, seme, sememe, semanteme* etc. Sensul cuvântului *bunic*, a cărui definiție lexicografică este „tatăl tatălui sau al mamei", va putea fi descompus în următoarele trăsături semantice distinctive: 1. rudă; 2. naturală sau de sânge; 3. în linie directă; 4. în direcție ascendentă; 5. de gradul al doilea; 6. de sex masculin. *Bunică* se va deosebi de *bunic* doar prin ultima trăsătură (6. de sex feminin). Astfel, există trăsături semantice sau seme comune și trăsături semantice sau seme diferențiatoare. Având în vedere un număr mai mare de cuvinte din lexicul românesc actual, se delimitează, pe baza semelor comune, dar și a celor diferențiatoare, o grupare, o mulțime sau o paradigmă de unități lexicale. De exemplu, trăsătura distinctivă „1. Rudă" se repetă și în cazul cuvintelor următoare, pe care orice dicționar le va clasifica alfabetic: *cumnat, cumnată, cuscru, fiu, fiică, frate, ginere, mamă, mătușă, mire, mireasă, nepot, nepoată, noră, soacră, soră, soț, tată, unchi, văr, vară* etc. Semele comune (rudă; rudă de sânge; rudă prin alianță) și diferențiatoare (sex; direcție ascendentă; direcție descendentă; linie directă; linie colaterală; momentul realizării etc.) permit gruparea acestor unități lexicale într-un fragment relativ autonom din lexic, numit *câmp* sau *subansamblu lexico-semantic*. În lexicul limbii române, au fost puse în evidență câteva câmpuri sau subansambluri lexico-semantice referitoare la: numele de rudenie, denumirile animalelor domestice, denumirile animalelor sălbatice, denumirile locuinței, denumirile instituțiilor, termenii cromatici, denumirile fenomenelor sonore[9].

---

[9] BIDU-VRĂNCEANU, 1986, pp. 86–219.

Nu toate câmpurile sau subansamblurile lexico-semantice sunt la fel de stabile în timp. Dacă în ceea ce privește câmpul lexico-semantic al relațiilor de rudenie se poate afirma că nu a înregistrat schimbări de-a lungul timpului, nu același lucru se poate spune și despre alte câmpuri sau subansambluri lexicale. De cele mai multe ori, avem a face cu modificări determinate de asimilarea unor termeni noi sau de reactualizarea unora mai vechi. În câmpul lexico-semantic al denumirilor de instituții, *bursă, jandarmerie, parchet* sau *prefectură* au avut o poziție oscilantă, în sensul că au fost termeni uzuali până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, după care au ieșit din uz, pentru ca după 1990 să fie din nou folosiți.

Este evident că numai părțile foarte bine organizate și stabile ale vocabularului unei limbi pot fi descrise în termenii unor câmpuri lexicale. Se mai poate observa că sensurile figurate, expresive, afective, sensurile pronumelor, ale verbelor auxiliare etc. ridică serioase probleme în ceea ce privește relevarea trăsăturilor semantice distinctive și implicit includerea unităților lexicale respective într-un câmp anume. În plus, elementele componente ale sensului, pe lângă faptul că sunt foarte numeroase, nu sunt minimale, deoarece pot fi descompuse la rândul lor în alte elemente componente[10].

Categoriile semantice

Ținând seama de posibilitățile cuvintelor de a avea un sens sau un ansamblu de sensuri și de felul în care sensurile și formele cuvintelor se grupează în limbă la un moment dat, se pot deosebi ur-

---

[10] Ideea potrivit căreia lexicul unei limbi naturale poate fi descris ca un ansamblu de unități semnificative organizat coerent, în care absolut toate elementele constitutive se delimitează reciproc, este cu mult anterioară teoriei câmpurilor semantice a lui Jost Trier. De-a lungul timpului, numeroși scriitori, teologi, matematicieni, filozofi au încercat să găsească o serie limitată de „trăsături primitive" și de „particule transcendentale", redate prin numere sau litere, cu ajutorul cărora pot fi descrise sensurile absolut tuturor cuvintelor. De exemplu, în unele lucrări din secolul al XVII-lea dedicate limbilor filozofice, sensul unor cuvinte putea fi descifrat cu ajutorul unor sisteme de notare destul de greoaie în felul următor: **cal** = *Nçk/pot* = animal cu copita nedespicată + curajos; **mulo** = *Nçk/sof/pad* = animal cu copita nedespicată + privat + sex; **cămilă** = *nek/braf/pfar* = patruped cu copita despicată + convex + spate etc. sau, în altă lucrare, *loc* + *metal* = *mină*; *ofițer* + *marină* = *amiral*; *artist* + *stea* = *astronom* etc. Vezi Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, Editura Polirom, Iași–București, 2002, pp. 188 și 197.

mătoarele categorii semantice sau semasiologice: *monosemia, polisemia, sinonimia, omonimia, antonimia* și *paronimia*.

Monosemia este însușirea unor cuvinte de a avea un singur sens. Această caracteristică se întâlnește cu precădere la unii termeni tehnici și științifici (*ecograf, ecografie, electrocardiogramă, femur* etc.), dar și la unele cuvinte relativ frecvent utilizate (*camping, escava, lămâie, motel, pix* etc.). Raportat la ansamblul vocabularului, numărul cuvintelor monosemantice este mic. Această însușire nu este, de cele mai multe ori, stabilă, deoarece există oricând posibilitatea ca un cuvânt monosemantic să dezvolte și alte sensuri, pe lângă cel inițial. În DEX_2, *lămâie* este înregistrat cu un singur sens, „fructul lămâiului, de formă sferică alungită, cu coaja galbenă, aromată și cu miezul acru, bogat în vitamine", dar acest cuvânt este folosit și pentru a denumi, în mod glumeț desigur, semnul șoferului începător, care se pune, potrivit legii, pe parbrizul, respectiv pe luneta mașinii.

Pe măsură ce un termen de specialitate devine cunoscut unui număr larg de vorbitori, cresc și șansele ca acesta să capete mai multe sensuri, iar orice cuvânt monosemantic frecvent folosit, în contexte din ce în ce mai variate, este susceptibil de a deveni polisemantic. *Colaps* este un termen medical având sensul „insuficiență circulatorie periferică, manifestată prin pierderea oricărei forțe, diminuarea extraordinară a tensiunii arteriale, puls rapid și foarte slab", dar, o dată trecut în vorbirea curentă, a căpătat și sensul „prăbușire totală a unui domeniu al vieții economice" (*colaps economic, colaps financiar* etc.).

Polisemia este însușirea unor cuvinte de a avea mai multe sensuri. Această însușire se regăsește la 80% dintre cuvintele care alcătuiesc lexicul activ[11], ceea ce înseamnă că avem a face cu o caracteristică aproape generală a cuvintelor. Constatarea că un cuvânt este polisemantic se face numai dacă sunt analizate și comparate contextele în care acesta este folosit. Unui cuvânt izolat i se pot atribui atâtea sensuri distincte în câte contexte distincte este utilizat la un moment dat într-o limbă dată. În română, *instrucție* este folosit în următoarele tipuri de contexte: **1.** *În școală, X a avut parte de o instrucție aleasă.* **2.** *În orele de instrucție, militarii execută cu pricepere ordinele superiorilor.* **3.** *Instrucția acestui caz a fost făcută de un renumit judecător.* Se poate deduce că acest cuvânt are în limba română următoarele sensuri: **1.** „ansamblu de cunoștințe, priceperi și deprinderi, predate cuiva sau căpătate de cineva, prin care se urmărește însușirea culturii generale

---

[11] ȘERBAN și EVSEEV, 1978, p. 150.

și a unei specializări profesionale"; **2.** „pregătire a ostașilor în vederea însușirii teoriei și practicii militare"; **3.** „activitate de cercetare a cauzelor penale". Atunci când un cuvânt este frecvent utilizat în numeroase contexte, este firesc să aibă și foarte multe sensuri, fenomen numit *pletoră semantică* sau *inflație semantică*. Acest aspect este caracteristic unor cuvinte din fondul principal lexical. *Cap, face, fi, gură, lua, mână* au între zece și douăzeci de sensuri principale, cărora li se subordonează altele, secundare.

Cauzele polisemiei sunt multiple. Un cuvânt nu denumește, de regulă, o singură categorie de aspecte din realitate, ci categorii diferite, între care vorbitorii unei limbi fac anumite asociații mai mult sau mai puțin convenționale. Sensul substantivului *albie* trimite la două categorii de obiecte: **1.** „vas lunguieț din lemn cioplit sau din doage asamblate"; **2.** „porțiune a văii acoperită permanent sau temporar de apă". Pentru vorbitorii limbii române, între cele două categorii de obiecte, **1** și **2**, există o asemănare formală, de natură să facă posibilă utilizarea aceluiași complex sonor, *albie*, pentru a le denumi. Fără îndoială, este vorba despre o convenție dezvoltată și acceptată ca atare în limba română, deoarece este posibil ca în alte limbi asocierea să se facă între alte categorii de obiecte (cf. fr. *lit* „mobilă pe care se culcă omul", dar și „porțiune a văii acoperită permanent sau temporar de apă"). Astfel, de la primul sens al cuvântului *albie* s-a format în română al doilea sens, așa cum de la un cuvânt de bază s-au format unul sau mai multe derivate. În aceeași situație se găsesc și denumirile unor părți sau organe ale corpului omenesc, *cap, gură, limbă, ochi, picior* etc., care se aplică și altor categorii de obiecte prin extensiune și prin analogie. Un sens „derivă" din alt sens în măsura în care vorbitorii stabilesc unele raporturi convenționale între categoriile de obiecte din lumea înconjurătoare.

În afară de numeroasele evoluții semantice care se pot produce în limba respectivă prin diferite mijloace, mai pot fi enumerate printre cauzele polisemiei și influențele unor cuvinte străine. Uneori, aceste „sensuri derivate" pe care le capătă unele cuvinte la un moment dat pot fi împrumutate, de fapt copiate sau calchiate după un model străin. În limba română, *pânză* „țesătură făcută din fire de bumbac, in, cânepă etc." a căpătat în secolul al XIX-lea sensul „pictură pe pânză; tablou pictat" după modelul fr. *toile*[12].

[12] Vezi HRISTEA, 1984, pp. 112 și urm.

Sinonimia este relația de echivalență dintre sensurile a două sau mai multe cuvinte a căror formă este diferită. Astfel, două sau mai multe cuvinte diferite sub aspectul formei sunt considerate *sinonime* dacă între cel puțin unul dintre sensurile lor poate fi demonstrată relația amintită[13].

Deși, din punct de vedere teoretic, sinonimia se referă la însușirea cuvintelor de a denumi absolut aceleași aspecte din realitate, adică de a avea același referent, de cele mai multe ori nu se poate vorbi de sinonime totale, perfecte sau absolute[14], deoarece, pe de o parte, în cazul cuvintelor polisemantice, relația de sinonimie se stabilește la nivelul unuia sau eventual a mai multor sensuri, iar, pe de altă parte, chiar dacă sensul sau sensurile coincid, cuvintele respective nu pot fi substituite absolut în toate contextele, deci nu sunt identice sub aspectul conținutului. Cuvintele *preot* și *popă* sunt sinonime numai dacă se face abstracție de faptul că al doilea cuvânt are, față de primul, și sensul de „numele uneia dintre cărțile de joc" și că acest cuvânt nu este admis de exprimarea literară.

Chiar și în cazul sinonimelor acceptate de același aspect al limbii se pot găsi diferențe în ceea ce privește preferința uzului pentru întrebuințarea lor contextuală. Termenii literari sinonimi *roșie* și *tomată* (cf. denumirile regionale *paradaisă* și *porodiche*) cunosc o distribuție contextuală diferită, dacă se ține seama că cel puțin în combinațiile de cuvinte *salată de roșii* sau *suc de roșii* al doilea termen nu poate fi substituit cu *tomată* (cf. însă *pastă de roșii – pastă de tomate*). Anumiți termeni științifici, despre care se poate afirma cu certitudine că au sensuri identice, nu sunt utilizați sau utilizabili în aceeași măsură absolut în toate contextele. În chimie, termenul *azot* este mult mai răs-

[13] Termenii *sinonimie, omonimie, antonimie, paronimie* au în componența lor termenul grecesc ὄνομα, [Ônoma] care înseamnă „cuvânt, nume". În mod firesc, termenii amintiți ar trebui să se refere la cuvinte și la unități frazeologice care, prin definiție, sunt echivalente reale sau potențiale ale cuvintelor propriu-zise, și nu la orice element de expresie lingvistică, de felul fonemelor sau afixelor. Cu toate acestea, se vorbește de sinonimie, omonimie, antonimie și în domeniul foneticii, al morfologiei și al sintaxei. Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică intră în domeniul de cercetare al frazeologiei, pentru care vezi Theodor Hristea, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică*, în *România literară*, nr. 29, 1978, p. 8.

[14] ULLMANN, 1965, p. 180, consideră că sunt sinonime doar cuvintele care pot fi substituite absolut în toate contextele, fără să se producă vreo schimbare de sens sau de nuanță semantică.

pândit decât sinonimul *nitrogen* (cf. compușii chimici *peroxid de azot, protoxid de azot* etc.), chiar dacă în toate formulele chimice se utilizează simbolul N [Nitrogen] (NO_2, N_2O etc.), care în mod firesc ar trebui să indice a doua denumire. Deși orice clasificare este susceptibilă de anumite obiecții, se pot stabili următoarele tipuri de sinonime, dacă se ține seama de capacitatea acestora de a denumi aceleași aspecte din realitate și de a fi sau nu utilizate în aceleași aspecte ale limbii:

1. Sinonime ale căror înțelesuri sunt, în totalitate, foarte asemănătoare:

a. Care pot fi folosite în aceleași aspecte ale limbii:
(în limba literară) *azot – nitrogen, ambră – chihlimbar, aramă – cupru, ceas – oră, lexic – vocabular, oaspete – musafir, preot – prelat, soartă – destin, timp – vreme* etc.
(în limba populară și în vorbirea familiară) *bostan – dovleac* „cap", *burtă – pântece, cioc – plisc* „gură", *femeie – muiere, gustar – măslar – secerar* denumirea populară a lunii „august" etc.

b. Care nu pot fi folosite în aceleași aspecte ale limbii:
(al doilea termen este popular) *antrax – dalac, caporal – căprar, hernie – surpătură, salivă – scuipat, soldat – cătană* etc.
(al doilea termen este regional) *căciulă – cușmă, compas – țircălam, cumnat – șogor, ficat – mai, gard – zaplaz, palton – căbat, supă – leveșe, îmbăta – șumeni, usturoi – ai* etc.
(al doilea termen este învechit) *recensământ – catagrafie, colonel – polcovnic, curier – olac, document – zapis, pompier – pojarnic* etc.
(al doilea termen este familiar) *celibatar – becher, mărinimos – galantom* etc.
(al doilea termen este poetic sau artistic) *cristal – cleștar, pământ – glie, trandafir – roză, pahar – potir* etc.

2. Sinonime ale căror înțelesuri nu sunt, în totalitate, asemănătoare:

a. Care pot fi folosite în aceleași aspecte ale limbii:
(în limba literară) *afectuos – cald, alerga – fugi, (a se) amuza – (a se) desfăta – (a se) distra – petrece – (a se) veseli, chip – față – obraz, drum – itinerar – rută* etc.
(în limba populară și în vorbirea familiară) *flașnetă – muzicuță* „gură", *gaură – țeapă – tun* „prejudiciu financiar";

b. Care nu pot fi folosite în aceleași aspecte ale limbii:

(al doilea termen este popular sau regional) *brâu – șerpar, muri – (a se) duce – (a se) prăpădi, salvare – mântuire* etc.
(al doilea termen este poetic sau artistic) *iubire – arșiță, mulțime – potop, (a se) zugrăvi – (a se) contura* etc.

Din punct de vedere teoretic, un cuvânt poate avea un număr mai mare sau mai mic de sinonime, care nu coincide însă cu posibilitățile reale de utilizare a acestora în limbă. *Trandafir* are sinonimele *roză* și *rujă*. Primul este poetic, iar al doilea este regional, ceea ce limitează posibilitățile lor de a fi folosite în vorbirea de zi cu zi. Importanța acestor sinonime în limbă este, desigur, scăzută sau limitată. Mult mai importante sunt sinonimele care contribuie la nuanțarea exprimării și, mai ales, la modernizarea lexicului în ansamblul său. Ca urmare a asimilării în româna actuală a numeroase neologisme, în majoritate de proveniență latino-romanică, s-au dezvoltat serii sinonimice relativ echivalente ca posibilități de utilizare (*smalț – email, smălțui – emaila, smălțuit – emailat, smălțuire – emailare, smălțuitor – emailor*[15]). Alteori, unele împrumuturi neologice au intrat în concurență, sau în coliziune, cu sinonimele lor din fondul vechi al limbii. Rezultatul a fost fie eliminarea din limbă de regulă a sinonimului din fondul vechi (*colonel – polcovnic, pompier – pojarnic, recensământ – catagrafie*), fie neacceptarea acestuia în limba literară sau în diferite vocabulare de specialitate (*contingent – leat, intestin – maț, oxida – rugini, luxa – scrânti*).

Omonimia este relația de nonechivalență dintre sensurile a două sau mai multe cuvinte care se pronunță în același fel. Concepută în sens foarte larg, omonimia se referă nu numai la unități lexicale distincte, ci și la formele flexionare ale unor cuvinte, de asemenea distincte, sau ale aceluiași cuvânt. Din acest punct de vedere, pot fi interpretate ca omonime:

1. Cuvinte care aparțin aceleiași clase lexico-gramaticale având etimologie externă sau internă diferită: *bancă*$_1$ – *bancă*$_2$; *casă*$_1$ – *casă*$_2$; *fierărie*$_1$ – *fierărie*$_2$; *lac*$_1$ – *lac*$_2$; *leu*$_1$ – *leu*$_2$; *râs*$_1$ – *râs*$_2$ etc.;

2. Cuvinte care aparțin unor clase lexico-gramaticale diferite, având și etimologii diferite: *capital*$_1$ subst. – *capital*$_2$ adj.; *dar*$_1$ conj. – *dar*$_2$ subst. etc.;

---

[15] Pentru prezentarea mai amplă a rolului neologismelor în dezvoltarea sinonimiei, vezi HRISTEA, 1984, pp. 52–55.

3. Forme flexionare ale unor cuvinte care aparțin unor clase lexico-gramaticale diferite, așa-numitele omonime lexico-gramaticale sau omoforme: *cer*$_1$ subst. — *cer*$_2$ verb; *fluier*$_1$ subst. — *fluier*$_2$ verb; *sare*$_1$ verb — *sare*$_2$ subst.; *toc*$_1$ verb — *toc*$_2$ interj. — *toc*$_3$ subst. etc.;

4. Forme flexionare ale aceluiași cuvânt: *el cântă – ei cântă; eu merg – ei merg; el să vină – ei să vină* etc.[16]

Concepută în sens restrâns, omonimia se referă doar la cuvintele care aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale, ale căror forme flexionare sunt identice în totalitate și a căror etimologie sau origine este diferită. Întrunesc astfel condiția ideală a omonimiei cuvinte de felul: *casă*$_1$ „clădire destinată pentru a servi de locuință omului ... etc." (din lat. *casa*) – *casă*$_2$ „dulap sau lădiță de fier în care sunt ținuți bani, hârtii de valoare etc." (din germ. *Kasse*); *lac*$_1$ „întindere mare de apă stătătoare, închisă între maluri, uneori cu scurgere la mare sau la un râu ... etc." (din lat. *lacus*) – *lac*$_2$ „preparat lichid obținut prin dizolvarea într-un solvent volatil a unor rășini, uleiuri sau a altor substanțe ... etc." (din germ. *Lack*); *mină*$_1$ „loc subteran cu zăcăminte de substanțe minerale utile; armă explozivă; miez de grafit sau din alte materiale folosit la confecționarea creioanelor sau a altor instrumente de scris" (din fr. *mine*, germ. *Mine*) – *mină*$_2$ „expresie a feței, fizionomie, chip, înfățișare" (din fr. *mine*) – *mină*$_3$ „veche monedă grecească de aur sau de argint" (din fr. *mine*, lat. *mina*).

Omonime au putut apărea și ca urmare a adaptării unor neologisme la pronunțarea românească. Termenii englezești din vocabularul sportiv *game* „fiecare dintre punctele câștigate de un jucător de tenis (după mai multe erori ale adversarului), în limitele unui set"

[16] O clasificare a omonimelor dintr-o perspectivă foarte largă, incluzând afixele și afixoidele, a fost făcută de Cristian Moroianu, *Omonimia în sfera lexicului*, în *Limbă și literatură*, vol. II, 1999, pp. 23–33. Trebuie remarcat însă că omonimia lexicală și lexico-morfologică se manifestă activ în limbă (vezi numeroasele cazuri de coliziuni omonimice, unele conștientizate de vorbitori sub forma unor calambururi, *„seamănă, dar nu răsare"*; *„Dacă este vie / Să-i spui să vie / La noi la vie"* etc.), în timp ce omonimia afixală și afixoidală, precum și variantele combinate ale acestora se manifestă inactiv, fiind un aspect care interesează mai mult cercetarea etimologică. Chiar dacă este vorba de afixe diferite sub aspect etimologic, distincția dintre următoarele categorii de cuvinte derivate nu este relevantă în comunicare: *măcelar*, *pescar* (*-ar*$_1$, din lat. *-arius*) și *pândar*, *zidar* (*-ar*$_2$, din sl. *-ar*), precum și *bibliotecar*, *librar* (*- ar*$_3$, din fr. *-aire*, it. *-ario*) sau *sughița* (*sub*$_1$*-* , din lat. *sub-*) și *surâde* (*sub*$_2$*-* , din lat. sau fr.).

și *goal* „(la unele sporturi) introducere a mingii în poarta echipei adverse; punct marcat în favoarea echipei care a reușit această introducere" sunt scriși și pronunțați *ghem, gol* intrând astfel în relație de omonimie cu *ghem* și *gol*, cuvinte mai vechi în română, având alte sensuri și alte origini, latină, respectiv slavă.

Nu este obligatoriu ca originea omonimelor să fie în limbi diferite. Există omonime care provin din aceeași limbă și care au totuși origini diferite: *semăna*$_1$ „a pune sau a arunca sămânța în pământul pregătit în prealabil, pentru a o face să încolțească și să răsară ... etc." (din lat. *seminare*) – *semăna*$_2$ „a avea trăsături, calități, defecte comune cu altcineva sau cu altceva... etc." (din lat. *similare*); *bursă*$_1$ „alocație bănească acordată de stat, de o instituție unui elev sau unui student ..." (din fr. *bourse*, care provine, la rândul său, din it. *borsa*, având la origine sensul „pungă în care se țineau banii" și mai apoi „banii propriu-ziși") – *bursă*$_2$ „instituție unde se negociază hârtii de valoare sau valute străine sau unde se desfășoară tranzacții de mărfuri" (din fr. *Bourse*, scris cu inițială majusculă, deoarece este la origine numele unei case de comerț din Bruges aparținând familiei Van de Burse) etc.

Potrivit acestui principiu, care se referă în mod explicit la specializarea semantică și la originea diferită, sunt omonime cuvintele derivate în română care denumesc localul sau atelierul în care se practică o meserie și meseria respectivă, de tipul: *ceasornicărie*$_1$ „atelierul, prăvălia în care se repară sau se vând ceasornice" – *ceasornicărie*$_2$ „meseria ceasornicarului"; *cofetărie*$_1$ „localul în care se fac, se consumă și se vând dulciuri" – *cofetărie*$_2$ „meseria cofetarului" etc. Prima denumire este un derivat cu sufixul *-ărie* de la cuvântul de bază (*cofet*, singularul învechit al lui *cofeturi, ceasornic* etc.), iar a doua este un derivat cu sufixul *-ie* de la numele de agent, cel care indică persoana care face o acțiune sau practică o meserie (*ceasornicar, cofetar* etc.).

Omonime pot apărea și în cazul schimbării categoriei lexico-gramaticale a unuia și aceluiași cuvânt, cu condiția realizării unei diferențieri semantice evidente. Îndeplinesc această cerință formele substantivate de supin sau de participiu și adjectivele omofone (care se pronunță la fel[17]) provenite de la același verb (*arat*$_1$ subst. „acțiunea de a ara; arătură" – *arat*$_2$ adj. „care a fost pregătit cu plugul pentru cultivare; *bătut*$_1$ subst. „batere" – *bătut*$_2$ adj. „care a fost sau este

---

[17] Omografele, cuvintele care se scriu la fel, dar care diferă ca pronunțare și ca sens nu intră în categoria omonimelor: *compànie – companìe, hàina – haìna, vèsela – vesèla* etc.

lovit etc."; *sărit*$_1$ subst. „acțiunea de a sări; săritură" – *sărit*$_2$ „smintit, țicnit, aiurit, nebun"). Atunci când prin trecerea unui cuvânt de la categoria lexico-gramaticală inițială la alta nu se realizează și o schimbare a sensului lexical, nu se poate vorbi de omonime, ci de o singură unitate lexicală, având realizări morfologice diferite, în contexte sintactice diferite (*muncitor, -oare, muncitori, -oare* adj. „care muncește" și subst. „persoană care desfășoară o muncă").

Se mai consideră omonime și cuvintele care provin de la un cuvânt polisemantic între sensurile căruia s-a produs o ruptură evidentă[18]. Omonimul substantivului *leu*$_1$ „mamifer carnivor de talie mare din familia felidelor ... etc" – *leu*$_2$ „unitate monetară în România egală cu 100 de bani" s-a desprins din primul atunci când monedei principale românești i s-a dat această denumire. Se pare că acest criteriu ține însă mai mult de o anumită tradiție acceptată de opinia generală, deoarece, de exemplu, substantivul *cocoșel*, diminutiv al lui *cocoș*, este considerat cuvânt polisemantic, deși unul dintre sensurile sale este „monedă de aur". Spre deosebire de exemplul precedent, de această dată nu este admisă omonimia *cocoșel*$_1$ „cocoș (masculul găinii) mai mic" – *cocoșel*$_2$ „monedă de aur", chiar dacă în ambele cazuri este vorba despre monede care au circulat pe teritoriul nostru având gravate pe ele un leu (talerul olandez, *Leuventhaler*, numit de turci *arslany*), respectiv un cocoș (moneda de aur franceză în valoare de 20 de franci, numită și *napoleon*, ulterior și o monedă românească emisă la sfârșitul celui de-al doilea război mondial).

Cuvintele care satisfac în mod ideal relația de omonimie, relativ puține la număr, sunt considerate *omonime propriu-zise* sau *totale*. Se mai admit ca *false omonime* sau ca *omonime parțiale* cuvintele care coincid numai la forma-tip sau la forma nemarcată, nu însă și în totalitatea formelor flexionare pe care le au. Unele dintre aceste omonime au origini diferite (*turna*$_1$, cu formele *torn, torni, toarnă* ... „a vărsa un lichid sau un fluid în sau peste ceva ...", din lat. *tornare* „a învârti, a răsuci" – *turna*$_2$, cu formele *turnez, turnezi, turnează* ... „a înregistra succesiv pe peliculă, cu un aparat de luat vederi, secvențele care alcătuiesc un film cinematografic", din fr. *tourner*), iar altele provin din specializarea semantică a variantelor flexionare ale uneia și aceleiași unități lexicale (*acorda*$_1$, cu formele *acord, acorzi, acordă* ... „a da cu îngăduință, cu grijă, cu atenție, cu bunăvoință; a oferi; a

---

[18] Așa-numitele omonime semantice, pe care BALLY, 1951, p. 44, le opune celor etimologice.

atribui" – *acorda*$_2$, cu formele *acordez, acordezi, acordează* ... „a regla frecvența unui aparat, a unui sistem fizic etc. astfel încât să fie egală cu frecvența altui aparat, sistem fizic etc.", din fr. *accorder*). Dicționarele explicative indică intrări separate numai pentru prima categorie de omonime parțiale care provin din limbi diferite. Astfel, *cap*$_1$ cu pl. *capete* „extremitatea superioară a corpului omenesc ...", dar și cu pl. *capi* „căpetenie, șef, conducător", se deosebește de omonimul său *cap*$_2$ cu pl. *capuri* „parte de uscat care înaintează în mare; promontoriu" din punctul de vedere al originii: primul este moștenit din latină, lat. *caput*, iar al doilea este împrumutat din franceză, fr. *cap*.

Ca și în cazul sinonimiei, relația de omonimie se poate stabili între cuvinte aparținând aceluiași aspect al limbii sau unor aspecte diferite:

1. În limba literară: *carieră*$_1$ „exploatare minieră de unde se extrag diferite varietăți de substanțe minerale, materiale de construcții etc. și unde toate lucrările se execută sub cerul liber" – *carieră*$_2$ „profesiune, ocupație; domeniu de activitate";

2. În unele graiuri ale limbii române: *batcă*$_1$ (reg.) „nicovală mică pe care cosașul își ascute coasa, bătând-o cu ciocanul" – *batcă*$_2$ (reg.) „un fel de capcană folosită la prinderea rozătoarelor mici" – *batcă*$_3$ (reg.) „pelican, babiță";

3. În limba literară și în unele graiuri: *rudă*$_1$ „persoană care face parte din aceeași familie cu alte persoane, unite între ele prin legături de sânge sau prin alianță" – *rudă*$_2$ (reg.) „prăjină, par, drug; oiște, proțap"; *țiglă*$_1$ „piesă de argilă arsă, de sticlă, de mortar, de ciment, în formă de placă, folosită la învelit casele" – *țiglă*$_2$ (reg.) „vergea de lemn sau de metal ascuțită la un cap în care se înfige carnea pentru a o frige; frigare", *zar*$_1$ „cub mic de os, de lemn, de material plastic etc. care are pe fiecare dintre fețe imprimate puncte de la unu la șase și care se folosește la anumite jocuri de noroc" – *zar*$_2$ (reg.) „broască de la ușă" etc.

Atunci când se manifestă în aspecte diferite ale limbii, omonimia este, de regulă, tolerată, deoarece nu generează ambiguitate în exprimare. Observația este valabilă și pentru omonimele care aparțin unor vocabulare de specialitate diferite. Este puțin probabil ca termenii *cord*$_1$ „inimă", *cord*$_2$ „țesătură specială care este formată din fire de urzeală bine răsucite și foarte rezistente; țesătură folosită pentru fabricarea anvelopelor" și *cord*$_3$ „cuțit folosit în

industria pielăriei pentru depilare" să intre în așa-numita *coliziune omonimică*.

Antonimia este relația de opoziție dintre sensurile a două cuvinte care aparțin aceleiași clase lexico-gramaticale și care se referă la aspecte opozabile din realitate. Această opoziție poate fi totală, dacă sensurile cuvintelor în cauză sunt diametral opuse și se exclud reciproc, fiind contrare sau contradictorii din punct de vedere logic (*adevărat – fals, bun – rău, câștiga – pierde, corect – incorect, da – lua, logic – ilogic, mare – mic* etc.), sau parțială, mai bine zis relativă, dacă între sensurile cuvintelor respective se poate stabili o diferență oarecare referitoare cel puțin la gen sau la specie (*băiat – fată, bărbat – femeie, cocoș – găină, domestic – sălbatic, erbivor – carnivor*). După modelul sinonime totale – sinonime parțiale, omonime totale – omonime parțiale, se admite existența unor antonime totale, opuse celor parțiale sau relative[19]. În mod tradițional însă, acestea sunt excluse din categoria antonimelor.

Antonimia se manifestă mai ales în cazul adjectivelor care exprimă însușiri, calități (*bun – rău; cald – rece; leneș – harnic; uscat – umed* etc.), al unor substantive nume de însușiri care pot fi opuse (*bunătate – răutate; curaj – lașitate; lene – hărnicie; uscăciune – umezeală* etc.), al unor verbe și adverbe care prin sensul lor se referă implicit la spațiu, direcția în spațiu, timp, cantitate, calitate (*coborî – urca; cumpăra – vinde; intra – ieși; împacheta – despacheta; începe – sfârși; înainte – înapoi; sus – jos* etc.). Ca și în cazul sinonimiei, antonimia se realizează între sensurile cuvintelor polisemantice, și nu între cuvinte considerate global ca unități lexicale. *Slab* este antonimul cuvântului *gras* numai dacă avem în vedere sensul „fără grăsime"(despre oameni și animale sau despre părți ale corpului; despre carne sau despre mâncăruri). Pentru celelalte sensuri ale cuvântului *slab*, se pot stabili și alte relații de opoziție semantică: *tare* (despre băuturi), *hotărât, energic* (despre caracterul oamenilor) etc.[20].

Antonimele pot avea radicali diferiți sau același radical. Primele tipuri de antonime sunt, se pare, cele mai numeroase și mai cunoscute, multe dintre ele făcând parte din fondul lexical vechi al limbii

---

[19] Pentru această distincție, vezi HRISTEA, 1984, p. 23.

[20] Amănunte referitoare la problema antonimiei și multe exemple pot fi găsite în lucrările: COTEANU și colab. 1985, BIDU-VRĂNCEANU și FORĂSCU, 1984; *idem*, 1988.

române (*frig – cald; întuneric – lumină; stinge – aprinde; sus – jos* etc.)[21]. Antonimele care au același radical sunt în mare parte împrumuturi sau creații neologice (*antebelic – postbelic; poetic – apoetic; prefață – postfață; exclude – include*; cf. însă *deschide – închide*, moștenite din latină). În mod ideal, antonimele se grupează în perechi (*afirmativ – negativ; plus – minus; repede – încet* etc.), însă existența unor sinonime și posibilitatea de a obține antonime prin derivare cu prefixe privative sau negative pot determina și apariția unor relații mai complexe. *Începe* se opune ca sens verbului *termina*, dar și verbului *sfârși*, *lașitate* se opune atât substantivului *curaj*, cât și substantivului *vitejie*, *adevărat* se opune atât adjectivului *neadevărat*, cât și adjectivului *fals* etc.

Paronimia este relația variabilă, mergând de la diferență până la echivalență totală sau parțială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au o formă cvasiidentică și care, din această cauză, pot fi confundate. Se pot distinge astfel paronime între care există diferență de sens și cvasiidentitate formală (*atlas – atlaz; bizon – vizon; corvetă – covertă; metal – metan; rază – razie; tasa – taxa* etc.) și paronime între care există, pe lângă cvasiidentitatea formală, o legătură semantică de tipul sinonimiei totale sau parțiale (*amenda – emenda; epila – depila; reflua – refula; spinetă – epinetă*) sau de tipul antonimiei (*emigra – imigra; emigrant – imigrant*). Legătura semantică în cazul celui de-al doilea tip de paronime poate fi determinată de proveniența acestora de la aceeași bază derivativă, la care s-au adăugat afixe diferite (*absorbi – adsorbi; pronume – prenume; familial – familiar; zaharoză – zaharază* etc.) sau de la același etimon sau cuvânt de origine (*scală – escală; libret – livret*, cf. lat. *scala* „scară", respectiv lat. *liber* „carte"). Relația de paronimie se poate stabili între cuvinte vechi și populare (*chiară – chioară, frânghie – frenghie; sfară – sfoară*), între neologisme (*apropia – apropria; gera – gira; reflecție – reflexie* etc.), dar și între neologisme și cuvinte din fondul vechi (*gintă – geantă, jantă – geantă*).

În planul formei, principala consecință a paronimiei este confundarea unor cuvinte a căror pronunțare este foarte apropiată. De exemplu, în română, s-au confundat **urgior* „mic furuncul care apare la rădăcina pleoapelor", din lat. *hordeolus*, cu *urcior* „vas de lut smălțuit cu gâtul strâmt, cu una sau două toarte, folosit pentru păstrarea lichidelor", din lat. *urceolus*, **som* „pește răpitor cu corpul lung, fără solzi", din sl. *somu*, cf. bg., rus. *som*, cu *somn* „stare fiziologică

---

[21] ȘERBAN și EVSEEV, 1978, p. 212.

normală a ființelor, necesară redresării forțelor", din lat. *somnus*, rezultatul fiind apariția omonimelor cunoscute: *urcior*$_1$ – *urcior*$_2$, *somn*$_1$ – *somn*$_2$[22].

Atunci când vorbitorii nu le cunosc suficient de bine sensul și originea, paronimele se atrag și se substituie, fenomen cunoscut sub numele de *atracție paronimică*. Substantivul *complement*, din fr. *complément*, lat. *complementum*, provenit la rândul său din lat. *complere* „a adăuga pentru a fi complet", folosit în terminologia gramaticală, este pentru unii vorbitori mai cunoscut decât paronimul său *compliment*, din fr. *compliment*, la origine însă un cuvânt spaniol *complimiento* (span. *cumplir con alguein* „a fi politicos față de cineva"). Din această cauză, o exprimare de felul *a face cuiva un complement* pare mai motivată decât cea corectă, *a face cuiva un compliment*. În felul acesta, atracția paronimică este nu numai o sursă a omonimiei, ci și un aspect al etimologiei populare, constând în substituirea sau în confundarea a două cuvinte a căror formă este cvasiidentică.

Evoluția semantică a cuvintelor

În afara modificărilor accidentale sau regulate ale formei, cuvintele suferă și unele schimbări ale sensului. *Schimbările semantice*, de fapt evoluția semantică a cuvintelor, „tranzițiunea" sau „alunecarea sensurilor", cum au fost numite de lingviștii mai vechi[23], constituie principalul obiect de cercetare al semanticii istorice, diacronice sau evolutive, interesând în egală măsură și etimologia.

Evoluția semantică a cuvintelor poate fi pusă în evidență prin compararea sensurilor actuale ale unităților lexicale cu cele din faze mai vechi ale limbii române. De exemplu, în limba română veche substantivul *ciudă* avea sensul „miracol, minune", *bazaconie*, pe cel de „fărădelege", *hain* însemna „trădător, sperjur, necredincios", *muncă* însemna „chin, trudă, tortură", *peniță* denumea „un instrument de scris confecționat dintr-o pană, de obicei de gâscă" etc. În limba română de astăzi, *ciudă* înseamnă „sentiment de părere de rău, de invidie amestecată cu supărare sau de invidie amestecată cu dușmănie", *bazaconie* înseamnă „lucru bizar, de mirare, de necrezut; (fam.) năzbâtie, poznă, ștrengărie", *hain* înseamnă „rău la inimă", *muncă*

---

22 HRISTEA, 1968, p. 219.

23 Vezi, de exemplu, ȘĂINEANU, 1887 sau A. Philippide, *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.

se referă în principal la „activitatea specifică omului de satisfacere a trebuințelor sale prin transformarea naturii", iar *peniță* denumește, printre altele, un obiect din metal, parte componentă a instrumentelor moderne de scris.

Și compararea sensurilor multor cuvinte din limba română actuală cu cele pe care le au etimoanele lor poate evidenția numeroase evoluții semantice. Româna a moștenit din latină cuvinte ca *învăța* „a studia", *legumă* „nume generic dat unor vegetale (fasole, cartofi, ceapă etc.)", *nutreț* „hrana animalelor erbivore, furaj", *pasăre* „clasă de vertebrate ovipare cu corpul acoperit de pene și cu aripi pentru zbor", *varză* „plantă bienală din familia cruciferelor". În latină însă, **invitiare* se referea la „a deprinde un viciu", *legumen* însemna „păstaie", *nutricium* avea sensul de „hrană în general, atât pentru oameni, cât și pentru animale", *passer* denumea doar o specie de păsări, și anume vrabia, iar *vir(i)dia* avea înțelesul foarte larg de „verdețuri". Tot din latină, însă prin intermediul limbii franceze sau chiar al latinei savante, se explică existența în română a unor cuvinte de felul: *generos* „darnic, mărinimos", *libertin* „indecent, ușuratic, desfrânat", *ministru* „înalt demnitar de stat", *virtute* „integritate morală", și desigur multe altele, care au suferit, la rândul lor, evoluții semantice. În latină, *generosus* însemna însă „de neam nobil", *libertinus* denumea „un sclav care a fost eliberat", *minister* avea sensul de „servitor", iar *virtus* se referea la însușirile, calitățile bărbatului (lat. *vir*), „curaj, forță fizică, înțelepciune", și nicidecum la o conduită morală pe care o pot avea și femeile.

Cauzele schimbărilor semantice sunt diverse și trebuie căutate, pe de o parte, în realitatea înconjurătoare sau în realitatea extralingvistică, mai cu seamă în cea socială, aflată în continuă transformare, și, pe de altă parte, în evoluția limbii, în fenomenele care determină dezvoltarea acesteia. Substantivul *peniță* și-a schimbat sensul datorită faptului că realitatea pe care o denumea s-a modificat o dată cu modernizarea instrumentelor de scris. În schimb, evoluția semantică a cuvintelor *generos*, *hain*, *învăța* sau *muncă* reflectă anumite atitudini, concepții, convingeri sau comportamente. Astfel, cineva a cărui origine era de neam ales, nobilă (lat. *generosus*) a fost privit ca o persoană darnică, mărinimoasă, în timp ce un trădător (*hain*) a fost considerat un om rău la suflet. În cazul cuvintelor *învăța* și *muncă*, s-au șters, cu timpul, particularitățile de natură etică ale sensului inițial. *Învăța* nu a mai fost legat de noțiunea de „viciu", iar *muncă* de cea de „chin, trudă", ceea ce a determinat evoluțiile semantice amintite.

Schimbările care s-au produs de-a lungul timpului în lexicul limbii române au determinat și unele evoluții semantice. Atunci când verbul *ciudi* „a se mira, a se minuna" a ieșit din uz, substantivul *ciudă* nu a mai fost asociat cu ideea de „minune, miracol" și a căpătat sensul cu care este folosit astăzi. Unele cuvinte împrumutate din limba slavă veche au intrat în coliziune sinonimică cu termenii latinești moșteniți, consecința fiind un fel de specializare semantică a acestora din urmă, implicit restrângerea, respectiv lărgirea sensului. *Hrană*, de origine slavă, a păstrat sensul general de „mâncare atât pentru oameni, cât și pentru animale", iar *nutreț*, de origine latină, și-a restrâns sensul la cel de „hrană pentru animale". *Vrabie*, tot de origine slavă, denumește o specie de păsări, în schimb *pasăre*, din lat. *passer*, și-a lărgit sensul, denumind orice fel de pasăre, inclusiv vrabia.

O altă cauză care poate determina unele schimbări semantice este nevoia de exprimare concisă sau de economie în limbă. Prin *elipsă*, un grup de cuvinte se poate reduce la unul singur, care capătă astfel înțelesul întregului. Astfel, denumirile unor tipuri de încălțăminte de felul *tenis – teniși* sau *baschet – bascheți* provin din omiterea elementelor lexicale care se subînțeleg: *pantofi de tenis, ghete de baschet*. În felul acesta, substantivele *tenis* și *baschet* au ajuns să denumească și încălțămintea folosită în sportul respectiv.

Uneori, intervine și ironia, mai precis faptul că actul comunicării verbale nu se limitează în exclusivitate la transmiterea unor informații, ci satisface și predispoziția firească a interlocutorilor către glumă. *Aghiuță* și (*a se*) *aghesmui* sunt derivate de la *aghios*, respectiv *aghiasmă* și ar trebui să însemne „sfințișor" și „a bea aghiasmă, apă sfințită". De fapt, aceste cuvinte sunt utilizate cu sensurile ironice „tartorul dracilor" și, respectiv, „a se îmbăta".

În cazul evoluției semantice a unor cuvinte, se mai poate constata fie o depreciere a sensului, fie o ameliorare sau o „înnobilare" a acestuia. Lat. *libertinus* a însemnat inițial „sclav eliberat", însă prin secolul al XVI-lea au fost numiți *libertini* și acei filozofi, oameni de știință, de cultură, de artă care încercau să se elibereze de dogmele bisericii și să-și câștige astfel libertatea spirituală. Cum biserica îi condamna pe *libertini*, întocmai ca pe ceilalți păcătoși care se abăteau de la conduita și morala creștină, acest cuvânt s-a depreciat sub aspectul sensului, ajungând să însemne „lipsit de decență, desfrânat, ușuratic". În schimb, substantivul *ministru* a suferit o ameliorare a sensului. În latina ecleziastică, *minister* a denumit inițial un servitor însărcinat cu anumite servicii, cu o anumită slujbă. O dată trecut în

limba generală, acest cuvânt și-a ameliorat sensul, denumind un înalt funcționar de stat, reprezentant al puterii executive. În general, ameliorarea și deprecierea sensului se produc în urma dispariției sensului etimologic al cuvântului respectiv. Inițial *război*, cuvânt de origine slavă, a însemnat „hoție; măcel", iar derivatul *războinic* avea sensul de „hoț, tâlhar". Când *război* a căpătat exclusiv sensul de „conflict armat", derivatul *războinic* a suferit o ameliorare a sensului, însemnând „curajos; combativ". În limba română veche, substantivul *șleahtă* denumea nobilimea poloneză sau corpurile de armată alcătuite din nobili polonezi. Datorită faptului că acest sens a devenit învechit cu timpul și, probabil, datorită faptelor reprobabile comise de armatele poloneze în timpul campaniilor militare din Moldova, *șleahtă* a suferit o depreciere semantică, ajungând să însemne „clică, bandă, gloată, ceată". *Pehlivan* înseamnă în turcă „erou", dar în română a ajuns să însemne „mucalit, escroc", datorită estompării sensului etimologic și influenței pe care au exercitat-o cuvintele cu sens depreciativ din română terminate în *-an*, de felul *golan*, *mârlan*, *țopârlan* etc.

Schimbările semantice nu au aspect regulat și nu afectează cu necesitate toate cuvintele. Este vorba, mai de grabă, de un proces de selecție și de răspândire cu timpul a sensurilor nou-create. Acest proces este evident mai ales în cazul așa-numitelor figuri de stil tocite sau lexicalizate. Noutatea unor tropi se diminuează, se șterge cu timpul și aceștia nu mai sunt simțiți în cele din urmă ca niște figuri de stil propriu-zise, fără a se putea stabili de cele mai multe ori cu exactitate momentul în care unele cuvinte au fost acceptate de uz cu unul sau mai multe sensuri figurate. Din punct de vedere logic, se presupune că un cuvânt a avut inițial un sens propriu de la care s-au dezvoltat, prin metaforă, metonimie sau sinecdocă[24], diverse sensuri figurate. Astfel, *acoperiș*, *cap*, *pâine*, *picior*, *vatră* etc. au avut mai întâi sensurile „partea superioară a unei case", „partea superioară a corpului", „aliment de bază", „membru al corpului omenesc", „locul în care se face focul", iar apoi s-a generalizat și întrebuințarea acestora cu sensurile figurate „casă, adăpost", „persoană, individ", „existență, trai", „unitate de măsură", respectiv „gospodărie, locuință".

Unele cuvinte tind să-și schimbe sensul chiar în limba română de astăzi, cel mai adesea ca urmare a fenomenului numit confuzie paronimică. Pentru destul de mulți vorbitori, *fortuit* („întâmplător")

[24] HRISTEA, 1968, p. 219.

înseamnă „forțat", *mutual* („reciproc") este sinonim cu „pe muteș-te", iar *salutar* („salvator") are sensul „care merită să fie salutat" etc. Numai în măsura în care aceste cuvinte, precum și multe altele, vor fi adoptate cu timpul de uzul general al limbii și de normele literare cu sensurile amintite se va putea vorbi de schimbări semantice autentice.

5 Etimologia

Principiile etimologiei științifice

Etimologia este ramura lexicologiei care studiază originea și evoluția cuvintelor sub aspectul formei și al sensului. Deși preocupări legate de studiul originii și evoluției cuvintelor au existat încă din Antichitate, etimologia fiind considerată „arta de a găsi adevăratul sens al cuvântului" (gr. ἔτυμος [étymos] „adevărat" și λογία [loghía] „discurs, știință")[1], de o disciplină cu adevărat științifică purtând acest nume nu se poate vorbi decât din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când s-a constituit gramatica istorică și comparată. A face etimologia unui cuvânt înseamnă a demonstra cu argumente științifice cât se poate de exacte că între acesta și alt cuvânt, atestat sau reconstituit, numit *etimon*, există o relație de înrudire din punctul de vedere al formei și al înțelesului. Altfel spus, etimologia nu își propune, așa cum s-a crezut un timp, să explice de ce un cuvânt denumește un anumit aspect din realitate și, eventual, ce relație cauzală există între cuvânt și ceea ce numește el, ci să găsească etimoanele cuvintelor dintr-o limbă dată.

Pentru a cerceta filiația cuvintelor și a găsi ascendentele acestora până la cel mai vechi stadiu posibil, se pornește de la ideea că în toate limbile legătura dintre formele cuvintelor, expresia lor materială, și sensurile acestora este arbitrară, nefiind, prin urmare, motivată de trăsăturile sau de însușirile obiectelor din realitate pe care

[1] Se pornea de la ideea că inițial toate cuvintele au avut capacitatea de a reflecta „natura lucrurilor" pe care le numeau, dar, ca urmare a intervenției ulterioare a vorbitorilor, această capacitate s-a pierdut de-a lungul timpului. Astfel, se credea că lat. *vulpes* nu este altceva decât o alterare a sintagmei *volat pedibus* „zboară cu picioarele", care făcea referire foarte precisă la modalitatea extrem de rapidă de a se deplasa a acestui animal (GRAUR, 1972, p. 143).

acestea le denumesc. Observația este valabilă și pentru așa-numitele cuvinte imitative, deoarece nu avem a face cu o reproducere fidelă a unor sunete din natură, ci cu reprezentări convenționale, diferite de la o limbă la alta, ale acestora (cf. rom. *cucurigu*, fr. *cocorico*, engl. *cok-a-doodle-doo*). Astfel, în fiecare limbă denumirea obiectelor din realitate se face cu ajutorul unor cuvinte diferite ca formă, iar posibilitatea ca același aspect din realitate să fie asociat cu același complex sonor este extrem de mică, fără a fi exclusă în totalitate. Examinând felul în care este numit în diferite limbi europene moderne „mamiferul rumegător cu coarne arcuite capabil să sară și să se cațere pe stânci", se va putea constata că în engleză se folosește cuvântul *goat*, în germană *Tzige*, în olandeză *geit*, iar în limbile romanice există denumiri asemănătoare, fr. *chèvre*, it. *capra*, span. *capra*, port. *cabra*, rom. *capră*[2]. Explicația constă în faptul că acest cuvânt are în limbile romanice același etimon, și anume substantivul latinesc *capra*.

Stabilirea sau găsirea etimonului, pentru a fi un demers cu adevărat științific, trebuie să țină seama de următoarele principii:

Principiul corespondenței fonetice. Între etimon și cuvintele care s-au desprins din acesta trebuie să existe corespondențe regulate sau sistematice de sunete. Cercetând un număr mai mare de fapte, se stabilește că grupului de sunete din latină [ca] îi corespunde în franceză în mod constant sunetul [?], redat în scris prin literele *ch*, în timp ce în celelalte limbi acesta nu s-a modificat, cf. lat. *caro, carnis*, fr. *chair*, it. *carne*, span. *carne*, port. *carne*, rom. *carne*. Astfel, potrivit acestei corespondențe, se poate afirma că în mod incontestabil lat. *capra* a devenit în franceză *chèvre*, în italiană *capra*, în spaniolă *capra*, în portugheză *cabra* și în română *capră*.

Principiul legăturii semantice. Etimonul și cuvintele care s-au desprins din acesta trebuie să aibă același sens de bază. Lat. *capra*, fr. *chèvre*, it. *capra*, span. *capra*, port. *cabra* și rom. *capră* au același sens de bază, denumind același animal.

Principiul concordanței lexico-gramaticale. Etimonul și cuvintele care s-au desprins din acesta trebuie să facă parte din aceeași categorie lexico-gramaticală. Lat. *capra*, fr. *chèvre*, it. *capra*, span. *capra*, port. *cabra*, rom. *capră* sunt, în limbile respective, substantive comune.

---

[2] Și cuvintele din limbile germanice care denumesc acest animal sunt înrudite între ele, având un etimon comun. Vezi *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford–New York, 1993, s.v. *goat*.

Principiul atestării în limbă. Etimonul și cuvintele desprinse din acesta trebuie să fie atestate, adică trebuie să existe mărturii despre utilizarea lor în limbile respective. Cuvintele date ca exemplu sunt frecvent atestate în limbile amintite, iar din punct de vedere cronologic primele atestări sunt în latină și apoi în celelalte limbi romanice.

Uneori, găsirea originii unui cuvânt este foarte simplă, evidentă chiar. Cu certitudine, rom. *vacă* provine din lat. *vacca*, deoarece între cele două cuvinte care denumesc „animalul domestic din familia bovinelor, femela taurului" există asemănare fonetică izbitoare, concordanță a clasei lexico-gramaticale, ambele cuvinte fiind substantive, și, în plus, există dovezi sigure despre folosirea în latină a etimonului amintit.

Alteori, corespondența fonetică dintre un cuvânt și etimonul său nu mai este atât de clară, pentru că au intervenit o serie de schimbări fonetice, regulate sau nu. Pentru a dovedi că rom. *ureche* „fiecare dintre cele două organe ale auzului și echilibrului, așezate simetric de o parte și de cealaltă a capului omului și mamiferelor" provine tot din latină, trebuie să se țină seama de faptul că în această limbă substantivul *auricula*, diminutiv al cuvântului *auris*, cu același sens, era pronunțat, în vorbirea populară sau în latina vulgară, *oricla*, variantă mai apropiată de forma românească, dar nu îndeajuns de asemănătoare pentru a o explica în totalitate. Compararea altor cuvinte latinești cu echivalentele lor din română scoate în evidență faptul că unele schimbări fonetice specifice, care au acționat în perioada desprinderii limbii române de latină, au schimbat forma inițială a etimonului *oricla* în *ureche* (cf. lat. *includere*, rom. *închide*, lat. *inclinare*, rom. *închina* etc.; deci este vorba despre corespondența regulată dintre grupul consonantic [cl] din cuvintele latinești și sunetul [k'] din cuvintele corespunzătoare moștenite în română).

Și legătura semantică dintre un cuvânt și etimonul său poate deveni la un moment dat neclară, făcând necesară găsirea unor argumente extralingvistice, cel mai adesea de ordin istoric sau geografic. În latină, *casa* avea sensul de „colibă", iar *fossatum* însemna „șanț", ceea ce nu corespunde sensurilor pe care le au cuvintele românești *casă* și *sat* (cf. lat. *domus* „casă" și, respectiv, lat. *villa* „fermă, gospodărie de la țară", cuvinte care nu au fost moștenite în română). Pentru a explica aceste etimologii din punctul de vedere al legăturii semantice, este suficient să ne imaginăm că vechii români, mai ales în perioada năvălirilor barbare, trăiau în condiții care nu permiteau construirea unor case în adevăratul sens al cuvântului, iar așezările aveau

mai mult aspectul unor fortificații rudimentare, înconjurate de șanțuri de apărare.

Atunci când etimonul nu este atestat, se poate recurge la *metoda reconstrucției* sau a *reconstruirii*. Această metodă constă în refacerea unei forme presupuse a etimonului prin compararea formelor existente în limbile înrudite. Pentru rom. *scăpa* „a se desprinde din ...; a se elibera, a se salva etc.", se poate reconstrui forma din latina populară **excappare* (cf. lat. *excaldare*, etimonul rom. *scălda*, care a suferit aceleași schimbări ale formei), neatestată în nici unul dintre textele sau inscripțiile latinești cunoscute până astăzi. În sprijinul acestei reconstrucții, poate fi amintit verbul din franceză *échapper*, cu același sens de bază, al cărui etimon este tot lat. **excappare* (cf. lat. *excalefacere*, etimonul fr. *échauffer* „a încălzi treptat"), care a suferit, la rândul său, schimbări fonetice, specifice însă limbii franceze.

Tipuri de etimologie

Fiecare limbă, implicit vocabularul acesteia, are o anumită origine și o evoluție specifică. Din punct de vedere etimologic, orice cuvânt se încadrează în cel puțin una dintre următoarele categorii: *cuvinte moștenite*, *cuvinte împrumutate și calchiate* și *cuvinte create* în limba respectivă. Cuvintele a căror origine este în alte limbi — deci cele moștenite, precum și cele împrumutate și calchiate — au *etimologie externă*, iar cuvintele create în limba respectivă au *etimologie internă*.

Pentru a stabili dacă un cuvânt are etimologie externă sau internă, trebuie mai întâi clarificate următoarele aspecte: care sunt originile limbii respective și de când această limbă există ca atare, ca idiom de sine stătător, independent de limba din care s-a desprins și s-a format. Referitor la limba română, se poate spune că originile sale trebuie căutate în limba latină vorbită în partea de est a fostului Imperiu roman, cu precădere în regiunile din jurul Dunării, al Carpaților și al Balcanilor, așa-numitul spațiu carpato-danubiano-pontic. Chiar dacă nu există prea multe informații despre latina dunăreană sau carpato-dunăreană, cum o numesc specialiștii, este de presupus că era o limbă populară, vorbită, prea puțin folosită în scris, și într-un anumit fel regională, deoarece avea câteva caracteristici care o deosebeau de latina vorbită la Roma și în partea centrală a imperiului. Populația autohtonă, geto-dacii, a suferit un intens proces de romanizare, adoptând, în decursul a mai bine de un secol și jumătate de ocupație romană, limba latină. Din limba acestei populații băștinașe au fost asi-

milate în latina carpato-dunăreană o serie de cuvinte care formează *substratul* lexicului românesc sau, cum mai este numit, *vocabularul autohton*[3].

Ca și celelalte limbi romanice, franceza, spaniola, italiana, portugheza, româna este continuatoarea neîntreruptă a limbii latine. Limba română s-a diferențiat de latina târzie, devenind un idiom neolatin, în perioada cuprinsă între secolele al V-lea și al VIII-lea d. H., ca urmare firească a unui proces de diversificare dialectală, influențat și de scindarea Imperiului roman în două state diferite, Imperiul roman de apus și Imperiul roman de răsărit[4].

Cuvintele care au pătruns în română ca urmare a contactelor lingvistice, sociale, culturale cu diverse alte populații alcătuiesc *adstratul*[5]. Limba română a creat însă, prin procedee interne, cuvinte noi, *creații* sau *formații lexicale interne*. În concluzie, au etimologie externă cuvintele moștenite din latină, cele care formează așa-numitul strat al limbii noastre (*ara, cap, cumnat, deget, frate, judeca, mână, picior, secera, treiera, unchi* etc.), cele din substrat sau din vocabularul autohton (*barză, brad, căpușă, cătun, ceafă, cioară, cioc, mânz* etc.), dar și cuvintele din adstrat, care sunt împrumutate din diverse limbi. În schimb, au etimologie internă numai cuvintele care s-au format în română de la cuvintele deja existente la un moment dat.

Se poate vorbi și despre *etimologie mixtă* sau *combinată*, atât internă, cât și externă. Este cazul unor cuvinte care au fost moștenite din latină, dar care au avut toate condițiile să se formeze și în română. Potrivit principiilor etimologiei, substantivele *fecior* și *fecioară* provin din lat. **fetiolus*, respectiv lat. **fetiola*. Ținând seama de puterea deriva-

---

[3] Prin comparație cu albaneza, limbă care are un fond autohton înrudit (sau comun) cu româna, au putut fi stabilite aproximativ optzeci de cuvinte care aparțin cu siguranță substratului. La acestea se adaugă cincizeci-șaizeci de cuvinte care aparțin substratului numai cu probabilitate. Pentru detalii, vezi BRÂNCUȘ, 1983.

[4] „În perioada dintre secolele al V-lea și al VIII-lea, limba română a trecut de la aspectul de latină târzie la cel de idiom neolatin printr-o serie de transformări și modificări, care nu i-au schimbat însă esența latinească," *Istoria limbii române*, volumul II, Editura Academiei, București, 1969, p. 16.

[5] În unele cazuri, se mai utilizează și denumirea *superstart* sau *suprastrat*, prin care se înțelege însă limba unei populații care, venind din altă parte, cucerește un teritoriu, dar care, în cele din urmă, este asimilată de populația cucerită, trecându-i doar unele particularități lingvistice, fără a reuși să-i impună în totalitate limba sa. Deși în franceză a fost pus în evidență un superstrat germanic sau în engleză unul francez, unii lingviști sunt de părere că aceste elemente intră de fapt în categoria generală a împrumuturilor.

tivă a limbii române și de productivitatea sufixelor *-ior*, *-ioară*, se poate afirma și că *fecior* și *fecioară* s-au format de la cuvintele *făt* și *fată*, pe lângă faptul că au fost și moștenite din latină.

Tot în categoria etimologiei mixte intră și cuvintele care sunt, în același timp, împrumuturi și creații interne. În română, substantivul *pastelist* are sensurile „pictor de pasteluri" și „poet care compune pasteluri", ceea ce înseamnă că originea sa nu este în exclusivitate fr. *pastelliste*, deoarece acest cuvânt are în franceză doar primul sens. Atunci când fr. *pastel* a fost împrumutat în română și poetul Vasile Alecsandri i-a adăugat sensul „poezie cu conținut liric, în care se zugrăvește un tablou din natură", s-a format și derivatul *pastelist* „poet care compune pasteluri". Astfel, rom. *pastelist* are etimologie mixtă, în sensul că provine atât din fr. *pastelliste*, cât și din *pastel* + suf. *-ist*. Aceste situații în care la un cuvânt moștenit sau împrumutat s-a adăugat o creație românească similară pot fi numite și *suprapuneri lexicale*.

Atât unele împrumuturi, cât și unele creații interne pot avea *etimologie multiplă*, adică pot proveni din mai multe limbi sau la procesul lor de formare în limba română au contribuit mai multe cuvinte de bază, și nu unul singur. Deci etimologia multiplă poate fi, la rândul ei, *externă* sau *internă*[6]. Primul tip de etimologie, etimologia multiplă externă, este una dintre cauzele apariției în limbă a unor variante lexicale neliterare, populare, învechite, de felul *pastet*, *șoholadă* (din germ. *Pastete*, *Schokolade*), *pate*, *șoholată*, (din fr. *pâté*, *chocolat*; cf. varianta literară *ciocolată*, din it. *cioccolata*), sau a unor variante literare libere, de felul *cofeină* (din germ. *Kofeine*), *cafeină* (din fr. *caféine*). În al doilea tip de etimologie multiplă, adică în etimologia multiplă internă, pot fi încadrate derivatele regresive a căror bază nu este un singur cuvânt: *audia* (din *audiență*, *auditor*, *audiție*), *candida* (din *candidat*, *candidatură*), *recepta* (din *receptor*, *receptiv*, *recepție*) etc.

Un tip aparte de etimologie multiplă îl constituie cuvintele care se explică, din punctul de vedere al formei, dintr-o limbă, iar, din punctul de vedere al unor sensuri, din alte limbi. Substantivul *primar* este formal un împrumut din lat. *primarius*, dar, în același timp, este și un împrumut semantic din fr. *maire* „reprezentant al conducerii centrale în orașe și comune, cu atribuții administrative".

O altă distincție se poate face între *etimologia imediată* sau *directă* și *etimologia îndepărtată*. În primul caz, cercetarea se limitează la stabi-

---

[6] Pentru detalii referitoare la principiul etimologiei multiple, pus în circulație în lingvistica românească de Al. Graur, vezi HRISTEA, 1968, pp. 103–108.

lirea unei relații etimologice directe: rom. *vampă*, din fr. *vamp* „actriță care interpretează roluri de femeie fatală; tip de femeie fatală și irezistibilă". În al doilea caz, cercetarea etimologică are în vedere stabilirea originii îndepărtate sau foarte îndepărtate a cuvintelor. În franceză, cuvântul amintit a fost asimilat din engleza americană, la începutul secolului al XX-lea, ca termen din arta teatrală și cinematografică, unde nu este altceva decât o trunchiere a substantivului *vampir*, provenit din germană, *Vampir*, limbă care a împrumutat acest cuvânt din sârbă, *vàmpir* „personaj din mitologia populară despre care se crede că suge sângele celor vii". De obicei, stabilirea etimologiei îndepărtate trebuie să se bazeze și pe anumite argumente de natură istorică și logică, nu numai pe simpla corespondență formală și semantică. Dacă avem în vedere că la începutul secolului al XX-lea s-au bucurat de mare succes, mai ales în America, piesele de teatru și filmele cu vampiri, se poate explica de ce rolul feminin de femeie fatală și apoi actrița distribuită în acest rol au fost numite astfel. Sensul modern al cuvântului discutat și faptul că *vampir* este în română un neologism, și nu un termen vechi și popular, împrumutat eventual direct din sârbă[7] sunt argumente în plus, care susțin etimologia îndepărtată amintită.

Este posibil ca două cuvinte care au etimologii imediate diferite să aibă aceeași etimologie îndepărtată. Etimologia apropiată a substantivului *zar* este tc. *zar*, iar cea a substantivului *hazard* este fr. *hasard*. Originea îndepărtată a acestor două substantive este însă cuvântul arab *az-zar*, care denumește cubul pe care sunt imprimate puncte de la unu la șase, folosit la jocurile de noroc. Din arabă, acest cuvânt a trecut în turcă, apoi în română, dar, în același timp, a trecut și în spaniolă, de unde a ajuns în franceză și, în cele din urmă, din nou în română. În mod foarte sugestiv, aceste cuvinte care au trecut dintr-o limbă în alta au fost numite de Al. Graur *cuvinte călătoare*[8].

Uneori, nici metoda reconstituirii și nici metoda comparației cu lexicul altor limbi care au sau au avut legătură cu evoluția limbii române nu pot furniza date sau acestea nu sunt suficient de sigure pentru a explica în mod satisfăcător etimologia unor cuvinte. Sunt elemente lexicale cu *etimologie necunoscută*, respectiv cu *etimologie*

---

[7] Afirmația se poate susține și prin faptul că personajul lui Caragiale din *O scrisoare pierdută*, Pristanda, care avea o educație modestă, nu cunoștea înțelesul acestui cuvânt, pe care îl pronunța, de altfel, *bampir*.

[8] GRAUR, 1978.

nesigură. După unele statistici[9], 5,58% dintre cuvintele care alcătuiesc lexicul românesc modern au etimologie necunoscută, iar 2,73%, etimologie nesigură. Trebuie făcută precizarea că derivatele de la aceste cuvinte sunt perfect analizabile din punct de vedere etimologic, adică au etimologie internă foarte clară. Substantivul *doină*, cu etimologie necunoscută, este baza de la care s-au format în română *doinar, doinaș, doini, doinire, doinișoară, doinitor, doiniță*.

Criterii de diferențiere a cuvintelor din punct de vedere etimologic

În general, cuvintele moștenite pot fi deosebite de împrumuturi prin faptul că forma lor a suferit modificări fonetice constante, care au determinat și specificul pronunțării din limbile respective. În română, numai în cuvintele moștenite din latină, consoana [d] urmată de vocalele [e] sau [i] a devenit mai întâi, într-o fază mai veche a limbii, [dz], apoi [z] (*zece*, din lat. *decem; zic*, din lat. *dico*), consoana [l] între două vocale s-a transformat în [r] (*gură*, din lat. *gula; soare*, din lat. *solem*), vocala [a] urmată de *m* sau *n* a devenit [î] (*câmp*, din lat. *campus; lână*, din lat. *lana*) etc. Aceste transformări, și desigur multe altele[10], nu s-au produs, în condiții similare, și în împrumuturi, ceea ce constituie un prim criteriu de a deosebi cuvintele din punct de vedere etimologic. Să se compare, în acest sens, împrumuturile *dihanie, pilă, cange*, cuvinte de origine slavă, dar și *pedestru, solar, campus*, cuvinte a căror etimologie este latinească, în care *d, l* și respectiv *a* nu au suferit modificările amintite.

Dacă aceleași cuvinte au fost atât moștenite, cât și împrumutate, avem a face cu *dublete etimologice*[11] de tipul: *câmp / campus*, din lat. *campus, cerc / circ*, din lat. *circus, drept / direct*, din lat. *directus, săruta / saluta*, din lat. *salutare, vână / venă*, din lat. *vena* etc. Atunci când cuvintele moștenite au în comun cu împrumuturile respective numai rădăcina, se poate vorbi de simple unități lexicale înrudite etimologic de felul: *lapte / lactate*, cf. lat. *lac, lactis, noapte / nocturn*, cf. lat. *nox*,

---

[9] MACREA, 1961, pp. 31–38.

[10] Cu cercetarea acestor aspecte se ocupă, în cadrul istoriei limbii, fonetica și fonologia istorică. Vezi detalii în *Istoria limbii române*, București, 1978.

[11] Unele aspecte referitoare la problema dubletelor etimologice sunt discutate de Cristian Moroianu, *Dublete etimologice – sincronie și diacronie*, în *Limbă și literatură*, vol. III, 1997, pp. 20–27.

noctis, *soare* / *solar*, cf. lat. *sol*, *solis*[12]. Deci, potrivit acestui criteriu, *brâncă* și *branșă* constituie un dublet etimologic, deoarece același cuvânt, lat. *branca* „labă", în primul caz, a fost moștenit din latină, iar, în al doilea caz, a fost împrumutat tot din această limbă, prin intermediul francezei (fr. *branche*, din același lat. *branca*). În schimb, sunt numai înrudite din punct de vedere etimologic cu lat. *branca* rom. *îmbrânci*, *îmbrâncire*, *îmbrâncitură*, *branșa*, *debranșa*, *branșament*, *branșare*, *debranșare*, cuvinte formate în română sau în franceză. Toate cuvintele amintite aici, reductibile la rădăcina latinească *branc-*, formează o familie *lexico-etimologică*. Familia lexico-etimologică nu se confundă cu *familia lexicală*, concept care se referă la totalitatea cuvintelor formate în limba respectivă de la un cuvânt de bază, având o rădăcină comună și o înrudire semantică. În consecință, în familia lexicală a cuvântului *brâncă* (cu pl. *brânci*; cf. și *a merge*, *a se târî pe brânci*, *a cădea în* sau *pe brânci*, *a munci*, *a lucra*, *a da în* sau *pe brânci*[13]) vor intra numai formațiile românești de la această unitate lexicală, *îmbrânci*, *îmbrâncire*, *îmbrâncitură*, nu însă și împrumuturile din franceză *branșa*, *debranșa*, *branșament* sau creațiile românești de la aceste împrumuturi, *branșare*, *debranșare*. Se mai poate observa că termenul *brâncă* este regional, în limba literară folosindu-se denumirea *mână*. Totuși, *brâncă* este acceptat în acest aspect al limbii în expresiile frazeologice amintite, la care se adaugă și derivatele care alcătuiesc familia sa lexicală.

Împrumuturile trebuie deosebite nu numai de cuvintele moștenite, ci și de așa-numitele creații interne. În această categorie, trebuie incluse absolut toate cuvintele care s-au format în limba română, indiferent de originea elementelor alcătuitoare. Și de această dată sunt avute în vedere criteriile referitoare la potrivirea de sens, la corespondența formală, inclusiv a clasei lexico-gramaticale, și la atestarea în limbă. În cazul cuvintelor *beton* „amestec de pietriș, nisip, ciment (sau asfalt, var hidraulic etc.) și apă, care se transformă prin uscare într-o masă rezistentă și se folosește în construcții", *betona* „a turna betonul moale în cofrajele unei construcții, în săpăturile unei fundații etc.", *betonare* „acțiunea de a betona", *betonier* „betonist", *betonieră* „mașină pentru prepararea betonului", *betonist* „muncitor, tehnician sau

---

[12] Vezi GRAUR, 1980. Vezi însă și observațiile pe marginea acestei lucrări lexicografice făcute de Theodor Hristea în *România literară*, nr. 39, 1980, p. 10.

[13] Aceste unități frazeologice fac parte din *familia lexico-frazeologică* a cuvântului *brâncă*. Pentru acest concept, vezi Theodor Hristea, *„Stres" și familia lui lexico-frazeologică*, în *România literară*, nr. 51, 1981, p. 8.

inginer specializat în lucrări de beton" se pot deosebi împrumuturile *beton*, *betona* și *betonieră*, care corespund ca sens și ca formă unităților lexicale din franceză *béton*, *bétonner*, *bétonnière*, și creațiile românești *betonare*, *betonier*, *betonist*. Acestea din urmă nu corespund unui cuvânt din franceză sau din altă limbă romanică, eventual neromanică, susceptibile de a furniza românei împrumuturi, ceea ce înseamnă că s-au format în limba noastră, prin procedee interne: *betonare*, infinitivul lung al verbului *betona* devenit substantiv, *betonier* și *betonist* fiind derivate cu sufixe (*beton* + suf. *-ier*, *beton* + suf. *-ist*). Se poate pune întrebarea de ce *betonieră* este un împrumut, iar *betonier* este creație internă, derivat de la *beton*, sinonim al substantivului *betonist*. De regulă, când un cuvânt derivat este atestat în limba din care provine cuvântul de bază, se consideră că avem a face cu un împrumut. Dacă derivatul există numai în română, acesta trebuie considerat formație internă.

Metoda statistică în stabilirea componenței etimologice a lexicului românesc

A face statistică lexicală înseamnă a studia prin procedee numerice lexicul unei limbi așa cum se reflectă acesta într-un dicționar, într-un text sau într-un corpus de texte. Metoda constă în numărarea cuvintelor și apoi în determinarea probabilităților, exprimate prin procente, referitoare la diverși factori, cei mai importanți fiind originea sau etimologia și frecvența. Dacă într-un dicționar care cuprinde 49 642 de cuvinte și variante, cum este DLRM (*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958), pot fi numărate 9 920 de cuvinte „latinești", adică unități lexicale moștenite din latină (în număr de 1 849), dar și formate în limba română de la rădăcini latinești (în număr de 8 071), atunci probabilitatea ca asemenea cuvinte să existe în ansamblul lexicului românesc este de 20,02%[14].

În cazul interpretării statistice a textelor, se face o deosebire între așa-numitele *cuvinte-titlu*, unitățile lexicale propriu-zise, și *cuvintele-text*, diferitele forme gramaticale sub care apare un cuvânt în textele respective. Dacă în poeziile publicate de Eminescu în timpul vieții se pot număra 914 cuvinte-titlu de origine latinească și 24 494 cuvinte-text de aceeași origine, atunci se estimează că în lexicul limbii române aceste cuvinte reprezintă 25,34%, dar în circulație, adică sub aspectul folosirii

[14] Vezi MACREA, 1961, pp. 31–45.

lor, aceleași cuvinte reprezintă 72,36%[15]. De aici, se poate deduce următorul aspect deosebit de important: în limba română, numărul cuvintelor de origine latinească este relativ mic raportat la masa vocabularului, în schimb puterea lor de circulație, folosirea sau importanța lor sunt foarte mari[16].

Deși dau impresia unei mari exactități, a unei rigurozități științifice incontestabile, datele statistice au fost privite cu mari rezerve. Nu de multe ori, aceste cercetări strict numerice se bazează pe informații discutabile referitoare la originea cuvintelor. Substantivul *mână* este în mod incontestabil un cuvânt de origine latinească, provenit din lat. *manus*. Nu la fel de clară este și situația unităților lexicale formate de la acest cuvânt. *Mânușiță, mânuță* și *înmâna*, create în română de la cuvântul amintit, trebuie sau nu considerate „de origine latinească", întocmai ca unitatea lexicală de bază, *mână*, și deci numărate împreună cu aceasta? Problema se complică, dacă avem în vedere și etimologia afixelor, nu numai a cuvintelor de bază. Dacă *mânuță* poate fi interpretat ca un cuvânt „latinesc" în întregime, deoarece atât baza derivativă, *mână*, cât și sufixul diminutival *-uță* sunt de origine latinească (lat. *-uceus, -ucea*), nu același lucru se poate spune și despre *mânușiță*, în care este analizabil sufixul de origine slavă, de asemenea cu valoare diminutivală, *-iță*. În care categorie etimologică trebuie socotit un cuvânt ca *bănuielnic*, format de la un cuvânt maghiar, *bánni*, cu un sufix slav, *-elnic*: în categoria cuvintelor cu etimologie maghiară, sau în categoria cuvintelor cu etimologie slavă? La aceste întrebări la care se pot da răspunsuri diferite, se mai poate adăuga și faptul că dicționarele avute în vedere când se întocmește statistica respectivă indică, uneori, etimologii greșite sau foarte discutabile[17], ceea ce poate schimba, la o analiză mai atentă, procentele general admise.

---

15 DIMITRIU, 1973, pp. 27–30.

16 Statistici lexicale referitoare la componența etimologică a lexicului românesc au fost făcute încă din secolul al XIX-lea. Vezi ȘERBAN și EVSEEV 1978, pp. 260–266. Toate aceste aprecieri, mai mult sau mai puțin exacte, au pus în evidență faptul că elementul latinesc este relativ slab reprezentat în lexicul românesc. Ceea ce contează este, așa cum a arătat B. P. Hasdeu în studiul *Limba în circulațiune*, tocmai puterea de circulație a cuvintelor de origine latinească, importanța acestora în procesul comunicării, și nu valoarea lor strict numerică.

17 În *Dicționarul limbii române moderne*, pe baza căruia D. Macrea a întocmit o statistică lexicală, există numeroase indicații etimologice foarte discutabile. Vezi, în acest sens, Th. Hristea, *Probleme de etimologie în „Dicționarul limbii române moderne"*, în *Studii și cercetări lingvistice*, anul XI (1960), nr. 2, pp. 235–257.

Cu toate rezervele și obiecțiile aduse, cea mai cunoscută statistică, întocmită de D. Macrea pe baza unui dicționar românesc modern sau actual[18], stabilește 76 de grupe etimologice, dintre care numai 14 depășesc 1%:

1. Cuvinte latinești: 9 920, dintre care 1 849 sunt moștenite, iar 8 071 sunt formații românești, inclusiv variante (20,02%);
2. Cuvinte vechi slave: 3 959, dintre care 1 133 sunt împrumutate, iar 2 826 sunt formații românești, inclusiv calcuri și variante (7,98%);
3. Cuvinte bulgărești: 881, dintre care 279 sunt împrumutate, iar 602 sunt formații românești, inclusiv variante (1,78%);
4. Cuvinte bulgaro-sârbești: 747, dintre care 212 sunt împrumutate, iar 779 sunt formații românești, inclusiv variante (1,51%);
5. Cuvinte turcești: 1 827, dintre care 1 048 sunt împrumutate, iar 779 sunt formații românești, inclusiv variante (3,62%);
6. Cuvinte maghiare: 1 073, dintre care 433 sunt împrumuturi, iar 630 sunt formații românești, inclusiv împrumuturi (2,17%);
7. Cuvinte neogrecești: 1 172, dintre care 579 sunt împrumutate, iar 593 sunt formații românești, inclusiv variante (2,37%);
8. Cuvinte franceze: 19 129, dintre care 12 770 sunt împrumutate, iar 6 359 sunt formații românești, inclusiv calcuri și variante (38,42%);
9. Cuvinte latinești literare: 1 186, dintre care 738 sunt împrumuturi, iar 448 sunt formații românești, inclusiv variante (2,39%);
10. Cuvinte italiene: 851, dintre care 430 sunt împrumutate, iar 421 sunt formații românești, inclusiv variante (1,72%);
11. Cuvinte germane: 878, dintre care 561 sunt împrumuturi, iar 317 sunt formații românești, inclusiv variante (1,77%);
12. Cuvinte onomatopeice: 1 108, dintre care 272 sunt cuvinte de bază, iar 836 s-au format de la acestea, inclusiv variante (2,24%);
13. Cuvinte cu etimologie incertă sau nesigură: 1 349, dintre care 526 sunt cuvinte de bază, iar 823 s-au format de la acestea, inclusiv variante (2,73%);
14. Cuvinte cu etimologie necunoscută: 2 770, dintre care 1 440 sunt cuvinte de bază, iar 1 330 s-au format de la acestea, inclusiv variante (5,58%).

---

[18] MACREA, 1961, pp. 31–38.

O altă statistică, întocmită de Al. Graur[19], a avut în vedere componența etimologică a fondului principal lexical, compus din 1 419 unități lexicale. De data aceasta, cuvintele moștenite sau împrumutate au fost delimitate de cele formate în limba română: latinești 58,21%; sigur autohtone 1,69%; formate în română de la elementele latinești 2,11%; slave 21,49%; formate în română de la elementele slave 0,14%; cu origine necunoscută 4,65%; maghiare 2,26%; grecești 1,27% etc.

Indiferent de ceea ce se numește în orice statistică marjă de eroare, se poate constata că elementul lexical de origine latinească și romanică este preponderent în aspectul concret al limbii române, adică în circulație și în fondul principal lexical, parte a vocabularului cu importanță deosebită în procesul comunicării.

[19] GRAUR, 1954, pp. 59 și urm. Referitor la statisticile care grupează cuvintele moștenite sau împrumutate împreună cu formațiile interne, inclusiv calcuri și variante, autorul amintit face observația că în felul acesta se dă impresia că limba română nu are de fapt cuvinte românești.

6 Dinamica lexicului

Inovația lexicală

Spre deosebire de fonetică, morfologie și sintaxă, lexicul este domeniul în care se produc cele mai rapide schimbări. În general, pentru a putea vorbi de schimbări în limbă, sau de schimbări lingvistice, este absolut necesar să se constate, de la o etapă la alta sau chiar în aceeași etapă a evoluției limbii, răspândirea sau adoptarea, generalizarea unor inovații, adică a unor noi fapte de limbă[1]. Deci lexicul românesc se schimbă în măsura în care unele inovații de natură lexicală se răspândesc, se generalizează. O inovație lexicală poate consta în folosirea unei noi unități lexicale, precum și în modificarea formei de bază și/sau a structurii semantice a unui cuvânt deja existent.

O dată generalizată, inovația lexicală devine o categorie istorică, în sensul că numai compararea diferitelor stadii în evoluția limbii o mai poate pune în evidență. De exemplu, pentru actorul sau actrița care interpretează rolul principal într-un film se poate folosi cuvântul *vedetă*, din fr. *vedette*. Relativ recent, acest cuvânt a început să fie concurat în uzul limbii actuale de sinonimul său de origine englezească *star*. Deci folosirea lui *star*, alături de *vedetă*, este o inovație. Dar și *vedetă*, în momentul în care a început să fie folosit în română, a constituit, la rândul său, un fapt nou, adică o inovație lexicală.

---

[1] „Tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează — ca *mod lingvistic* — de modelele existente în limba în care se stabilește conversația poate fi numit *inovație*. Iar acceptarea de către auditor a unei inovații, ca model pentru exprimări ulterioare, poate fi numită *adoptare*. [...] *Schimbarea lingvistică* ('schimbarea în limbă') reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovații, adică implică, în mod necesar, o serie de adoptări succesive. Asta înseamnă că, în ultimă analiză, orice schimbare este la origine o *adoptare*." COȘERIU, 1997, pp. 70 și urm.

Simpla existență a unor fapte noi de lexic, a unor inovații lexicale nu contribuie implicit și la producerea unor schimbări ale vocabularului în ansamblul său, adică nu determină o dinamică anume. În secolul al XIX-lea, s-au folosit cuvinte precum *cozarisi* „a purta cu cineva o convorbire ușoară și plăcută", *depinge* (fig.) „a descrie, a înfățișa, a reproduce", *frescheță* „prospețime" etc. Deși, la vremea respectivă, au fost inovații lexicale, aceste cuvinte, datorită faptului că nu s-au răspândit, nu au contribuit la intensul proces de modernizare a lexicului românesc din perioada amintită, așa cum au făcut-o inovațiile similare *cozerie, cozeur, picta, franchețe* și, desigur, foarte multe altele.

Schimbările din lexic nu se produc instantaneu, ci în timp, putându-se constata un fenomen de concurență și de selecție a inovațiilor. *Răzbel*, formă refăcută după modelul lat. *bellum* a mai vechiului cuvânt de origine slavă *război* „conflict armat de durată între două sau mai multe grupuri, clase sociale sau state", inovație lexicală a latiniștilor, justificată, probabil, de necesitatea de a deosebi acest cuvânt de omonimul *război* „unealtă casnică de țesut", era destul de des folosit în secolul al XIX-lea. Cele două cuvinte, *răzbel* și *război*, nu mai stau însă pe același plan, inovația „latinizantă" fiind astăzi învechită, eventual folosită numai cu nuanță glumeață. Nu același lucru se poate afirma și despre variantele *rătund* și *rotund* „de forma unui cerc, a unei sfere, a unui disc etc.". Varianta *rătund*, din lat. **retundus*, este astăzi învechită și regională, în timp ce varianta *rotund*, probabil tot o inovație lexicală a latiniștilor[2], având ca model forma din latina clasică *rotundus*, este literară și foarte răspândită, susținută de o întreagă familie etimologică, *rond, rondel, rondelă, rotondă* etc. Se poate vedea că fiecare inovație lexicală în parte are destinul ei, determinat de anumite șanse de a se impune sau nu într-un aspect sau altul al limbii.

Unele inovații sunt la origine abateri de la ceea ce există în limbă la un moment dat. Trebuie făcută însă precizarea că unele abateri se produc din cauza necunoașterii normelor, a regulilor sau din aplicarea lor greșită (de exemplu, pronunțări de felul **estermina, *iegzact, *tanversa* etc.), iar altele sunt determinate de necesitatea de a corecta, de a completa aspecte deja existente sau pur și simplu de a corela exprimarea cu noile realități extralingvistice apărute o dată cu evoluția vieții sociale. Varianta *mesadă* „bucată de blană confecționată din mai multe piei, folosită la căptușitul paltoanelor, scurtelor etc.", a apărut și aproape că s-a generalizat ca urmare a faptului că

---

[2] HRISTEA, 1968, pp. 343–347.

vorbitorii s-au abătut de la pronunțarea mult mai apropiată de etimon, *misadă*, din ngr. *misadi* „jumătate", incorect interpretată ca neliterară (cf. pronunțările *ficior*, *fimeie*, *trin*, pentru *fecior*, *femeie*, *tren* etc.[3]). În schimb, în cazul adjectivului *nou*, vorbitorii au înlocuit cu timpul forma de plural feminin *nouă*, cu *noi*, pentru a evita confuzia cu numeralul *nouă* (*s-au redactat nouă / noi capitole din lucrare*[4]). S-ar putea afirma că în cele două situații amintite, ca și în multe altele de acest fel, avem a face cu „greșeli de limbă" generalizate sau în curs de generalizare, cum este și cazul variantelor *frecție*, *paleativ*, *pioneză* etc. (cf. formele recomandate *fricție*, *paliativ*, *piuneză*). Însă și „greșelile" au rolul lor în evoluția limbii, deoarece, așa cum s-a remarcat, „ceea ce considerăm noi astăzi drept greșeală poate deveni mâine formă corectă; «greșelile» actuale pregătesc, într-o anumită măsură, limba viitoare"[5].

Cele mai importante schimbări în lexic determină creșterea cantitativă a vocabularului și pot avea la bază cuvinte și variante deja existente în limbă sau adoptarea și adaptarea unor cuvinte, forme sau sensuri din alte limbi. Se face, de obicei, distincție între așa-numitele *procedee interne* și *procedeele externe* de îmbogățire a vocabularului. *Formarea cuvintelor* reprezintă un ansamblu de procedee interne, în timp ce *împrumuturile* sunt un procedeu extern. Un procedeu mixt, intern și extern în același timp, este *calcul lexical*, deoarece este folosit, în parte sau în totalitate, un material lingvistic autohton, organizat după modele străine. În afară de aceste procedee, se mai pot deosebi și fenomene care afectează, de regulă, limba în totalitate și nu numai vocabularul.

Fenomene lingvistice care contribuie la apariția unor inovații lexicale

Numeroase inovații lexicale se produc datorită acțiunii unor fenomene lingvistice de existența cărora vorbitorii nu sunt, evident, conștienți și care le afectează totuși exprimarea. *Analogia*, *contami-*

---

[3] *Ibid.*, p. 313.

[4] IORDAN, 1962, p. 170. Tot aici se face precizarea că această inovație, forma de plural feminin a adjectivului amintit, este în pericol de a fi confundată cu pronumele *noi*. Deși acest pericol există, el nu este atât de mare, deoarece pronumele personal stă de regulă pe lângă verb. Confuzia dintre adjectivul *nouă* și numeralul *nouă* este în primul rând determinată de faptul că ambele părți de vorbire pot însoți unul și același substantiv.

[5] *Ibid.*, p. 334.

nația și *hipercorectitudinea* acționează în toate domeniile limbii, lexic, morfologie, sintaxă, în timp ce *etimologia populară* afectează doar cuvintele.

Analogia lexicală constă în realizarea unor aspecte noi, cuvinte, variante sau sensuri, în conformitate cu modele preexistente care, din diferite cauze, exercită o acțiune asimilatoare. În formarea cuvintelor, mai precis în derivare, analogia are un rol predominant. De exemplu, o dată cu apariția poștei, a existat și necesitatea de a denumi persoanele care practică meseria de a distribui scrisorile, telegramele, coletele etc. Româna a putut recurge la un împrumut lexical, *factor* din fr. *facteur* (numit însă *factor poștal*, pentru a nu se confunda cu termenul din matematică), dar și la realizarea unor creații interne. De la cuvântul de bază, *poștă*, s-a format derivatul *poștaș* după modelul *căruță – căruțaș*, creație motivată și de faptul că la început surugiii de poștalion „trăsură trasă de mai mulți cai; diligență" făceau de fapt această meserie de a transporta și de a distribui corespondența. Ulterior, o dată cu modernizarea serviciilor poștale, aceste persoane nu au mai putut fi privite ca simpli „căruțași", ci ca funcționari ai unei instituții. După modelul *arhivă – arhivar*, *bibliotecă – bibliotecar* etc., s-a putut forma și derivatul *poștar*, mai rar întrebuințat însă.

Tot prin acțiunea analogică a unor modele existente în limbă, a apărut și verbul *picta*. Limba română a împrumutat din latină substantivele *pictor* și *pictură*, folosind însă alături de acestea, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu sensul „a picta" verbul *zugrăvi*. Când seria de cuvinte *sculptor*, *sculptură*, *sculpta* s-a impus în domeniul artelor plastice și apoi s-a răspândit și în vorbirea curentă, aceasta a fost interpretată ca un model pentru cealaltă serie, care se referă la un domeniu artistic apropiat și, astfel, verbul *picta* s-a format prin derivare regresivă de la substantivele respective[6]. În mod asemănător se explică și formarea verbului *șofa* „a conduce o mașină", derivat regresiv de la *șofer*, după modelul *șoma*, *șomer*. Și adjectivul cu aspect de participiu *catifelat* trebuie considerat o creație analogică, un derivat de la substantivul *catifea*, de origine turcească sau neogrecească, având ca model creațiile interne de felul *cercelat*, *mărgelat*, care nu presupun existența unui verb, dar al căror sens exprimă o însușire

[6] Și în franceză, de unde a fost împrumutat în română, verbul *sculpter* este o formă refăcută sub influența substantivelor *sculpture* și *sculpteur* a mai vechiului *sculper*, din lat. *sculpere*. Vezi NPR s.v. *sculpter*.

pe care o are obiectul denumit de substantivul de la care s-au format, *cercel*, respectiv *mărgea* (cf. pl. *mărgele*)[7].

Analogia joacă un rol deosebit de important și în procesul asimilării în română a unor cuvinte din alte limbi. Substantivul *metoh*, împrumutat din greacă prin intermediul slavonei, s-a transformat, prin analogie cu destul de multele cuvinte din română terminate în *-oc* (*cojoc, lăptoc, noroc, soroc, talcioc* etc.), în *metoc* sau în *mitoc*, variantă regională care stă la baza derivatului *mitocan*[8]. De asemenea, și numeroasele substantive din fondul vechi al limbii române terminate în *-ar*, unele derivate (*cârciumar, cenușar, cizmar, cojocar, colțar, dogar, potcovar, tâmplar, zidar* etc.), altele nu (*arțar, hotar, mărar, țânțar* etc.), au constituit un model analogic pentru adoptarea unor împrumuturi neologice din diverse limbi: franceză, italiană, latină, germană, terminate în *-aire, -arium, -arius, -er, -eur*: *colecționar*, din fr. *collectionneur*; *gestionar*, din fr. *gestionnaire*; *marinar*, din fr. *marinier*, germ. *Mariner*; *vestiar*, din fr. *vestiaire*, lat. *vestiarium*; *veterinar*, din fr. *vétérinaire*, lat. *veterinarius* etc.

Alteori, se poate vorbi și de influența analogică asupra unor împrumuturi, exercitată de alte modele, asimilate din aceeași limbă. Fr. *jabot* „accesoriu de îmbrăcăminte (astăzi mai ales femeiască), care constă dintr-unul sau mai multe volane de dantelă, de mătase etc. fixate la baza gâtului unei bluze, al unei rochii etc. și care se etalează pe piept ca o cravată", întrebuințat în română o vreme cu forma *jabot*, a fost integrat, în cele din urmă, în seria cuvintelor împrumutate din franceză care se termină în *-ou*, deci *jabou* (*carou, furou, platou, stilou, tablou*, din fr. *carreau, fourreau, plateau, stylo, tableau* etc.), și nu în rândul celor care se termină în *-ot* (*compot, complot, pivot*, din fr. *compote, complot, pivot* etc.). Un rol important l-a avut probabil și asocierea pe care au făcut-o vorbitorii cu celelalte obiecte de îmbrăcăminte, de asemenea terminate în *-ou* (*furou, maiou, tricou*), mai numeroase decât cele terminate în *-ot* (*chilot*, din fr. *culotte*).

Tot analogia poate fi invocată și în cazul acceptării sau respingerii în limbă a unor variante explicabile prin etimologie multiplă externă. De exemplu, varianta *combină*, din engl. *combine*, s-a integrat

---

[7] În DEX_2 s. v. *catifelat* se arată că acest adjectiv s-a format din *catifea* + suf. *-at*, după fr. *velouté*. Deoarece în română există modelele amintite după care s-a putut forma acest adjectiv, o influență exercitată de un cuvânt străin este discutabilă.

[8] Theodor Hristea, *Tipuri de analogie semantică*, în *Limbă și literatură română*, nr. 3, 1997, p. 7.

perfect în seria *combina, combinare, combinat* etc., spre deosebire de varianta *combaină*, din rus. *kombain*, care nu a găsit suportul analogic necesar pentru a fi acceptată în limba literară. De regulă, variantele asupra cărora acționează influența analogiei au cele mai mari șanse de a se impune în uzul general al limbii.

Analogia acționează nu numai în planul formei, ci și al conținutului. În română, *defecțiune*, din fr. *défection*, lat. *defectio, -onis* „abandonarea unei cauze, părăsirea unui partid; faptul de a lipsi de acolo unde este așteptat" a căpătat sensul „deranjament, defect care împiedică buna funcționare a unei mașini, a unui aparat, a unui mecanism, desfășurarea normală a unei acțiuni", devenind sinonim cu *defectare*, ca urmare a influenței analogice, de data aceasta sub aspect semantic, a seriei *perfect, perfecțiune* „însușirea de a fi perfect, starea a ceea ce este perfect; desăvârșire".

Și ceea ce se numește *derivare sinonimică* este un aspect al analogiei lexicale semantice. Dacă un cuvânt capătă un sens metaforic, de obicei familiar sau glumeț, atunci sinonimele acestuia și chiar cuvintele înrudite semantic sau din aceeași sferă de activitate dobândesc sensul figurat respectiv. Când substantivului *bostan* i s-a atribuit sensul glumeț „cap", atunci, prin analogie, și *dovleac* sau *tărtăcuță* au primit acest sens.

Sunt cazuri în care cuvintele se influențează reciproc sub aspect semantic. *Gogoașă* „produs de patiserie făcut din aluat dospit și prăjit în grăsime, peste care se presară zahăr" a căpătat sensul figurat „minciună", ca urmare a constatării faptului că persoana care minte „umflă realitatea", așa cum se umflă aluatul de gogoși când este prăjit. Însă și *minciună* a căpătat la rândul său sensul „prăjitură făcută dintr-o foaie de aluat nedospit, prăjită în grăsime" ca urmare a influenței analogice a sensului substantivului *gogoașă*. Fenomenul amintit aici poartă numele de *metaforă reciprocă*[9].

Contaminația sau *încrucișarea lexicală* este fenomenul prin care două cuvinte aflate în relație de sinonimie sau cvasisinonimie având aproximativ aceeași importanță și frecvență în comunicare se suprapun în conștiința vorbitorilor, dând naștere unor forme hibride, acceptate în limbă ca variante sau chiar ca unități lexicale propriu-zise. Verbul *vrea* s-a încrucișat cu verbul sinonim *voi*, rezultând varianta

[9] Pentru observații mai detaliate, vezi Marius Sala, *Asupra metaforei reciproce*, în *Fonetică și dialectologie*, nr. III, 1961, pp. 203–209.

vroi. Substantivul *ivor* este de asemenea o variantă rezultată din contaminația dintre *ivăr* și *zăvor*, ambele cu sensul „încuietoare a ușii; clanță". Tot variante, forme hibride, sunt și *brostac*, din *broască* + *brotac*, *cârciog*, din *cârtiță* + *hârciog*, *schilog*, din *schilod* + *olog* etc. În schimb, din încrucișarea verbului *arunca* cu *zvârli*, a rezultat *azvârli*, unitate lexicală propriu-zisă. Unități lexicale, și nu variante, sunt și *îmbucătăți*, din *îmbucăți* + *înjumătăți*, *cocostârc*, din *cocor* + *stârc* sau *rotocol*, din *roată* + *ocol*. Acest fenomen se produce spontan, fără ca vorbitorii să aibă o anumită intenție sub aspect stilistic, fiind strâns legat de formarea cuvintelor[10].

Când intenția stilistică, expresivă, mai ales glumeață, este evidentă, se poate vorbi de *false contaminații* sau de *pseudocontaminații*[11]. De obicei, unui termen al pseudocontaminației i se atribuie, de multe ori în mod ironic, un sens asemănător cu cel al celuilalt termen. Verbele *fura* și *găsi* sau *lua* nu se pot încrucișa în mod spontan, deoarece nu sunt sinonime. Creațiile glumețe *furgăsi* și *furlua* se explică deci prin „ștergerea" sau „confundarea" intenționată a diferențelor de sens dintre cele două verbe, tocmai pentru a sugera faptul că cel care comite o asemenea faptă ignoră cu bună știință ceea ce înseamnă „a fura" și ceea ce înseamnă „a găsi" sau „a lua" (vezi și *dovadră*, din *dovadă* + *vadră*, care se referă la faptul că pentru a obține o adeverință sau o dovadă scrisă trebuie să dai mită o vadră de vin; de asemenea, *socrotariat*, din *soacră* + *secretariat*, birou în care predomină relațiile de rudenie, și nu cele profesionale etc.).

Hipercorectitudinea manifestată în domeniul lexicului este fenomenul prin care vorbitorii schimbă forma inițială a unor cuvinte din teama de a nu greși. De cele mai multe ori, ca urmare a acestui fenomen, apar variante neliterare ale unor cuvinte, dar și forme care, în cele din urmă, reușesc să se impună în limba literară. Ca reacție împotriva unor pronunțări neliterare de felul **accilărat*, **ficior*, **fimeie*, **ginăral* etc., substantive ca *binoclu*, *dilapida*, *misadă*, *paliativ* sunt rostite, și chiar scrise, *benoclu*, *delapida*, *mesadă*, *paleativ*. Dacă *benoclu* și *paliativ* nu sunt considerate forme corecte, în schimb *delapida* și *misadă* au fost acceptate de exprimarea literară. Tot ca urmare a sentimentului

---

[10] Pentru așa-numitele *compuse tautologice*, vezi FCLR I, pp. 32–60, *passim*.

[11] Termenul *deraiere lexicală*, pentru care vezi Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, Editura Științifică, București, 1970, pp. 160–167, deși foarte sugestiv, are dezavantajul că evocă „un accident lexical". O creație ca *nepurcele* nu este accidentală, ci reprezintă rezultatul conștient și glumeț al încrucișării dintre *nepoțel* și *purcel*.

că în felul acesta se evită pronunțări de felul **esploata, *estermina, *esterior, *estremitate* etc., în care grupul de litere *ex* este pronunțat greșit [*es], și nu [ecs], pot fi înregistrate variantele *excroc, excortă* și *extompa* (din fr. *escroc, escorte, estomper*), folosite chiar și de oameni cultivați[12].

Aspecte ale hipercorectitudinii lexicale trebuie considerate și așa-numitele *hiperfranțuzisme, hipergermanisme, hiperenglezisme, hiperspaniolisme*, forme neacceptate de limba literară, dar unele destul de răspândite, prin care se aplică, acolo unde nu este cazul, reguli de pronunțare specifice limbilor franceză, germană, engleză sau spaniolă. Pronunțări și chiar grafii de felul *bleumaren*, în loc de *bleumarin, poplen*, în loc de *poplin, șpicher*, în loc de *spicher, șprint*, în loc de *sprint, Cicago*, în loc de *Șicago, Micigan*, în loc de *Mișigan, Rio de Haneiro*, în loc de *Rio de Janeiro*, demonstrează tendința vorbitorilor de a aplica, tot din teama de a nu greși, acolo unde nu este cazul, reguli de pronunțare specifice unor limbi străine, pe care nu le cunosc suficient de bine. Faptul că în franceză substantivul *marin* se pronunță [marɛ̃], că în germană grupul de litere *sp* se pronunță la inițială [șp], că în engleză grupul de litere *chi* se pronunță [tʃi] sau că în spaniolă litera *j* se pronunță [h] determină în exprimarea unor vorbitori și modificările de pronunțare amintite, care nu sunt deloc justificate. Cuvintele *bleumarin* și *poplin* provin din fr. *bleu* (*à la*) *marine*, „culoare albastru-închis asemănătoare cu cea a uniformelor marinei", respectiv fr. *popeline*, care se pronunță în limba franceză așa cum se scriu în română; *spicher* și *sprint* sunt tot împrumuturi din franceză, și nu din germană, *Chicago* și *Michigan* sunt numele a două localități din Statele Unite ale Americii a căror pronunțare nu se conformează regulii amintite din engleză, iar *Rio de Janeiro* este un oraș din Brazilia, țară în care nu se vorbește spaniola, ci portugheza, limbă în care litera *j* nu se rostește [h].

Etimologia populară este fenomenul de falsă analiză și interpretare etimologică a unor cuvinte, de regulă mai puțin cunoscute de vorbitori sau obscure din punctul de vedere al motivării. Spre deosebire de etimologia științifică, ramură a lexicologiei care studiază originea și evoluția cuvintelor sub aspectul formei și al sensului având în vedere principii științifice, etimologia populară se bazează pe asociații de idei, de sferă semantică, pe unele asemănări formale, de tipul

---

12 Aceste variante au fost folosite de George Călinescu, pentru care vezi HRISTEA, 1968, p. 285.

omonimiei și al paronimiei, sau pe ceea ce se numește simț etimologic al vorbitorilor[13], în virtutea căruia se creează pentru cuvintele cu sens neclar sau cu formă insolită o motivație neștiințifică sau populară. Acest simț etimologic al vorbitorilor se poate manifesta în stare latentă, pasivă sau în stare activă, determinând unele schimbări de formă și/sau de sens.

Etimologia populară latentă sau pasivă constă în false asociații etimologice între cuvinte care nu sunt înrudite în nici un fel, fără a schimba forma sau sensul acestora. Sunt, de fapt, mai mult convingeri sau explicații de natură etimologică subînțelese. Pare astfel de domeniul evidenței că *patrulă* are legătură cu cifra *patru*, că *perucă* este înrudit cu *păr* și că *șezlong* este legat de verbul *ședea*. În realitate, *patrulă* provine din germ. *Patrulle*, cf. fr. *patrouille* „subunitate militară care îndeplinește o misiune de cercetare, de pază, de control etc.", *perucă* este un împrumut din fr. *perruque* și/sau din it. *parrucca* și înseamnă „ornament de păr fals", iar *șezlong* provine din fr. *chaise-longue*, în care pot fi recunoscute cuvintele fr. *chaise* „scaun" și *longue* „lung".

Urmările etimologiei populare active se pot manifesta în planul formei, în planul conținutului și atât în planul formei, cât și în planul conținutului[14]. În primul caz, cuvintele își pot modifica prima sau ultima parte sau pot fi substituite în totalitate, astfel încât să devină inteligibile sau motivate pentru vorbitori. Ținând seama de numeroasele exemple care se pot culege cu ușurință din limba vorbită (*broatec*, devenit *buratic* ca urmare a influenței lui *bură*, motivat și de observația că broatecii apar pe vreme de ploaie, *caporal*, cu varianta populară *căpurar*, transformată în *căprar* ca urmare a influenței lui *capră*, *uger*, devenit *unger* sub influența lui *unge*, susținută și de faptul că înainte de muls ugerul vacii se spală sau „se unge" cu apă etc.[15]), s-ar putea crede că etimologia populară este specifică limbii populare. Cu toate acestea, fenomenul în discuție afectează și numeroase cuvinte care nu sunt susceptibile de a fi folosite în acest aspect al limbii. Astfel, *arcoladă*, *filigram* sau *pantomină* sunt, pentru unii vorbitori relativ cultivați, forme mai motivate decât *acoladă*, *filigran*, *pantomimă*, deoarece sunt asociate, în mod nejustificat desigur, cu *arc*,

---

[13] Numit de Ch. Bally „instinct etimologic". Vezi și HRISTEA, 1968, p. 230.

[14] Pentru diferite modalități de clasificare a etimologiei populare, precum și pentru prezentarea pe larg a problemei, vezi HRISTEA, 1968, cap. *Etimologia populară*.

[15] Mai multe exemple de acest fel sunt amintite de IORDAN, 1962, pp. 180 și urm.

gram, respectiv *mină*$_2$ „expresie a feței; fizionomie, chip, înfățișare". Aceste variante lexicale capătă ulterior noi motivații semantice[16], total diferite de cele etimologice. *Acolada* este într-adevăr un semn grafic în formă de arc prin care se unesc mai multe cuvinte, numere, paragrafe etc., ceea ce ar motiva forma *arcoladă*, dar la origine, în limba franceză, acest cuvânt, fr. *accolade*, face parte din familia lexicală a cuvântului *col* „gât", deoarece, inițial, era vorba despre acțiunea de a cuprinde cu brațele gâtul cuiva, în semn de salut. Ulterior, prin secolul al XVII-lea, semnul grafic { prin care se reuneau două paragrafe a fost numit *accolade*, deoarece seamănă cu brațele unui om care încearcă să cuprindă sau să îmbrățișeze pe cineva[17]. Substantivul *filigran*, împrumutat în română din fr. *filigrane*, nu este înrudit etimologic cu *gram*, ci cu „(boabele de) grâu". În franceză, cuvântul în discuție provine din it. *filigrana* (cf. varianta românească *filigrană*), în componența căruia se pot recunoaște lat. *filum* „fir" și lat. *grana*, pluralul lui *granum* „grâu". Explicația constă în faptul că firele de aur, de argint, de sticlă, folosite în giuvaiergie pentru a realiza o astfel de lucrare, sunt asemănătoare cu o înșiruire de boabe de grâu. *Pantomima* este o reprezentație teatrală (cf. lat. *mimus*, gr. μῖμος [mímos]), în care actorii sugerează diverse acțiuni numai prin mimică, arta de a exprima pe scenă sentimente, idei prin mișcările feței și prin gesturi. *Mină*$_2$, din fr. *mine*$_1$, probabil la origine un cuvânt breton însemnând „mutră", se referă doar la aspectul feței (cf. *o mină serioasă* „expresie serioasă a feței"), și nu la arta actorului de a sugera ceva.

Cazurile de înlocuire a unui cuvânt prin altul, de identificare totală a două unități lexicale se explică prin atracția sau substituția paronimică. Un cuvânt mai cunoscut tinde să ia locul altuia, cu formă asemănătoare, care, din diferite motive, nu este sau nu mai este la fel de cunoscut sau de întrebuințat. În această situație se află atât cuvinte din fondul vechi al limbii, cât și numeroase neologisme. Atunci când substantivul de origine slavă *sfară* „miros, fum înecăcios" a devenit obscur pentru vorbitori, deoarece nu mai amintea obiceiul de a aprinde focuri pe dealuri pentru a vesti invaziile migratorilor, acesta a putut fi lesne substituit cu paronimul *sfoară* în expresia frazeo-

---

[16] Sau „motivări semantice *a posteriori*", pentru care vezi HRISTEA, 1968, pp. 215–216.

[17] Un alt sens mai apropiat de cel etimologic al fr. *accolade*, existent și în română, este „îmbrățișare sau lovitură ușoară care se dădea unui bărbat cu latul spadei ca semn al primirii lui în corpul cavalerilor feudali".

logică *a da sfară în țară* „a da de știre, a răspândi o veste". La această substituție, a contribuit și faptul că în română există și alte expresii frazeologice care conțin substantivul *sfoară*, *a trage pe sfoară pe cineva* sau *a trage sforile*. La fel, adjectivul *chior* „fără un ochi", cu forma de feminin *chioară*, l-a substituit pe mai vechiul *chiar*, *chiară* „limpede, clar" în expresia *apă chiară*. Sub influența noii variante astfel create, *apă chioară*, adjectivul *chior*, *chioară* a căpătat sensul „diluat, fără gust", referitor la alimente lichide sau la băuturi alcoolice (*cafea chioară*, *supă chioară*).

Există și numeroase situații în care paronimele neologice sunt cu ușurință confundate, din cauza aspectului lor insolit și a necunoașterii exacte a sensului și a originii. *Versat* și *vexat*, în ciuda marii lor asemănări formale, se deosebesc în ceea ce privește sensul și etimologia. La origine, avem a face cu două verbe latinești, *versari* „a se ocupa în mod obișnuit de ceva" și *vexare* „a chinui, a tortura", ceea ce înseamnă că *versat*, din lat. *versatus*, cf. fr. *versé*, trebuie să fie folosit cu sensul „priceput, având experiență într-un anumit domeniu", iar *vexat*, participiul cu valoare adjectivală a verbului *vexa*, din fr. *vexer*, lat. *vexare*, cu sensul „jignit sau rănit în amorul propriu, ofensat".

Și în situațiile de înlocuire a două cuvinte apropiate ca formă se poate observa că acționează uneori false asociații de sfere semantice. *Deportat* este substituit cu *depărtat* nu numai din cauza asemănării formale, ci și ca urmare a constatării că o persoană astfel pedepsită prin lege este „dusă departe" de locul său de baștină, confuzia dintre *treaptă* și *dreaptă* este susținută și de aspectul regulat al acestui element de construcție, iar înlocuirea lui *bor* cu *bol* în *pălărie cu boluri*, *bolurile pălăriei* este motivată și de forma rotundă a celor două categorii de obiecte la care se referă aceste cuvinte.

Etimologia populară poate schimba și sensurile unor cuvinte, lăsând nemodificată forma acestora. Astfel spus, influența unui cuvânt mai cunoscut și mai des folosit asupra altuia mai puțin cunoscut și mai puțin folosit se manifestă de această dată doar în planul conținutului. De fapt, este vorba de reinterpretarea, de modificarea sensului pe baza unei false analize a formei. Atunci când *babalâc* a încetat să mai fie folosit în română ca formulă de politețe, de reverență față de o persoană importantă, prima parte a cuvântului a fost asociată cu substantivul *babă* și, mai ales, cu conotațiile peiorative ale acestuia, căpătând sensul familiar și depreciativ de „om bătrân și neputincios". La fel s-a întâmplat și cu substantivul *mameluc* „soldat

de cavalerie din garda personală a sultanilor din Egipt; cavalerist din garda imperială", din fr. *mamelouk*, care a căpătat numai în română sensul de „om lipsit de personalitate, incapabil de a avea păreri proprii", ca urmare a faptului că prima parte a fost de asemenea asociată cu sensurile depreciative ale substantivului *mamaie* „bunică; femeie bătrână".

Asemenea reinterpretări sau modificări ale sensului ca urmare a unei false analize a formei se pot constata și la unele cuvinte compuse, alcătuite din elemente de compunere savantă. În *omnivor*, din fr. *omnivore*, se pot recunoaște *omni-* , din lat. *omnis* „tot", și *-vor*, din lat. *-vorus*, la rândul său de la verbul *vorare* „a mânca, a înghiți", ceea ce justifică sensul „care mănâncă tot, care se hrănește cu orice fel de aliment de origine animală sau vegetală". Identificarea în mod greșit în acest cuvânt a substantivului *om*, din lat. *homo*, și lat. *-vorus*, determină folosirea sa cu sensul „care mănâncă oameni", deci ca un sinonim *sui-generis* al lui *canibal*[18].

Etimologia populară poate determina atât schimbări ale formei, cât și modificări ale sensului unor cuvinte. Varianta învechită *cărdășie* a devenit în româna contemporană *cârdășie*, ca urmare a influenței substantivului *cârd*, formă acceptată de limba literară, suferind în același timp și o schimbare de sens. Inițial, *cărdășie*, derivat de la *cardaș* „frate, tovarăș", cuvânt de origine turcească ieșit însă din uz, a avut sensul de „tovărășie", dar transformarea sa în *cârdășie* a avut ca urmare deprecierea sensului inițial, susținută de existența unor expresii frazeologice în care cuvântul *cârd* are înțelesul de „clică, gașcă, bandă" (cf. *a intra în cârd cu cineva, a-și pune în cârd cu cineva*). Astăzi, *cârdășie* nu mai înseamnă o simplă „tovărășie", ci „asocierea în scopuri condamnabile".

Și cuvântul rusesc *fufaika* „flanelă, flanea" a fost adoptat în română sub forma *pufoaică*, derivat aparent de la substantivul *puf*. Apropierea de acest cuvânt a determinat schimbarea formei inițiale, *fufaika*, nemotivată pentru vorbitorii de limba română, dar și o evoluție semantică. *Pufoaica* înseamnă „haină scurtă, vătuită și matlasată (purtată de muncitori și de soldați)". Cu toate acestea, termenul a început să denumească, relativ recent, și un fel de canadiană moale și

---

[18] Pentru folosirea lui *omnivor* cu sensul de „canibalist", vezi schița lui Gheorghe Brăescu, *De la popotă*, în volumul *Toasturi cazone*, Editura Facla, Timișoara, 1992.

ușoară, deci pufoasă, tot din cauza apropierii, de data aceasta, semantice de *puf* și de *pufos* „asemănător cu puful; moale și ușor".

Ceea ce se poate reține în legătură cu fenomenele prezentate pe scurt aici este că, de fiecare dată, există un cuvânt, așa-numitul *element indus*, care suferă transformări ale formei și / sau ale sensului sub influența unui alt cuvânt, uneori a unei întregi serii de cuvinte și expresii, așa-numitul *element inductor*. Deosebirea dintre analogie, contaminație, hipercorectitudine și etimologie populară este determinată de cauzele care stau la baza producerii acestor fenomene lingvistice. Analogia este determinată de o simplă asociație formală între cuvinte, contaminația este cauzată de o asociație semantică, hipercorectitudinea este urmarea conștientizării opoziției corect / greșit în limbă, iar etimologia populară este un fenomen de falsă analiză și interpretare etimologică. În felul acesta, cuvintele sunt susceptibile să dea naștere unor variante, deci unor inovații sub aspectul formei și al sensului, iar generalizarea și impunerea în cele din urmă a unei variante în detrimentul alteia sau altora sunt determinate de uzul limbii.

Formarea cuvintelor

Prin *formarea cuvintelor*, se înțelege obținerea unor noi unități lexicale de la materialul lingvistic deja existent, printr-un ansamblu de procedee specifice limbii respective. Orice cuvânt format se raportează cu necesitate la altă unitate lexicală existentă la un moment dat în limbă, așa-numitul *cuvânt de bază* sau *primitiv*, din care poate fi dedus din punctul de vedere al formei și cu care este înrudit semantic. Având în vedere criteriul etimologic sau al originii, cuvintele formate pot fi creații interne, pot fi moștenite sau pot fi calchiate sau împrumutate.

Cuvintele formate în limba română, *creațiile interne*, pot fi studiate din punctul de vedere al procedeului de obținere. Ținând seama de factorul importanță sau productivitate, în limba română se disting *procedee principale*, *procedee secundare* și *procedee mixte* de formare a cuvintelor.

Procedeele principale de formare a cuvintelor sunt *derivarea*, *compunerea* și *schimbarea valorii gramaticale* sau a *clasei morfologice*. Procedeele secundare de formare a cuvintelor sunt *trunchierea* sau *abrevierea*, *reduplicarea* și *contaminația*, iar cele mixte se referă la utilizarea

în același timp a două procedee principale și / sau secundare. Toate creațiile interne deductibile dintr-un cuvânt de bază existent în română, care au, în felul acesta, o rădăcină comună și sunt înrudite ca înțeles alcătuiesc o *familie lexicală*. De exemplu, din familia lexicală a substantivului *pădure* fac parte: *pădurar, păduratic, pădurean, pădurăreasă, pădurărie, pădurice, pădureț, păduriște, păduros, împăduri, împădurire, împădurit, despădurit, despădurire, despădurit, reîmpăduri, reîmpădurire, reîmpădurit*.

Derivarea constă în adăugarea, suprimarea sau substituția afixelor lexicale la cuvântul de bază, ceea ce corespunde următoarelor tipuri: *derivarea progresivă* (cu sufixe și prefixe), *derivarea regresivă* sau *inversă* și *derivarea prin substituție de afixe*.

În română, în cazul derivării, cel mai productiv procedeu este *derivarea cu sufixe* sau *sufixarea*. Derivatele cu sufixe pot fi obținute de la cuvinte de bază care aparțin sau nu aceleiași clase lexico-gramaticale și pot avea în plus față de acestea o anumită nuanță semantică. Se pot distinge astfel:

1. Substantive derivate:
   a. Nume de agent (care denumesc agentul sau autorul unei acțiuni, activități, meserii), formate cu sufixele: *-agiu* (*scandalagiu, țambalagiu*), *-ar* (*cizmar, clopotar, dogar*), *-aș* (*arcaș, sulițaș, trâmbițaș*), *-ist* (*complotist, fotbalist, șahist*), *-tor* (*muncitor, scriitor*) etc.
   b. Nume de instrument (care denumesc obiectul, instrumentul, aparatul sau mașina cu care se face o acțiune sau o operație), formate cu sufixele: *-ar* (*ștergar, vânturar* „evantai"), *-(ă)tor* (*bătător, storcător, ștergător, tocător*), *-ău* (*mestecău* „făcăleț"), *-(ă)toare* (*nituitoare, secerătoare, stropitoare*), *-ură* (*ștergură* „ștergar") etc.
   c. Cu sens colectiv (care denumesc un ansamblu, o mulțime, un grup sau o categorie), formate cu sufixele: *-ărie* (*rufărie, văsărie*), *-et* (*brădet, frăsinet, tineret*), *-ime* (*muncitorime, mulțime, țărănime*), *-iș* (*gropiș* „loc plin de gropi"), *-iște* (*cânepiște, porumbiște*) etc.
   d. Cu sens abstract (care se referă la numele unor acțiuni, însușiri, caracteristici, procese sau fenomene), formate cu sufixele: *-(ă)tate* (*răutate, strâmbătate*), *-(ă)tură* (*apucătură, degerătură, învățătură, lovitură*), *-eală* (*acreală, îndrăzneală, oboseală*), *-enie* (*ciudățenie, muțenie, zgârcenie*), *-ie* (*mândrie, ticăloșie,*

viclenie), *-ință* (*sârguință, stăruință, voință*), *-ime* (*desime, profunzime, vechime*), *-ism* (*carierism, parnasianism*), *-iș* (*suiș, povârniș*), *-âș* (*coborâș*), *-itate* (*sticlozitate, postumitate*), *-lâc* (*caraghioslâc, haimanalâc*), *-șug* (*prieteșug*) etc.

e. Augmentative (care se referă la obiecte mai mari decât cele denumite de cuvintele de bază), formate cu sufixele: *-an* (*băietan, puștan*), *-andru* (*copilandru, puiandru*), *-oi* (*băiețoi, iepuroi*) etc.

f. Diminutive (care se referă la obiecte mai mici decât cele denumite de cuvintele de bază), formate cu sufixele: *-aș* (*băiețaș, copilaș*), *-el* (*cojocel, mijlocel*), *-ică* (*berică, mâncărică*), *-icică* (*cărticică, foicică*), *-ioară* (*aripioară, inimioară*), *-iță* (*capriță, oiță*), *-uc* (*frățuc*), *-ui* (*brădui*), *-uie* (*cărăruie, ferestruie*), *-uleț* (*brăduleț, gărduleț*), *-uliță* (*frunzuliță, furculiță*), *-uț* (*căluț, gărduț, ieduț*) etc.

g. Moționale (care indică o ființă de sex opus față de cea denumită de cuvântul de bază), formate cu sufixele: *-an* (*curcan, gâscan*), *-ă* (*cumnată, copilă, fecioară, prietenă*), *-că* (*țărancă, româncă*), *-easă* (*căpitănească, croitoreasă*), *-iță* (*doctoriță, dăscăliță*), *-oi* (*rățoi*), *-oaică* (*lupoaică, tigroaică*) etc.

2. Adjective derivate:

a. Care indică însușiri considerate în mod abstract, formate cu sufixele: *-bil* (*citibil, mâncabil*), *-esc* (*bărbătesc, voinicesc*), *-ian* (*arghezian, eminescian*), *-(i)cios* (*urâcios*), *-istic* (*calendaristic, fotbalistic, muzeistic*), *-os* (*focos, fricos, lăudăros, scârbos*), *-tor* (*folositor, plictisitor*).

b. Care indică însușiri ale obiectelor sesizabile cu ajutorul simțurilor, referitoare la culoare, gust, miros, pipăit, formate cu sufixele: *-atic* (*roșiatic, subțiratic*), *-eag* (*dulceag*), *-ișor* (*acrișor*), *-icios* (*albicios*), *-iu* (*albiu*), *-os* (*deluros, măluros, mătăsos, scorburos*), *-(ă)tor* (*mirositor, supărător*), *-ui* (*amărui, gălbui*), *-uț* (*acruț*).

c. Care exprimă însușiri ale unor persoane sau animale considerate în mod afectiv sau eufemistic, formate cu sufixele: *-atic* (*nebunatic, ușuratic, vânturatic*), *-el* (*frumușel, drăguțel, urâțel*), *-ăreț* (*plimbăreț, zâmbăreț*), *-uț* (*micuț, plinuț*).

d. Care indică originea, locul de proveniență sau naționalitatea, formate cu sufixele: *-ean* (*ardelean, craiovean, muntean*), *-esc* (*franțuzesc, englezesc, rusesc*), *-ez* (*albanez, berlinez, olandez, suedez*).

3. Verbe derivate, formate cu sufixele: *-a* (*ancora, amoreza, brăzda, depărta, fremăta, grebla, visa*), *-i* (*ciocăni, folosi, gândi, nimici*), *-ona* (*atenționa, concluziona*), *-iza* (*abstractiza*), *-ui* (*chefui, hurui, sfătui*) etc.
4. Adverbe derivate, formate cu sufixele: *-ește* (*frățește, tinerește*), *-iș* (*pieptiș*), *-âș* (*târâș*).

Ținând seama de clasa lexico-gramaticală a derivatelor obținute, sufixele pot fi: substantivale (*-an, -eală, -ime, -tor* etc.); adjectivale (*-atic, -bil, -os, -iu* etc.); verbale (*-iza, -ona, -ui* etc.); adverbiale (*-ește, -iș*). Unele sufixe, deși pot forma derivate de același fel, au valori diferite. De exemplu: *-an*, augmentativ în *băietan*, dar moțional în *curcan*, *-aș*, diminutival în *copilaș*, dar de agent în *arcaș*, *-iță*, diminutival în *fetiță* și moțional în *doctoriță* etc. Există și sufixe care pot da naștere la derivate diferite din punctul de vedere al clasei lexico-gramaticale (*-iș*, substantival în *brădiș*, dar adverbial în *pieptiș*). Asemenea sufixe pot fi considerate din punct de vedere teoretic omonime, mai ales dacă se are în vedere și originea diferită a unora dintre ele. Sufixul *-aș*$_1$ se deosebește de *-aș*$_2$ doar în momentul în care selectează cuvinte de bază diferite din punctul de vedere al capacității de a da naștere unor categorii distincte de cuvinte derivate.

Aceeași problemă se pune și în cazul delimitării variantelor unor sufixe. Se poate considera, tot din punct de vedere teoretic, că sufixul *-tor* are numeroase variante, determinate de cuvântul de bază sau de temă la care se pot adăuga: *-ător, -itor, -âtor, -utor*. Trebuie să se țină seama însă de valoarea derivatului, care determină și valoarea sufixului. Astfel, *-ător* din *storcător* nu poate fi pus pe același plan cu *-âtor* din *coborâtor*, chiar dacă ambele se deduc din același sufix *-tor*, deoarece în primul caz avem a face cu un substantiv derivat nume de agent, deci implicit cu un sufix substantival, iar în al doilea caz cu un adjectiv derivat, ceea ce presupune existența unui sufix adjectival. Acestea, și multe altele, pot fi considerate sufixe (afixe) polifuncționale.

Un sufix lexical se poate adăuga direct la cuvântul de bază (*arc* + *-aș*, *clopot* + *-ar*, *doctor* + *-iță*, *vis* + *-a*) sau, cel mai adesea, poate înlocui un morfem gramatical din alcătuirea acestuia (*cizm*[*ă*] + *-ar*, *capr*[*ă*] + *-iță*, *grebl*[*ă*] + *-a*, *a șterg*[*e*] + *-ar*). De foarte multe ori, adăugarea unui sufix lexical determină modificări fonetice ale rădăcinii: *fată – fetiță*, *carte – cărticică*, *foaie – foicică* etc. În cazul derivării în lanț, adică al obținerii unui derivat de la alt derivat, se ajunge la un cumul

de sufixe: *americănesc* (*-an* + *-esc*), *butoiaș* (*-oi* + *-aș*), *cojocărie* (*-ar* + *-ie*), *croitoreasă* (*-tor* + *-easă*), *cubanez* (*-an* + *-ez*), *grădinăreasă* (*-ar* + *-easă*), *legătorie* (*-ător* + *-ie*).

Derivarea cu prefixe sau *prefixarea* este un procedeu mai puțin productiv în română, în raport cu sufixarea, aspect pus în evidență și de numărul relativ redus al prefixelor, aproximativ nouăzeci, comparativ cu peste șase sute, la cât se ridică cel estimat al sufixelor. Uneori, prefixele se aseamănă, chiar din punct de vedere formal, cu prepozițiile (cf. prefixele *de-* sau *în-*, din derivatele *dejuca*, *înălbi*, cu prepozițiile *de* și *în*), dar și cu așa-numitele elemente de compunere savantă (cf. prefixele *ante-* și *anti-*, din derivatele *antecalculație*, *antijunimist*, și *foto-* sau *radio-* din compusele *fotomozaic*, *radiorecepție*). Ceea ce apropie însă prefixele de sufixele cu valoare lexicală este lipsa autonomiei și faptul că, de cele mai multe ori, sensul lor este determinat de cuvântul de bază la care se adaugă.

Cu ajutorul prefixelor, indiferent de originea și de vechimea acestora, se pot forma în română:

1. Substantive derivate cu prefixele: *ante-* (*antecalculație*, *antemăsurătoare*, *antetitlu*), *anti-* (*antiatom*, *anticentru*, *antiton*), *contra-* (*contrabaraj*, *contracandidat*, *contralovitură*, *contraotravă*, *contrapiuliță*), *des-* (*desfrâu*), *între-* (*întredeschizătură*), *hiper-* (*hipercorectitudine*), *ne-* (*neascultare*, *neatenție*, *nedreptate*, *neîncredere*, *neîndemânare*, *neîndurare*, *neomenie*), *post-* (*postcalcul*), *pre-* (*preabataj*, *precuvântare*, *preîntâmpinare*, *prepotrivire*, *preziuă*), *răs-*, *răz-* (*răscruce*, *răscumpărare*, *răspas* „răgaz”, *răstălmăcire*, *răzbunic* „străbunic”), *re-* (*realipire*, *reambalare*, *rearbitrare*, *rechemare*, *recitire*, *redeșteptare*), *stră-* (*străbun*, *strămoș*, *strănepot*) etc.

2. Adjective derivate cu prefixele: *a-* (*apoetic*), *anti-* (*anticanonic*, *anticorosiv*, *antijunimist*, *antimuncitoresc*, *antirăzboinic*, *antiregalist*, *antiunionist*), *extra-* (*extracontabil*, *extracorporal*, *extraurban*), *hiper-* (*hiperemotiv*), *ne-* (*nearticulat*, *neascultător*, *neatent*, *nebănuit*, *necioplit*, *neconformist*, *nefericit*, *neiertător*, *neîncrezător*, *neîndemânatic*, *neîndoielnic*, *neîndestulător*, *nelimitat*, *nemilos*), *post-* (*posteminescian*), *pre-* (*preimperialist*, *prelatin*, *premonopolist*, *prerevoluționar*, *presocialist*), *răz-* (*răzbucuros*), *stră-* (*străvechi*) etc.

3. Verbe derivate cu prefixele: *con-* (*consfătui*), *de(s)-*, *dez-* (*denichela*, *descumpăni*, *desfereca*, *desigila*, *despironi*, *desprinde*, *dezbobina*, *dezmânia*, *dezrobi*, *dezrăsuci*, *dezumfla*), *îm-*, *în-* (*îmbâcsi*, [reg.] *bâcsi* „a um-

ple, a ticsi, a îndesa", *împuți, înălbăstri, înălbi, încrede, îngâmfa*, [înv. și reg.] *gâmfa* „a se umfla", *îngurlui* „a se giugiuli", cf. *gurlui* „a scoate sunete specifice păsărilor", *înlăcrima, înmlădia, înmuia, întrece*), *între-* (*întrețese*), *pre-* (*precovârși, precurma, precuvânta, preînnoi, preîntâmpina, premerge, prenota*), *ră(s)-, răz-* (*răscrăcăna, răscula, răscumpăra, răsfira, răsfoi, răsfrânge, răstălmăci, răsturna, răsuci, răzbate, răzda, răzgândi*), *re-* (*realipi, reambala, reaminti, rearbitra, rechema, reciti, recântări, recâștiga, recuceri, redescoperi, redeștepta*), *stră-* (*străluci, strătăia* „a întretăia", *străvedea*), *ză-* (*zăgrăi, zăuita*) etc.

Derivatele cu prefixe se încadrează, de regulă, în clasa lexico-gramaticală a cuvintelor de bază, care pot fi simple sau, la rândul lor, formate, compuse și derivate cu sufixe sau cu prefixe. În ultimul caz, se ajunge la cumul de prefixe sau la așa-numita *supraprefixare*, ca în *dezrăsuci, neîncredere, neîncrezător, preînnoi*. Variantele unor prefixe sunt determinate de sunetul cu care începe cuvântul de bază: *des-* și *răs-* au variantele *dez-*, respectiv *răz-*, atunci când cuvintele de bază încep cu o vocală sau cu o consoană sonoră (*b, d, g, v, z, j, m, n, l, r, ge – gi* [?], *ghe – ghi* [g']), *în-* are varianta *îm-*, dacă baza sau primitivul începe cu *p* sau *b*.

Afixele derivative, sufixele și prefixele, au origini diverse. Se pot distinge astfel afixe latinești (moștenite) și latino-romanice (împrumutate): *-ar, -ătate, -el, -et, -ime, -ism, -itate, -iza, -tură, -uc, -uț* etc. ; *ante-, anti-, con-, des-, extra-, in-, în-, re-maghiară, stră-* etc., precum și afixe din limbi neromanice (slavă, greacă, turcă): *-agiu, -an, -ie, -iș, -iște, -iță, -lâc, -șug* etc.; *ne-, răs-* etc. Chiar dacă originea lor este diferită, afixele de tip lexical au în comun capacitatea de a crea derivate românești de la cuvinte existente în limbă. Originea elementelor alcătuitoare (radicalul și sufixele) din cuvinte ca *haimanalâc* sau *parnasianism* este turcească, respectiv franțuzească: *haimana* din tc. *haymana*, + suf. tc. *-lâc, parnasianism*, din fr. *parnassien*, + suf. împrumutat din franceză *-ism*. Cu toate acestea, cele două cuvinte date ca exemplu, și desigur multe altele de acest fel, sunt formații interne ale limbii române.

Derivarea regresivă sau *inversă* constă în suprimarea din structura cuvântului de bază sau a primitivului a unor afixe cu valoare lexicală[19]. Se obțin astfel, în mod sistematic, serii derivative echivalen-

---

[19] Atunci când din structura unui cuvânt sunt suprimate morfeme, de asemenea reale sau aparente, care au rol în flexiune, cu precădere desinențe, nu se obțin noi unități lexicale, ci noi forme flexionare sau numai variante ale acestora (*pântec*, din *pântece, sanda*, din *sandale* etc.), putându-se vorbi de o *derivare regresivă morfologică*,

te din punct de vedere structural cu cele formate prin derivare progresivă. Să se compare astfel derivatele progresive *vis – visa, cojocar – cojocărie, prieten – prietenă* etc., cu derivatele regresive *câștig – câștiga, papetar – papetărie, pisic – pisică*.

În funcție de clasa lexico-gramaticală a cuvântului de bază de la care se suprimă afixe, derivarea regresivă poate fi: *postsubstantivală, postadjectivală* și *postverbală*. Derivatele obținute cu precădere prin suprimarea sufixelor și, mai rar, a prefixelor sunt din punctul de vedere al clasei lexico-gramaticale substantive și verbe:

1. Substantive:
   a. Formate prin derivare regresivă postsubstantivală ca urmare a suprimării sufixului *-ă* de la numele fructului autohton sau exotic (*alun*[*ă*], *banan*[*ă*], *căpșun*[*ă*], *curmal*[*ă*], *mandarin*[*ă*], *măslin*[*ă*], *nuc*[*ă*], *smochin*[*ă*], *zarzăr*[*ă*] etc.), de la un nume de ființă de sex feminin (*mașter*[*ă*], *mâț*[*ă*], *pisic*[*ă*]) sau a sufixului *-ie* de la denumirea unei științe sau îndeletniciri (*ecolog*[*ie*], *geodez*[*ie*], *merceolog*[*ie*]);
   b. Formate prin derivare regresivă postadjectivală (rar *cineget*[*ic*]);
   c. Formate prin derivare regresivă postverbală ca urmare a suprimării sufixelor verbale *-a, -i, -ui* (*accept*[*a*], *astâmpăr*[*a*], *avânt*[*a*], *condens*[*a*], *deranj*[*a*], *dezvăț*[*a*], *greș*[*i*], *jind*[*ui*], *răsfăț*[*a*], *treier*[*a*]).
2. Verbe:
   a. Formate prin derivare regresivă postsubstantivală ca urmare a suprimării sufixului *-re*, specific infinitivului lung, substantivat în româna actuală (*aniversa*[*re*], inițial (*zi*) *aniversară*, apoi *aniversare*, formă refăcută prin analogie cu infinitivele lungi, *radiofica*[*re*], (*a se*) *autoservi*[*re*]);
   b. Formate prin derivare regresivă postadjectivală prin suprimarea sufixului -(*a*)*t*, -(*i*)*t* de la adjective cu formă de participiu (*bălța*[*t*], *catifela*[*t*], (*a se*) *jigări*[*t*], *timora*[*t*], *uzita*[*t*]);

---

fenomen care nu este determinat de necesitatea de a denumi noi obiecte din realitate, ca în cazul *derivării regresive lexicale* (vezi, de exemplu, denumirile unor arbori și arbuști fructiferi exotici), ci de presiunea sistemului morfologic românesc asupra unor unități lexicale cu forme insolite. Pentru prezentarea pe larg a acestui fenomen care interesează atât lexicul, cât și morfologia, dar și frazeologia, vezi HRISTEA, 1984, pp. 78–80.

c. Formate prin derivare regresivă postsubstantivală și postadjectivală de la mai multe cuvinte de bază prin suprimarea sufixelor *-re, -tură, -tor, -(a)t, -(i)t* (*candida*, din *candida*[tură], *candida*[t]; *legisla*, din *legisla*[tură], *legisla*[tor]; *nemulțumi*, din *nemulțumi*[re], *nemulțumi*[t]; *nesocoti*, din *nesocoti*[re], *nesocoti*[t]).

Derivarea prin substituție de afixe se produce atunci când în cuvântul de bază un afix lexical derivativ este înlocuit cu un altul, echivalent ca valoare. Cele mai numeroase derivate obținute în română prin acest procedeu sunt verbe antonime formate de la același radical prin înlocuirea prefixului *în-* , *îm-* cu prefixul *de(s)*: *descâlci*, din des- + [*în*]*câlci*, *descolăci*, din des- + [*în*]*colăci*, *descreți*, din des- + [*în*]*creți*, *descrucișa*, din des- + [*în*]*crucișa*, *desfoia*, din des- + [*în*]*foia*, *desfrunzi*, din des- + [*în*]*frunzi*, *deshăma*, din des- + [*în*]*hăma*, *despături*, din des- + [*îm*]*pături*, *desprejmui*, din des + [*îm*]*prejmui*, *deszăpezi*, din des- + [*în*]*zăpezi*, *dezdoi*, din des- + [*în*]*doi* etc. Cuvântul de bază este un verb derivat parasintetic format după modelul pref. *în-* + substantiv sau adjectiv + suf. *-a* sau *-i*, iar antonimul său exprimă o acțiune care din punct de vedere logic este posterioară (cine deshamă caii trebuie mai întâi să-i înhame, desfrunzirea arborilor presupune mai întâi înfrunzirea acestora etc.).

Tot prin procedeul substituției de afixe se pot obține și substantive sau adjective. De la substantivul *editor*, din fr. *éditeur*, lat. *editor*, s-a format *editură* prin substituția sufixului *-tor* cu sufixul *-ură*, de la *corigent*, din lat. *corrigens, corrigentis*, prin substituția sufixului *-ent* cu *-ență* s-a format *corigență* (cf. *absent – absență, abundent – abundență, consecvent – consecvență, elocvent – elocvență, frecvent – frecvență* etc.), iar de la adjectivul *catifelat*, prin substituția sufixului *-at* cu *-iu* s-a format *catifeliu* (cf. numeroasele adjective terminate în *-iu, albiu, argintiu, auriu, cenușiu, maroniu* etc.).

Compunerea constă în crearea unor noi unități lexicale din mai multe cuvinte întregi care există și independent în limbă – *compunerea propriu-zisă* – sau folosind elemente de compunere, teme ale unor cuvinte, care nu pot avea autonomie – așa-numita *compunere tematică*.

Acest procedeu de formare a cuvintelor este mai puțin productiv în română decât în alte limbi, cum ar fi germana sau engleza. În general, statutul de cuvânt compus al formațiilor în care se pot distinge unități lexicale autonome este incert în limba română. Grupurile de cuvinte mai mult sau mai puțin sudate din punct de vedere sintactic și semantic au aceeași capacitate denotativă, în unele cazuri

și conotativă, pe care o au și cuvintele propriu-zise, ceea ce le apropie mai mult de unitățile frazeologice decât de așa-numitele cuvinte compuse. Dicționarele, gramaticile și chiar tratatele de specialitate[20] nu oferă criterii prea clare și consecvente referitoare la delimitarea cuvintelor compuse din unități lexicale autonome de celelalte categorii de grupuri de cuvinte, numite, de la caz la caz, îmbinări libere de cuvinte, sintagme, locuțiuni sau expresii. În DEX_2 s.v. *lapte*, sunt înregistrate și explicate compusele *laptele-câinelui*, *laptele-cucului*, *laptele-stâncii*, denumiri ale unor plante erbacee din flora autohtonă, locuțiunea adjectivală *de lapte* „(despre animale) crescut pentru producția de lapte, care produce mult lapte", expresia (*a fi*) *în lapte* „(despre plante și părți ale lor, mai ales despre cereale) (a fi) necopt, crud", sintagmele *lapte de malț* „malț măcinat și amestecat cu apă, folosit la prepararea berii", *lapte de var* „amestec de var stins și apă, folosit la zugrăvit și în industrie; apă de var", *lapte de ciment* „amestec format din praf de ciment și apă, folosit în lucrările de asfaltare, de construcții etc.", dar și *purcel* (sau *vițel*) *de lapte* „purcel (sau vițel) care nu a fost înțărcat", *lapte-de-pasăre* „desert preparat din lapte, ouă și zahăr", *Calea-Laptelui* „Calea lactee", despre care nu se spune dacă sunt compuse, locuțiuni, expresii sau sintagme.

Cuvintele compuse provin din combinații de două sau mai multe unități lexicale între care există relații sintactice firești, realizate prin juxtapunere (alăturare sau parataxă, *laptele-cucului*), dar și prin joncțiune (înlănțuire cu ajutorul unor cuvinte de legătură, *lapte-de-pasăre*). Datorită faptului că aceste grupuri de cuvinte sunt percepute, cu precădere din punctul de vedere al sensului, ca o singură unitate, elementele alcătuitoare tind să se aglutineze, să se contopească și să-și piardă au-

---

[20] În FCLR – I, p. XI, se face, de altfel, următoarea precizare: „Un cuvânt compus nu se opune numai unui cuvânt necompus (așa cum un derivat se opune numai unui nederivat – fie el simplu sau compus), ci și unui grup de cuvinte, stabil sau nu. Atâta timp cât definiția cuvântului ca unitate lexicală și gramaticală este încă departe de a fi definitiv stabilită și acceptată, e de înțeles că opoziția dintre un cuvânt unic (compus) și un grup de cuvinte rămâne discutabilă; problema se pune în special pentru îmbinările de cuvinte cu caracter terminologic care prezintă un grad mai mare sau mai mic de unitate semantică, unele dintre ele apropiindu-se mai mult de compuse, altele de construcțiile sintactice libere. Dinamica trecerilor de la un grup de cuvinte la un compus și existența numeroaselor situații intermediare între extremele menționate aici explică de ce, cel puțin pentru limba română, unde mărcile formale ale compunerii sunt slabe, nu este posibilă rezolvarea netă a statutului de cuvânt compus."

tonomia. Admițând că aglutinarea este faza cea mai avansată și ultimă a compunerii, se poate afirma că sunt susceptibile să intre în categoria compuselor grupurile de cuvinte la care acest fenomen s-a încheiat sau tinde să se manifeste în mod evident. Cum noțiunea de cuvânt – dar și cea de grup de cuvinte – este circumscrisă unei anumite convenții, și în cazul recunoașterii cuvintelor compuse intervine tradiția și, de multe ori, așa-numitul „simț lingvistic", percepția pe care o au vorbitorii despre limba pe care o folosesc. De exemplu, *rea-voință* nu și-a încheiat procesul de aglutinare și de aceea a păstrat forma de genitiv-dativ articulat *relei-voințe* (forma așteptată ar fi **reavoinței*), spre deosebire de *bunăvoință* sau de *bunăstare* care au căpătat la aceste cazuri formele *bunăvoinței*, respectiv *bunăstării*[21].

În ciuda numeroaselor dificultăți de a defini și de a clasifica în română cuvintele compuse, pot fi incluse în această categorie următoarele creații interne:

1. Substantive:
   a) Denumiri ale unor viețăți și plante, cele mai multe din fauna și flora autohtonă: *botgros, bou-de-baltă, bou-de-noapte, buhai-de-baltă, cățel-de-frasin, cățel-de-mare, cățelul-pământului, codroș* (*coadă* + *roșie*), *coada-calului, coada-șoricelului, iarbă-albastră, iarbă-albă, iarba-găii, iarba-cănărașului, limba-apei, limba-cucului, limba-mielului, limba-soacrei, ochiul-boului, ochiul-lupului, ochiul-șarpelui, ochii-șoricelului* etc.
   b) Diverse: *dedesubt* (*de* + *de* + *subt*, variantă învechită și populară a prepoziției *sub*), *mujdei* (*must* + *de* + *ai*; *ai* [reg.] „usturoi"), *oțel-beton, rea-credință, rea-voință, zi-lumină, zi-muncă* etc.

2. Adjective: *alb-cenușiu, albastru-deschis, cuminte, cumsecade, galben-portocaliu, maro-închis, verde-deschis* etc.

---

[21] Referitor la substantivele compuse formate din adjectiv + substantiv, IORDAN, 1956, p. 321, afirmă: „Afară de acestea [compuse calchiate — *n.L.G.*], există altele, mai vechi, în care adjectivul se acordă cu substantivul: *bunăstare, bunăvoință, rea-voință* etc., ceea ce dovedește că, în ciuda relativei lor vechimi, sunt încă simțite ca sintagme, nu ca cuvinte unitare (cf. genitiv–dativ (*a*) *bunei stări*, (*a*) *relei-voințe* etc.)." Cu privire la substantivul *bunăstare*, autorul citat face precizarea, în nota 3 de la aceeași pagină, că: „În presa de partid, apare tot mai des forma de genitiv–dativ (*a*) *bunăstării*", ceea ce înseamnă că acest cuvânt și-a încheiat procesul de aglutinare în a doua jumătate a secolului al XX-lea".

3. Adverbe: *azi-dimineață, bunăoară, cândva* (*când + vrea*), *cumva* (*cum + vrea*), *destul* (*de + sătul*), *dinapoi* (*de + înapoi*), *ieri-noapte, mâine-seară, oarecum, orișicând* etc.
4. Prepoziții: *deasupra* (*de + asupra*), *din* (*de + în*), *despre* (*de + spre*), *dincolo* (*de + încolo, dinadins, dintre* (*de + între*) etc.
5. Conjuncții: *căci* (*că + ce*), *cu toate că, dacă* (*de + că*), *deși* (*de + și*), *fiindcă* (*fiind + că*), *măcar că* etc.
6. Pronume: *cel ce, oricare, orice, oricine, orișicare, orișice, orișicine, vreunul* etc.
7. Numerale: *doisprezece, șaisprezece, douăzeci, treizeci, șaizeci* etc.

Atunci când elementele componente își păstrează forma inițială, compusele sunt analizabile (*botgros, azi-dimineață, cumsecade*). Când unul dintre elementele componente își schimbă forma, compusele sunt semianalizabile (*șaizeci, vreunul*). Termenii alcătuitori se pot suda în așa fel, încât compusele devin practic neanalizabile (*destul, mujdei*).

Compunerea tematică este un procedeu savant de formare a cuvintelor, relativ recent în română. Deși pot fi amintite și compuse tematice moștenite din latină, de felul *luceafăr, trifoi*, cele mai multe formații de acest fel, destul de numeroase în lexicul românesc actual, mai ales în terminologiile diferitelor discipline, sunt împrumuturi sau calcuri lexicale. Există, evident, și creații interne, care s-au format, de regulă, prin analogie după modelul acestor calcuri sau împrumuturi. De exemplu, după modelul *golaveraj* „raportul sau diferența dintre golurile marcate și cele primite de o echipă la unele jocuri sportive, care departajează două echipe aflate la egalitate de puncte" (din fr. *goal-average*) s-a format în română *coșaveraj* „raportul dintre punctele marcate și cele primite la jocul de baschet".

Din punctul de vedere al componenței, se pot distinge:

1. Compuse formate numai din elemente de compunere care nu au existență independentă în limbă, de tipul *termologie* (din fr. *thermologie*), în care se pot recunoaște *termo-* (gr. θερμός [thermós] „cald" sau θερμόν [thermón] „căldură") și *-logie* (gr. λογία [loghía] „discurs, teorie");

2. Compuse formate dintr-un element de compunere și un cuvânt care are existență independentă în limbă, de felul *termocentrală*, din *termo-* și *centrală*, din fr. *centrale* „instalație sau ansamblu de instalații

tehnice în care se produce, în mod centralizat, energie, se efectuează o anumită operație tehnologică centralizată" etc.

Elementele de compunere se aseamănă cu afixele de natură lexicală, pentru că nu pot fi utilizate independent în limbă[22] și se adaugă la tema unui cuvânt, fiind de aceea numite și *afixoide* (*prefixoide* și *sufixoide*) sau *pseudoafixe* (*pseudoprefixe* și *pseudosufixe*). Spre deosebire de afixele cu valoare lexicală, elementele de compunere se pot combina între ele, formând astfel noi unități lexicale și au o relativă autonomie semantică, adică sensul lor nu depinde, în general, de cel al cuvântului la care se adaugă[23]. Compunerea de acest fel a devenit un procedeu relativ productiv în română ca urmare a asimilării în lexic prin împrumut sau prin calchiere a unor compuse tematice cu precădere din franceză, dar și din germană sau engleză. Următoarele compuse nu au corespondente în alte limbi și de aceea pot fi considerate creații interne ale limbii române: *electroacupunctură*, *electrocăldură*, *electroconductor*, *electrofotografie*, *electrogeotermic*, *electroprelucrare*, *electrostimulare*, *eminescologie*, *energofag*, *energointensiv*, *procesoman*, *somnoterapie*, *ședințoman*, *termoaprindere*, *termoceas*, *termocentrală*, *termocoagulare*, *termocopiere*, *termodispersie*, *termomineral* etc.

Schimbarea valorii gramaticale sau a *clasei morfologice*[24] este un procedeu gramatical de formare a cuvintelor determinat de caracterul polifuncțional pe care îl au unele unități lexicale sau forme flexionare ale acestora. Capacitatea unor cuvinte sau a unor forme flexionare de a fi utilizate cu diferite valori gramaticale sau, altfel spus de a trece dintr-o clasă morfologică sau lexico-gramaticală în alta, este o consecință a naturii sensului pe care acestea îl au. De exemplu, adjectivele exprimă „însușiri" care pot fi atribuite atât obiectelor de-

---

[22] Unele elemente de compunere tind să fie folosite și independent în limbă, ca urmare a faptului că provin din trunchieri ale unor unități lexicale compuse: *cardio(logie)*, *dermato(logie)*, *extra(fin)*, *super(fin)* etc.

[23] Fac excepție așa-numitele *omonime afixoidale* (v. Cristian Moroianu, art. cit., pp. 31 și urm.) care își precizează sensul doar în funcție de tema la care se adaugă: *eco*$_1$- (gr. ἠχώ [echo]) „sunet, ecou" în *ecografie* „metodă de diagnosticare prin ultrasunete"; *eco*$_2$- (gr. οἶκος [oikos]) „casă, locuință, mediu" în *ecologie* „știință care se ocupă cu studiul interacțiunii dintre organisme și mediul lor de viață"; -*man*$_1$ (gr. μανία [manía]) „nebunie, obsesie, pasiune" în *cleptoman* „persoană care are înclinație patologică pentru a comite furturi"; -*man*$_2$ (engl. *man*) „om, bărbat" în *tenisman* „jucător de tenis"etc.

[24] Procedeul mai este numit și *conversiune*, *derivare improprie* sau *transpoziție lexico-gramaticală*.

numite de substantive, cât și acțiunilor, stărilor etc. denumite de verbe. Astfel, cel puțin din punct de vedere teoretic, orice adjectiv poate deveni adverb (*un copil frumos – copilul scrie frumos*). Atunci când sensul face referire la „numele însușirii", adjectivul devine substantiv (*un cer albastru – albastru este o culoare plăcută*). Adjectivul *rău, rea* (*câine rău, vreme rea*) poate fi utilizat ca adverb (*vorbește rău românește*), dar și ca substantiv, *un rău, niște rele* (cf. *a face rele*). Așa-numitul infinitiv lung nu mai este în româna contemporană, cel puțin în aspectul ei literar, o formă verbală, ci substantiv, deoarece se referă în mod constant la „numele acțiunii" pe care o exprimă verbul respectiv (*deprindere, mâncare, vedere* etc). Același lucru se poate spune și despre formele de supin, *cules, muls, tors* etc. Formele de participiu trecut au valoare de adjectiv (*băut, -ă, simțit, -ă, stătut, -ă* etc.), dar se pot transforma și în substantive (*un amărât, un prăpădit, un rănit* etc.). Din punct de vedere gramatical, numeralele pot avea și valoare de substantiv tot datorită faptului că se pot referi la „numele" unității numerice respective (*patru – un patru*). Substantivele care denumesc anotimpurile, *iarnă, primăvară, vară, toamnă,* sau diviziuni ale timpului, *zi, noapte, seară, dimineață,* pot fi utilizate ca adverbe de timp tocmai pentru că sensul lor poate exprima un raport temporal. Adverbul *dinainte* capătă valoarea unei prepoziții, *dinaintea,* deoarece, datorită sensului său, poate face legătura dintre cuvinte, indicând poziția în spațiu sau în timp. Sensul adverbului *bine* este atât de abstract, încât poate indica „noțiunea de bine" (*un bine, binele*) etc.

În urma schimbării valorii gramaticale, se modifică și comportamentul morfo-sintactic al unităților lexicale respective. Dacă sunt folosite ca adverbe, adjectivele devin invariabile, iar, dacă devin substantive, pot fi însoțite de articol și au flexiune nominală. Substantivele care devin adverbe, deși primesc articolul hotărât, *iarna, vara, primăvara* etc., sunt invariabile etc. Pentru a indica faptul că o parte de vorbire devine substantiv sau adjectiv, se folosesc termenii *substantivare* (*substantivizare*), respectiv *adjectivare* (*adjectivizare*). În română, se pot substantiva adjectivele și unele adverbe, formele verbale nepersonale (infinitiv lung, supin, participiu) și se adjectivează formele de participiu trecut. Deoarece procedeul schimbării valorii gramaticale este cunoscut și de alte limbi romanice care au influențat evoluția lexicului românesc începând cu secolul al XIX-lea, o distincție netă între creațiile interne și cele externe nu se poate face. Substantivarea adjectivelor *absurd – absurdul, natural – naturalul, ridicol – ridicolul* etc. s-a produs în română sau este o imitație a modelelor din fran-

ceză, *absurde – l'absurde, naturel – le naturel, ridicule – le ridicule*, așa cum este cazul substantivării gerunziului *suferind – un suferind, suferinzii*, după fr. *le souffrant, les souffrants*[25]? Probabil creațiile interne de felul *albul* (*ochilor*), *înaltul* (*cerului*) au fost susținute și mult întărite în limba literară de numeroasele modele franțuzești.

Schimbarea valorii gramaticale sau a clasei morfologice a unui cuvânt este, de regulă, consecința caracterului său polifuncțional, dar, uneori, se produce și ca urmare a unei elipse. În acest ultim caz, are loc și un transfer de sens: elementul determinant preia sensul elementului determinat. Reducerea grupurilor de cuvinte *tată bun, mamă bună* la *bun, bună* a fost urmată și de substantivarea adjectivului, care a căpătat astfel sensul de „bunic", respectiv „bunică". Așa au apărut și substantivele: [*gospodărie*] *colectivă*, [*echipă*] *națională*, [*echipă*] *reprezentativă*, [*pătlăgică*] *roșie*, [*echipă*] *selecționată*, [*pătlăgică*] *vânătă* etc. Unele substantive au valoare adverbială doar în construcții frazeologice, *a dormi buștean, alb-colilie, gol pușcă* etc., care, la origine, presupun o comparație: *a dormi* [*ca un*] *buștean, a fi alb* [*ca o*] *colilie, a fi gol* [*ca o*] *pușcă*.

Procedeele secundare de formare a cuvintelor, *trunchierea, reduplicarea* și *contaminația*, au productivitate redusă când sunt folosite independent. Atunci când se asociază cu un procedeu principal, productivitatea acestora poate crește.

Trunchierea (*scurtarea* sau *fragmentarea*) constă în folosirea unor frânturi de cuvinte în locul cuvintelor întregi: *buni* pentru *bunică, mate* pentru *matematică, cardio* pentru *cardiologie, dermato* pentru *dermatologie* etc. În scris, acest procedeu este mult mai utilizat decât în vorbire. De multe ori, se recurge la folosirea unor sigle sau abrevieri ale unor cuvinte prea lungi care, de obicei, se repetă într-un text: *acad.* pentru *academcian; adj.* pentru *adjectiv; adv.* pentru *adverb; bd.* sau *bdul* pentru *bulevardul; d.* pentru *domnul; dna* pentru *doamna; dvs.* pentru *dumneavoastră; dr.* pentru *doctor; prof.* pentru *profesor; subst.* sau s. pentru *substantiv; fr.* sau *franc.* pentru *franceză* etc.

Reduplicarea este procedeul de formare a unui cuvânt prin repetarea unei silabe. Pot fi amintite unele creații ale limbajului infantil, *bobo* „bomboane", *caca* „excremente", *pipi* „urină", preluate de adulți,

---

[25] Gerunziile adjectivate de felul *murmurândă, vibrândă, visândă, zăcândă* etc., foarte des utilizate în literatura artistică a secolului al XIX-lea, sunt imitații ale unor modele din franceză. Procedeul este mai puțin folosit astăzi (de exemplu, *valoare crescândă*).

care le atribuie de altfel și un anume înțeles[26], dar și unele nume proprii, *Gigi, Lili, Mimi, Susu*.

Contaminația sau *încrucișarea* este un procedeu de formare a cuvintelor doar în măsura în care dă naștere unor unități lexicale propriu-zise, și nu unor variante. Pot fi considerate cuvinte formate prin contaminație așa-numitele compuse tautologice de felul *cocostârc*, din *cocor* + *stârc*, sau *rotocol*, din *roată* + *ocol* etc.

Se poate vorbi de *procedee mixte* atunci când se folosesc în același timp două modalități de formare a cuvintelor. Unele formații interne sunt obținute prin:

1. Sufixare și prefixare (așa-numitele *derivate parasintetice* formate din prefix + cuvânt de bază + sufix): *descăpățâna, destrăma* (reg. *stramă* „fir destrămat, destrămătură"), *îmbelșuga, îmblăni, îmblânzi, îmbogăți, îmboldi, îmbrobodi, îmbumba* (pop. *bumb* „nasture"), *îmbuna, îmburghezi, împăciui, împăduri, împăna, împărtăși, împătri, împerechea, împietri, împleti, împodobi, împrăștia* (cf. *praștie*), *împrieteni, îndigui, înduioșa, îndulci, îndrăgosti, înverzi* etc.

2. Sufixare și compunere (așa-numitele *compuse parasintetice*): *antonpannesc*, din *Anton* + *Pann* + suf. *-esc*; *camilpetrescian*, din *Camil* + *Petrescu* + suf. *-ian*, *încolona*, din prep. *în* + *coloană* „grup, șir de oameni" + suf. *-a*, *încorseta*, din prep. *în* + *corset* + suf. *-a*, *întâmpina*, din prep. *în* + *tâmpină* (înv.) „tobă, dairea" + suf. *-a*[27] , *mărinimie*, din *mare* + *inimă* + suf. *-ie* etc.

3. Derivare regresivă și afixare (adăugarea unui afix lexico-gramatical sau numai a unuia gramatical de tip desinență): *gelozi*, din *geloz*[*ie*] + suf. *-i*, *prelimina*, din *prelimin*[*ar*] + suf. *-a*, *selecta*, din *select*[*iv*] sau *select*[*or*] + suf. *-a*, *hârjoană*, din *hârjon*[*i*] + des. *-ă* , *pâră*, din *pâr*[*î*] + des. *-ă*[28], *tăgadă*, din *tăgăd*[*ui*] + des. *-ă* etc.

---

[26] Înțelesul primelor cuvinte rostite de copii, de fapt silabe repetate, poate fi același sau diferit în mai multe limbi. *Bobo* în română înseamnă „bomboane", în timp ce în franceză are sensul de „durere fizică".

[27] Verbele *încolona, încorseta, întâmpina* sunt compuse parasintetice, deoarece provin dintr-un grup sintactic firesc, în care se poate identifica prepoziția *în*: *a așeza în coloană, a pune în corset, a bate în tâmpină* (referitor la obiceiul vechi de a primi cu muzică un oaspete important), spre deosebire de *îndigui, înduioșa, îndulci* etc. care sunt derivate parasintetice.

[28] Substantivul *pâr* „reclamant" este doar un derivat regresiv din *pârî*, spre deosebire de *pâră* „acțiunea de a pârî și rezultatul ei", la care derivarea regresivă

4. Trunchiere și afixare: *circă*, din *circ[umscripție]* + des. *-ă*.

5. Reduplicare și afixare: *tutui*, din *tu* + *tu* + suf. *-ui*.

6. Compunere și schimbarea valorii gramaticale: *mai-mare* (*mai-marele nostru*). Denumirile ironice ale unor tipuri de caractere omenești provin din substantivarea expresiilor frazeologice corespondente ale căror elemente componente se regăsesc în compusele de felul: *calcă-n-străchini; cată-ceartă; coate-goale; fluieră-n-biserică; fluieră-vânt; înghite-câlți; linge-blide; pierde-vară; roade-litere* etc. (cf. *a călca în străchini; a căuta ceartă; a fi cu coatele goale; a fluiera în biserică; a fluiera în vânt; a înghiți câlți; a pierde vara; a roade literele* etc.).

7. Compunere și trunchiere (abreviere) din:
   a. Inițialele unor cuvinte: *CNS*, din *C[omisia] N[ațională] [de] S[tatistică]*; *CSAT*, din *C[onsiliul] S[uprem] [de] A[părare] [a] Ț[ării]*; *SNCFR*, din *S[ocietatea] N[ațională] [a] C[ăilor] F[erate] R[omâne]*;
   b. Inițiale și frânturi de cuvinte: *Tarom*, din *T[ransporturile] A[eriene] Rom[âne]*;
   c. Inițiale și cuvinte: *aragaz*, din *A[stra] R[omână]* + *gaz*;
   d. Frânturi de cuvinte și cuvinte întregi: *Apemin*, din *Ape* + *min[erale]*; *Romgaz*, din *Rom[ânia]* + *gaz*; *Competrol*, din *Com[panie]* + *petrol*;
   e. Frânturi de cuvinte: *aprozar*, din *apro[vizionare] [cu] zar[zavaturi]*; *plafar*, din *pla[nte]* + *far[maceutice]* etc.

În afară de creațiile interne, există și cuvinte formate moștenite. Modul în care acestea s-au format în latină nu diferă de cel în care au apărut formațiile românești. Pot fi amintite: cuvinte derivate (*ajunge*, din lat. *adiungere*, derivat de la *iungere* „a uni, a lipi"; *îmbrăca*, din lat. **imbracare*, derivat de la *braca* „pantaloni"; *spune*, din lat. *exponere*, derivat de la *ponere* „a pune"; *ureche*, din lat. **oricla [auricula]*; *picior*, din lat. *petiolus*, diminutive ale substantivelor *auris* „ureche", respectiv *pes, pedis* „picior" etc.), cuvinte compuse (*înainte*, din lat. *in ab ante*; *mijloc*, din lat. *medius locus*; *primăvară*, din lat. *primavera*) sau cuvinte formate prin schimbarea valorii gramaticale (*înțelept*, din lat. *intellectus*; *strâmt*, din lat. *strictus*, participiile trecute adjectivate ale verbelor *intelligere*, respectiv *stringere*).

---

s-a produs în același timp cu afixarea. Se mai poate observa că în cazul acestui procedeu mixt sunt implicate afixe care nu au aceeași valoare (un sufix verbal și o desinență).

Calcuri lexicale

Calcul lexical este procedeul de copiere, de imitare a formei interne a unor cuvinte derivate sau compuse din alte limbi sau numai a sensului unor cuvinte străine. Conform acestei definiții, se pot deosebi două tipuri fundamentale de calc lexical: *calcul de structură* sau *de formă internă* și *calcul semantic*[29]. Primul tip de calc lexical dă naștere unor cuvinte derivate sau compuse, contribuind la îmbogățirea vocabularului, ceea ce necesită deosebirea creațiilor interne de cuvintele formate prin calchiere, iar al doilea interesează numai evoluția semantică a cuvintelor. În ambele cazuri, materialul lingvistic este parțial sau total românesc, însă modul de organizare a formei sau a sensului este imitat după un model dintr-o limbă străină cu care româna a venit în contact.

Calcurile de structură sau *de formă internă* pot fi clasificate, pe de o parte, după felul în care se realizează imitarea unor cuvinte derivate sau compuse dintr-o limbă străină, și, pe de altă parte, ținându-se seama de vechimea lor și de limbile după care s-au făcut. În primul caz, se are în vedere dacă modelul, care este în mod necesar un cuvânt derivat sau compus dintr-o limbă străină, este tradus în întregime sau doar parțial în română. În al doilea caz, trebuie analizate condițiile istorice, sociale și culturale care au favorizat copierea, imitarea formei interne a unor cuvinte din alte limbi. În consecință, calcul lexical de structură presupune traducerea unui material lingvistic străin și contactul direct sau indirect al limbii române cu o altă limbă, capabilă de a oferi unele modele în domeniul lexicului. Cele mai multe calcuri de acest fel au apărut în secolele al XIX-lea și al XX-lea, când numeroase unități lexicale neologice de proveniență latino-romanică au fost asimilate definitiv în română, favorizând implicit reproducerea totală sau parțială a unor derivate sau compuse, cu precădere din franceză, dar și din alte limbi, germană sau rusă. Făcând abstracție de vechime sau de origine, se pot deosebi:

---

[29] Calcul lexical este doar un aspect al calcului lingvistic, fenomen mult mai larg de copiere, de imitare a unor modele morfologice, sintactice și frazeologice din alte limbi. Pe lângă tipurile fundamentale de calc, lexical, gramatical (morfologic și sintactic) și frazeologic, se pot deosebi și tipuri mixte, lexico-gramatical, lexico-frazeologic, frazeologico-gramatical. Vezi Theodor Hristea, *Contribution à l'étude de l'influence française sur le roumain (calques linguistiques)*, în *Analele Universității București*, anul XLIV (1995), pp. 9–16.

1. Calcuri lexicale totale (sau integrale):
   a. După derivate cu sufixe: *crucișător* < fr. *croiseur*, cf. germ. *Kreuzer*; *distrugător* < fr. *destructeur*, cf. lat. *destructor*[30]; *frățietate* < fr. *fraternité*; *întâietate* < fr. *primauté*; *stingător* < fr. *extincteur*;
   b. După derivate cu prefixe: *subdezvoltat* < fr. *sous-développé*[31]; *subînchiria* < fr. *sous-louer*; *sublocotenent* < fr. *sous-lieutenant*; *suprasarcină* < fr. *surcharge*; *supraveghea* < fr. *surveiller*;
   c. După derivate parasintetice: *deznodământ* < fr. *dénouement*; *îngrășământ* < fr. *engraissement*; *înlănțui* < fr. *enchaîner*; *întrerupător* < fr. *interrupteur*; *învățământ* < fr. *enseignement*;
   d. După compuse: *binecuvânta* < v.sl. *blagosloviti*; *bunăvestire* < v.sl. *blagoveștennie*; *bunăvoință* < fr. *bienveillance*, cf. lat. *benevolentia*; *cal-putere* < engl. *horse-power*; *câine-lup* < fr. *chien-loup*; *ceas-brățară* < fr. *montre-bracelet*; *dreptunghi* < fr. *rectangle*; *fărădelege* < v.sl. *bezzakonnie*; *locțiitor* < fr. *lieutenant*, cf. it. *luogotenente*.

2. Calcuri lexicale parțiale (partea cuvântului redată prin bold italic este o traducere a corespondentului lexical din alte limbi):
   a. După derivate cu sufixe: *periaj* < fr. *brossage*;
   b. După derivate cu prefixe: *compărea* < fr. *comparaître*; *concetățean* < fr. *concitoyen*; *delăsa* < fr. *délaisser*; *prejudecată* (înv. *prejudeț*) < fr. *préjugé*;
   c. După derivate parasintetice: *consimțământ* < fr. *consentiment*; *presimțământ* < fr. *pressentiment*;
   d. După compuse: *locotenent* < it. *luogotenente*; *maltrata* < fr. *maltraiter*; *patruped* < fr. *quadrupède*; *semifinală* < fr. *demi-finale*; *triunghi* < fr. *triangle*.

Multe dintre cuvintele formate prin calchiere au fost în același timp și împrumutate din limbile de origine respective, alcătuind în română dublete sinonimice. Unele dintre acestea pot fi utilizate aproximativ în aceleași contexte (*coabita* – *conlocui*; *consacra* – *consfinți*; *imediat* – *nemijlocit*; *precursor* – *premergător*), în schimb altele s-au specializat semantic (*locotenent* „grad de ofițer superior sublocotenentului și inferior locotenentului-major" – *locțiitor* „subaltern"; *trianglu* „instru-

---

30 Sensul „navă de luptă de tonaj mediu destinată misiunilor de escortă" al cuvântului rom. *distrugător* provine din fr. *destroyer*, cuvânt englezesc pronunțat în franceză [*destroaie*] și [*destroieur*].

31 La rândul său, fr. *sous-développé* este un calc după engl. *underdeveloped*. Vezi NPR, s.v.

ment muzical" – *triunghi* „figură geometrică") sau au căpătat unele sensuri figurate sau doar întrebuințări aparte (*blagoslovi* fam. și ironic, față de *binecuvânta*; *neatârnare*, *propășire*, termeni livrești și poetici, față de *independență*, respectiv *progres*). Într-o perioadă mai veche a limbii, coliziunea sinonimică s-a produs și în cazul acestui tip de dublete. Astfel, *seansă* a fost eliminat din limbă de *ședință*, *vasfrângere* de *naufragiu*, iar *caldomensor* și *greomensor* nu s-au impus datorită concurenței cu *termometru*, respectiv *barometru*. O anumită concurență a existat și între diferitele forme de calc total sau parțial. Calcurile totale *supraveghea* și *suprafață* s-au impus definitiv în română, după ce un timp au fost folosite în paralel cu variantele realizate prin calc parțial, *surveghea* și *surfață*.

Calcul semantic se realizează atunci când un cuvânt din limba română este folosit cu sens nou, imitat după echivalentul său lexical dintr-o limbă străină. Pentru a se produce acest fenomen, cuvântul românesc și cel străin, obligatoriu polisemantic, trebuie să aibă în comun cel puțin un sens. Inițial, vorbitorii trebuie să cunoască și sensurile cuvântului străin, însă, după impunerea în română a calcului semantic respectiv, această condiție nu mai este necesară. De exemplu, în secolul al XIX-lea, numeroși români cunoscători ai limbii franceze, printre care scriitori, oameni de cultură, artiști etc., au început să întrebuințeze cuvântul românesc *pânză* „țesătură" și cu sensul „tablou pictat, pictură", după modelul echivalentului lexical din franceză, *toile*, care are în mod curent atât sensul de „țesătură", cât și pe cel de „tablou pictat, pictură". Vorbitorii de astăzi nu mai fac nici o legătură între rom. *pânză* și fr. *toile*, iar sensul al doilea al cuvântului românesc, neologic și cult, este interpretat ca oricare alt sens secundar și derivat.

Prin calc semantic, unele cuvinte românești vechi sau neologice și-au modificat structura semantică inițială. Rom. *lume* a avut, întocmai ca etimonul său, lat. *lumen*, doar sensul „lumină", devenit cu timpul învechit și regional. Sensul foarte cunoscut astăzi, „univers, cosmos", al acestui cuvânt a fost calchiat după corespondentul său lexical din slava veche, *sv?tu*, care însemna atât „lumină", cât și „univers, cosmos". Relativ recent, substantivul *cârtiță* este folosit și cu sensul „spion care lucrează pentru o putere străină inamică în cadrul unui serviciu de informații al unei țări", după modelul engl. *mole*$_1$, care denumește atât animalul cunoscut și la noi, cât și această categorie specială de spioni folosiți mai ales în timpul războiului rece. Tot ca urmare a influenței englezești asupra limbii române actuale, neolo-

gisme ca *aplica*, din fr. *appliquer*, sau *oportunitate*, din fr. *opportunité*, au căpătat și sensurile „a cere, a solicita", respectiv „șansă, posibilitate, ocazie", calchiate după corespondentele din engleză, *apply* și *opportunity*[32].

Unele cuvinte existente în română și-au adăugat sensuri noi, corespunzătoare echivalentelor lexicale din alte limbi, atunci când au început să fie utilizate și în unități frazeologice calchiate. Astfel, s-a spus inițial *ceai dansant*, după fr. *thé dansant*, cf. engl. *tea dance*, „reuniune, petrecere care are loc la ora ceaiului (ora cinci după-amiază) și la care se dansează". Ulterior, prin elipsă, *ceai* a început să denumească singur acest fel de reuniune sau de petrecere.[33]

Împrumuturi lexicale

Împrumutul lexical sau de cuvinte este adoptarea și adaptarea într-o limbă receptoare a unor unități lexicale dintr-o limbă străină donatoare. Pentru ca un cuvânt să fie donat de o limbă și receptat de alta, este necesar ca între limbile respective să existe un contact direct — ceea ce presupune, în condițiile vecinătății geografice, amestecul sau conviețuirea populațiilor, care poate da naștere bilingvismului — sau un contact indirect, adică legături de ordin economic, politic sau cultural, realizate cu precădere prin intermediul scrisului (documente, manuscrise, cărți, ziare, dar și învățarea limbilor străine în școală sau chiar folosirea unor limbi străine în biserică, iar de curând în mass-media). În cazul contactului direct, donarea și receptarea unor unități lexicale se face pe cale orală (sau prin viu grai), care are de regulă caracter popular, iar în cazul contactului indirect, sau la distanță, donarea și receptarea unor cuvinte se fac, de cele mai multe ori, pe cale cultă, savantă, livrescă sau cărturărească.

Circulația cuvintelor dintr-o limbă în alta este favorizată de răspândirea obiectelor, a lucrurilor pe care oamenii le folosesc în mod

---

[32] Fr. *opportunité* are, așa cum indică NPR s.v., încă din 1864 sensul „șansă, ocazie", pe care l-a calchiat după engl. *opportunity*. Rom. *oportunitate* a început să fie folosit și cu sensul amintit, relativ recent, probabil după 1990, ceea ce indică faptul că avem a face cu un calc semantic după cuvântul din engleză, și nu cu un împrumut lexical din franceză.

[33] *Ceai*, cu acest sens, este concurat de engl. *party*. Cele două cuvinte au intrat în coliziune sinonimică datorită faptului că *ceai* a început să denumească în română orice fel de reuniune sau de petrecere, indiferent de ora la care are loc și, mai ales, indiferent de faptul că se bea sau nu ceai.

curent. Un obiect „călătorește" împreună cu denumirea sa și este de presupus că utilizarea sau uneori simpla cunoaștere a obiectului respectiv de către alte populații va duce implicit la asimilarea unui nou cuvânt. În ultima vreme, un rol deosebit în răspândirea cuvintelor în diferite limbi îl au mijloacele de comunicare în masă și procesul de globalizare. Prin intermediul agențiilor de presă, al canalelor de televiziune, unele cuvinte ajung să fie foarte repede cunoscute și însușite de populații din întreaga lume datorită faptului că se referă la evenimente deosebit de importante, la ordinea zilei (de exemplu, cuvinte ca *aiatolah*, *molah*, *mujahedin*, *taliban*). Deoarece denumesc produse comerciale foarte cunoscute și răspândite, multe cuvinte sunt astăzi în mod indiscutabil internaționale, adică pot fi regăsite în cel puțin trei limbi diferite din punctul de vedere al înrudirii (*coca-cola*, *fanta*, *pepsi*, *pizza*, *spaghet(t)i*, *sprite* etc.).

Spre deosebire de formarea cuvintelor, ansamblu de procedee care determină creșterea cantitativă a lexicului pe baza unităților lexicale deja existente în limbă, împrumutul lexical se realizează cu material lingvistic exclusiv din alte limbi, care, o dată asimilat, nu implică și schimbarea fizionomiei limbii receptoare. Cuvintele împrumutate se adaptează, de cele mai multe ori, la sistemul fonetic și gramatical al limbii receptoare și pot cunoaște o răspândire mai largă sau mai restrânsă atât în spațiu, cât și în timp. Unele împrumuturi lexicale au fost asimilate definitiv în limbă, intrând chiar în vocabularul fundamental, în timp ce altele au circulație limitată la anumite graiuri sau au avut doar o existență efemeră, fiind astăzi ieșite definitiv din uz.

Datorită condițiilor geografice și istorice specifice, lexicul limbii române a cunoscut de-a lungul timpului o serie de influențe din partea unor limbi foarte diferite. Cuvintele împrumutate în română din alte limbi pot fi clasificate din punctul de vedere al originii, al vechimii și al căii de pătrundere. Principalele limbi care au contribuit la îmbogățirea lexicului românesc prin împrumuturi au fost limbile slave vecine (bulgară, sârbă, ucraineană, rusă, polonă), limbile maghiară, greacă, turcă, germană, latină, franceză, italiană și engleză. Din punctul de vedere al vechimii, se disting împrumuturi lexicale vechi, realizate până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și împrumuturi lexicale noi sau moderne, realizate cu începere din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Distincția din punct de vedere cronologic se poate face în cadrul fiecărei influențe în parte, în sensul că se poate delimita un aspect vechi, uneori chiar foarte vechi, și altul mai recent sau chiar actual. Calea de pătrundere în limbă, orală sau scri-

să, este hotărâtoare în ceea ce privește adaptarea împrumuturilor respective la sistemul fonetic și gramatical românesc.

Influența slavă, mai precis a limbilor slave, asupra lexicului românesc s-a manifestat sub diverse aspecte încă din secolele al VI-lea și al VII-lea d. H., până în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Se pot deosebi împrumuturi foarte vechi, care datează de la începuturile conviețuirii românilor cu populațiile slave, de fapt cu vechii slavi, împrumuturi mai puțin vechi și împrumuturi neologice.

Cele mai vechi împrumuturi slave au pătruns în română pe cale orală din limba slavă veche și au trăsăturile limbii bulgare vechi[34]. Aceste cuvinte cunosc o răspândire generală atât în dialectul dacoromân, în nordul Dunării, cât și în dialectele din sudul Dunării, fapt care demonstrează că, în perioada asimilării lor, limba română nu era divizată încă în dialecte și graiuri:

1. Substantive comune: *babă, bici, bivol, bob, căpiță, ceas, ceată, ciocan, cireadă, ciudă, claie, cleşte, coajă, coasă, cocoș, cojoc, colac, comoară, coș, coteț, crap, crâng, curcă, dar, deal, dihor, dobitoc, drojdie, dumbravă, dungă, gârlă, gâscă, gât, glas, gleznă, grajd, grădină, greblă, grindă, groază, gulie, hamei, hrean, iaz, ispită, izvor, leac, lopată, luncă, mac, maică, milă, mlaștină, molie, morcov, muncă, nădejde, nărav, necaz, nene, nevastă, nevoie, nisip, nicovală, norod, noroc, obială, obicei, obidă, oblu, obraz, ogor, omăt, oțet, pacoste, pagubă, păstrăv, peșteră, pilă, pivniță, pleavă, plug, poftă, pogon, ponos, potop, poveste, praf, prăpastie, prieten, primejdie, rac, răchită, răspântie, rând, rudă, sabie, scârbă, sfadă, sfat, silă, sită, slobod, snop, soroc, spor, stâlp, suliță, temei, tihnă, toiag, treabă, trup, vadră, văzduh, vârf, vârstă, veac, veste, veveriță, vidră, vină, vrabie, vrăjmaș, zăbavă, zid, zvon* etc.

2. Substantive proprii (antroponime și toponime): *Aldea, Axente, Balea, Bistrița, Bogdan, Bran, Breaza, Cerna, Craiova, Dan, Doftana, Dragomir, Dumitru, Gheorghe, Ialomița, Ivan, Lipova, Maier, Mihai, Mircea, Moga, Nicolae, Prahova, Preda, Predeal, Radu, Rodna, Snagov, Sibiu, Su-*

---

[34] Ramura bulgaro-macedoneană a slavilor sudici, care în urma asimilării protobulgarilor, populație de limbă turcică, a dat naștere poporului bulgar, s-a stabilit în majoritate în sudul Dunării aproximativ în secolele al VI-lea și al VII-lea d. H., perioadă în care procesul de transformare a limbii latine târzii într-un idiom neolatin, respectiv în limba română, era încheiat. Slavii care s-au stabilit la nordul Dunării, așa-numiții „slavi dacici", au fost asimilați de români. Pentru diversele opinii referitoare la vechimea influenței slave, vezi ILR, pp. 88–91.

ceava, Stan, Stoica, Târgoviște, Topolnița, Vâlcea, Vâlcu, Vlad, Vlaicu, Vlașca, Voinea, Voroneț, Zlatna etc.

3. Adjective: *bogat, bolnav, calic, costeliv, drag, gol, groaznic, grozav, lacom, mândru, mârșav, pestriț, potrivnic, sărac, sărman, scump, scund, slab, strașnic, știrb, treaz, țeapăn, trainic, vesel, veșnic, vinovat, voinic, vrednic, zdravăn* etc.

4. Verbe: *citi, clădi, clăti, cosi, croi, dărui, dobândi, dovedi, goni, grăbi, grăi, greși, hrăni, iubi, izbi, îmblăti, îndrăzni, munci, năpădi, năvăli, nimeri, obosi, ocărî, odihni, omorî, opri, osândi, osteni, otrăvi, păzi, pândi, pârî, plăti, plesni, pofti, porni, potoli, prăji, primi, privi, răcni, răspândi, risipi, sădi, sfârși, sili, slei, smeri, strădui, toci, topi, trăi, trăsni, trebui, vâsli, zdrobi, zgârci, zidi* etc.[35]

Asimilarea numeroaselor împrumuturi din slavă a determinat și răspândirea în română a unor afixe lexicale care cu timpul au devenit foarte productive, putând fi adăugate în procesul formării cuvintelor la rădăcini sau teme de origini diverse: sufixe: *-aci, -alnic, -an, -anie, -că, -eală, -ean(ă), -eț, -ice, -iș, -iște, -iță, -iv, -nic*, prefixe: *ne-, pre-, răs-* etc.

În cazul împrumuturilor slave mai puțin vechi, realizate cu precădere între secolele al XII-lea și al XV-lea, se disting două aspecte: împrumuturile pe cale orală din limbile slave vecine, cele mai multe având o circulație regională, și împrumuturile pe cale savantă sau cărturărească din slavonă și, ulterior, din unele limbi slave, în special din rusă și din polonă.

Ca urmare a conviețuirii românilor cu bulgarii, sârbii și ucrainenii, o serie de cuvinte din limbile acestor popoare au fost împrumutate în unele graiuri românești. Pentru graiul muntean, pot fi amintite împrumuturi din bulgară (*ciupi* „a pișca", *șiță* „șindrilă", *tigvă* „curcubetă"), pentru graiul bănățean, împrumuturi din sârbă (*babiță* „moașă", *brată* „frate vitreg", *diedă* „bunic", *gost* „oaspete", *iorgovan* (bot.) „liliac", *tuluz* „tulpină de porumb"), iar pentru graiul moldovean, unele împrumuturi din ucraineană (*balercă* „butoiaș", *ciubotă* „cizmă, gheată", *cușmă* „căciulă", *dohot* „ulei mineral folosit la ungerea osiilor carului și căruței", *hulub* „porumbel", *hrib* „ciupercă", *holercă* „rachiu", *horn* „coș", *coromâslă* „cobiliță", *pocriș* „capac"). Unii termeni ucraineni sau rusești s-au răspândit în română intrând chiar

---

[35] ILR, pp. 91 – 93.

în limba literară: *balalaică, borș, cobză, cvas, mahorcă, muscal* „birjar", *samovar, votcă*.

Folosirea slavonei[36] aspectul scris, cult al limbii slave vechi, o dată cu organizarea statelor feudale românești și a Bisericii, explică numeroasele împrumuturi pe cale cărturărească, cele mai multe pătrunse în română între secolele al XIV-lea și al XV-lea. Sunt cuvinte referitoare la organizarea societății medievale (*boier, clucer, comis, cneaz, diac, globnic, grămătic, hatman, logofăt, postelnic, sluger, spătar, stolnic, vistiernic, voievod, vornic* etc.) și la cultul religios ortodox (*apostol, arhiereu, candelă, cazanie, cădelniță, călugăr, cristelniță, denie, diacon, duhovnic, episcop, evanghelie, hram, icoană, liturghie, mitropolit, molitvă, octoih, odăjdii, patriarh, pisanie, pomelnic, protopop, psalm, strană, troiță, vecernie, utrenie* etc.). Unii termeni literari din slavonă formează dublete etimologice cu cei similari mai vechi din slavă: *săvârși* „a face, a înfăptui; a comite" / *sfârși* „a termina", *sobor* „adunare, întrunire; sinod" / *zbor* (înv. și reg.) „bâlci, târg anual, iarmaroc"[37].

Dacă termenii slavoni referitori la diferitele ranguri boierești și instituții din trecut au intrat în categoria arhaismelor, cei referitori la Biserică s-au menținut în așa-numitul „stil religios". Din punct de vedere etimologic, mai precis al etimologiei îndepărtate, cele mai multe cuvinte care alcătuiesc vocabularul religios românesc, sau terminologia ecleziastică, provin din limba greacă, însă au fost asimilați în română prin intermediul slavonei. În aceeași situație se află și unii termeni referitori la organizarea societății medievale românești[38].

Păstrarea și chiar răspândirea în limba de astăzi a unor slavonisme din seria celor amintite mai sus se explică prin lărgirea sensului și folosirea acestora cu anumite conotații: *boier* „persoană înstărită și sus-pusă", *evanghelie* „carte sau lucrare deosebit de importantă", *pomelnic* „înșiruire de nume sau de date".

În perioada veche a limbii române, unele limbi slave — rusa, polona, ucraineana — și-au continuat influența pe cale cărturărească asupra lexicului românesc. Din limbile amintite, au pătruns în limba

---

[36] Slavona românească, limba scrisă folosită în administrație și Biserică, are o serie de particularități, printre care și prezența unor elemente românești în lexic, morfologie și în sintaxă. De altfel, și alfabetul chirilic, utilizat la noi până în 1860, a fost continuu simplificat și adaptat limbii române, ajungând, de la patruzeci și două de litere, câte avea inițial, la doar douăzeci și trei.

[37] ILR, pp. 93–98.

[38] *Ibid.*, pp. 105–108.

română veche, alături de unele cuvinte cu etimologie propriu-zis slavă, ieșite astăzi din uz (*cinovnic* „funcționar", *delă* „proces", *hatman* „comandant", *muscal* „locuitor al Moscovei; rus", *pan* „domn", *podorojnă* „ordin scris pentru a i se pune cuiva la dispoziție cai de poștă", *vataman* „conducător al unui sat sau al unui ținut", *vistavoi* „ordonanță"), și mulți termeni latino-romanici[39].

Aspectul modern al influenței slave îl constituie numeroasele împrumuturi lexicale neologice din limba rusă. Deși după al doilea război mondial au existat condiții social-istorice favorabile adoptării împrumuturilor din limba rusă, se pare că rusisme propriu-zise sunt puține în limba română, unele dintre acestea putând fi încadrate în seria cuvintelor internaționale: *colhoz, gulag, kalașnikov, mig, samizdat, sovhoz, soviet, sputnic*. Cele mai multe împrumuturi neologice din rusă sunt, în general, cuvinte formate în această limbă de la rădăcini latino-romanice: *activist, agregat, combinat, cursant, desant, exponat, fotocameră, fotoreportaj, hidroagregat, instructaj, magistrală, procuratură, prospect, textologie, transfocator* etc. Așa cum s-a remarcat, influența rusă modernă a contribuit, într-o anumită măsură, la procesul de relatinizare a vocabularului românesc și la sporirea numărului elementelor lexicale internaționale[40].

Influența maghiară s-a manifestat cu precădere pe cale orală și este rezultatul conviețuirii de secole a românilor și maghiarilor stabiliți în Transilvania încă din primele decenii ale secolului al X-lea. În dialectele sud-dunărene, nu există elemente lexicale de origine maghiară, ceea ce înseamnă că această influență s-a exercitat într-o perioadă în care începuse deja procesul de separare a dialectelor. Inițial, multe cuvinte maghiare au pătruns în graiurile transilvănene, mai precis în graiul crișean. Ca urmare a legăturilor social-economice dintre românii din toate provinciile nord-dunărene și a deplasărilor de populație secuiască și românească din Transilvania în Moldova, respectiv în Muntenia și Oltenia, unele cuvinte maghiare s-au generalizat în română, treizeci și două dintre acestea intrând chiar în fondul principal lexical[41]: *alcătui, aldămaș, alean, aprod, ban, bănui, bântui, birău, belșug, beteag, bizui, cătană, cheltui, chezaș, chin, chip, chipeș, dijmă, făgaș, făgădui, fel, gazdă, gând, gingaș, ham, heleșteu, herțeg, hotar, imaș, îngădui, lacăt, lăcătuș, lăcaș, nemeș, marfă, mântui, meșter, meșteșug, neam,*

---

[39] Vezi mai departe *Influența latino-romanică*.
[40] HRISTEA, 1984, pp. 62 și urm.
[41] GRAUR, 1957 pp. 48–55.

oraș, pârgar, pildă, raită, răvaș, sălaș, seamă, sicriu, sobă, șpan, sudui, tar, tămădui, tobă, uriaș, uric, vamă, viclean, viteaz etc.

Câteva împrumuturi lexicale din maghiară dintre cele amintite pot fi considerate arhaisme, deoarece au ieșit din uz o dată cu dispariția realității pe care o denumesc: *birău, dijmă, herțeg, nemeș, pârgar, șpan, uric*. Altele, de felul *aldămaș, alean, beteag, cătană, chezaș, tar,* sunt cuvinte populare. Cele mai multe împrumuturi din maghiară sunt însă cuvinte care cunosc o circulație regională, mai ales în graiul crișean: *astăluș* „tâmplar", *badog* „bidon; tinichea, tablă", *bolund* „nebun, bolnav mintal", *boldă* „prăvălie", *budilarăș* „portmoneu", *căbat* „palton", *corbaci* „bici", *feleli* „a răspunde", *făgădău* „cârciumă, han", *fedeu* „capac", *feredeu* „baie, cadă", *fotoghin* „petrol, gaz lampant"; *inaș* „ucenic", *laboș* „cratiță"; *leveșe* „supă", *pec* „brutar", *sabău* „croitor", *șurlui* „a freca", *temeteu* „cimitir", *uiagă* „sticlă" etc. Sufixele derivative *-ău, -șag, -șug, -ălui*, apărute în urma asimilării împrumuturilor maghiare, nu sunt foarte productive în româna actuală și au, de regulă, o circulație populară (*lingău, mâncău, furtișag, prieteșug, vicleșug, prețălui, trebălui*). În schimb, cuvintele maghiare terminate în *-es, -os* asimilate în română au întărit poziția sufixelor *-aș, -eș, -(ă)uș* (*chezaș, chipeș, lacătuș*).

Influența greacă asupra lexicului românesc s-a realizat în două perioade distincte: perioada bizantină, între secolele al VII-lea și al XV-lea, și perioada neogreacă, între secolele al XV-lea și al XVIII-lea[42]. Relațiile economice, politice și culturale ale românilor cu Imperiul bizantin au avut ca urmare asimilarea în lexicul românesc a unor termeni grecești de felul: *agonisi, arvună, catarg, cort, folos, flamură, mătase, omidă, prisos, stol, traistă, urgisi, zale*. La aceste cuvinte pătrunse direct din limba greacă, se mai pot adăuga cele pătrunse în română până în secolul al XII-lea prin intermediul limbii slave meridionale: *argat, busuioc, camătă, cămin, comoară, corabie, crin, dafin, desagi, drum, hârtie, humă, livadă, piper, sfeclă* etc. Cei mai mulți termeni ecleziastici ortodocși (*acatist, aghiasmă, amvon, anafură, apostol, arhanghel, canon, catastif, călugăr* etc.), precum și unele denumiri referitoare la organizarea societății medievale românești (*chelar, comis, comornic, despot, diac, grămătic, logofăt, pitar, spă-*

[42] Deoarece limba latină a fost puternic influențată de limba greacă, numeroase elenisme latinești au fost moștenite în română, precum și în toate limbile romanice (*biserică, blestema, boteza, carte, cicoare, coardă, creștin, farmec, înger* etc.). Se pare că unele elenisme au pătruns pe cale orală cu precădere în latina dunăreană, fiind apoi păstrate doar în limba română (*broatec, frică, mic, proaspăt, spân* etc.).

tar, vistiernic etc.) sunt, așa cum s-a precizat mai sus (p. 124), de origine grecească, însă au fost asimilați în română prin intermediul slavonei.

După căderea Imperiului bizantin, relațiile românilor cu limba și cultura greacă nu au încetat. Mai ales în epoca fanariotă (1711–1821), influența neogreacă, a limbii grecești moderne, asupra lexicului românesc a fost deosebit de puternică. În perioada amintită, clasele sociale sus-puse utilizau chiar un jargon grecizant, înlocuit ulterior, în secolul al XIX-lea, de cel franțuzit. Numeroși termeni neogrecești au ieșit definitiv din uz, intrând în categoria arhaismelor (*catahris* „abuz", *catahrismie* „necuviință, abuz", *eglendisi* „a se distra, a petrece", *fantaxi* „a-și da importanță", *hristoitie* „bună-cuviință", *ighemonicon* „fast, lux, demnitate", *metahirisi* „a obișnui", *nixis* „supărare, necaz", *paraxân* „ciudă, necaz, mânie", *pliroforisi* „a lămuri, a informa", *tropos* „manieră de comportare"etc.), alții s-au păstrat până azi ca termeni acceptați de limba literară (*calapod, conopidă, fidea, franzelă, economisi, igrasie, ipsos, logos, magazie, molipsi, orfan, pat, plictisi, prosop, saltea* etc.), în timp ce alții sunt doar termeni populari sau familiari (*alandala, ananghie, anapoda, babac, cartofor, catadixi, categorisi, dichisi, fandosi, ifos, lefter, misit, molimă, pramatie, sclifosi, sclivisi, sindrofie, taifas, țață* etc.).

Și *influența turcă* asupra lexicului românesc s-a realizat în două perioade distincte: perioada veche, între secolele al IX-lea și al XI-lea, și perioada mai puțin veche, între secolele al XV-lea și al XVIII-lea. În prima perioadă, ca urmare a conviețuirii românilor cu unele populații turcice, pecenegii și cumanii, au fost asimilați în română pe cale orală termeni diverși precum *aslam* „camătă", *baltag, capcană, catâr, cazan, cioban, cobuz, dușman, teanc, toi, tolăni* etc. Tot ca urme ale influenței turco-tătare foarte vechi pot fi amintite unele nume de locuri și de persoane destul de cunoscute: *Aslan, Bărăgan, Caraiman, Itu, Talabă, Teleorman* etc.[43]

Influența turcă a fost deosebit de puternică o dată cu intrarea țărilor române sub suzeranitatea Imperiului otoman. Numărul turcismelor în limba română a fost mult mai mare în trecut, mai ales în perioada fanariotă. Ca și în cazul împrumuturilor din neogreacă, unele cuvinte împrumutate din turcă au devenit arhaisme (*agă, agie, anteriu, caftan, giubea, gugiuman, ienicer, ișlic, taxidar, terziman, vizir, za-*

[43] ILR, p. 109.

herea etc.), altele au fost acceptate de limba literară (*abanos, bamă, cazangiu, cântar, cearșaf, chibrit, ciorap, ciorbă, dovleac, dud, fildeș, geantă, ghiozdan, ghiveci, iahnie, iaurt, ibric, musaca, pastramă, sarma, tavan, telemea, trufanda, tutun* etc.) sau au fost păstrate ca termeni populari sau familiari (*babalâc, bucluc, fudul, halal, haram, hatâr, lichea, pișicher, tembel, zaiafet, zevzec* etc.). Cu ajutorul sufixelor turcești *-giu, -iu* și *-lâc* se pot forma în română nume de meserii sau de ocupații, nume de culori, respectiv denumiri abstracte. Productivitatea acestor sufixe este astăzi relativ scăzută, *-giu* și *-lâc* având și conotații peiorative (*scandalagiu, reclamagiu, avocatlâc, crailâc*).

Influența germană s-a realizat inițial asupra graiurilor din Transilvania, Banat și Bucovina. Conviețuirea românilor, încă din secolul al XII-lea, cu sașii, în Transilvania, cu șvabii, colonizați în Banat în secolul al XVIII-lea, și dominația austriacă asupra Bucovinei au favorizat o serie de împrumuturi din limba germană în română. Numeroși termeni germani referitori la îmbrăcăminte, alimente, diverse meserii și industrii s-au generalizat în română ca urmare a relațiilor economice dintre provinciile istorice românești: *buștean, cartof, capelmaistru, chelner, chiflă, crenvurșt, ghips, griș, halbă, hingher, jet, joagăr, ofițer, parizer, roabă, stofă, șanț, șindrilă, șlep, șnițel, șnur, șopron, șorț, ștreang, șură, șurub, șvaițer, turn, troacă, țiglă*. Alți termeni de proveniență germană au ieșit din uz (*băncuță* „monedă de mică valoare din trecut", *clavir* „pian"; *creițar, iuncăr, sfanț, taler*) sau au o circulație regională (*becher* „brutar", *farbăr* „vopsitor", *laibăr* „vestă", *roc* „haină, palton scurt", *șnaidăr* „croitor", *șpais* „cămară"; *ștrimfli* „ciorapi", *șustăr* „pantofar", *tișlaifăr* „milieu, față de masă", *țimerman* „dulgher"). Mai pot fi amintite și cuvinte germane care au devenit în română termeni populari sau familiari (*fraier, gheșeft, mișmaș, șmecher, șnaps*).

Ulterior, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, influența germană s-a exercitat asupra diverselor terminologii tehnico-științifice românești moderne, o dată cu adoptarea unor dispozitive, mașini sau procedee de fabricație din domenii diverse: mecanică, electromecanică, electricitate, siderurgie etc. (*bliț, boiler, cocs, diesel, drosel, duză, electrocar, fasung, feldspat, holțșurub, matriță, rolă, șaltăr, ștecăr, ventil, wolfram* etc.). Pe cale cărturărească, au intrat în română și termeni neologici referitori la filozofie, literatură sau politică (*bildungsroman, laitmotiv, hinterland, weltanschauung*). O situație aparte o constituie împrumuturile neologice din germană în a căror alcătuire se disting rădăcini și chiar sufixe latinești (*adresant, agentură, aprioric, corectură, dictat, laborant, recenzent, repetent, unicat* etc.).

Influența latino-romanică este aspectul cel mai complex al constituirii lexicului românesc actual. Deși această influență a fost deosebit de puternică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în limba română veche, mai precis până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sunt atestați numeroși termeni de origine latinească sau romanică împrumutați fie direct din latină, respectiv din italiană, fie indirect prin intermediul altor limbi neromanice: maghiară, polonă, rusă, ucraineană, neogreacă, germană și chiar turcă[44]. Unele cuvinte latinești au fost împrumutate în româna veche direct din latina savantă (*adaghiu, apostat, capitolium, cauză, colocfium, comentariu, conștiențție, contumație* etc.), în timp ce altele au pătruns prin intermediul maghiarei (*calculuș, coleghion, conșcribălui, dișcreție, ecjorțista* etc.), al limbilor slave vecine — polonă, ucraineană, rusă (*auditor, caștelan, eczăcuție, formație, harmată, maistru, scrimă, uniat* etc.) — sau al germanei (*administrațion, aghent, cameralist, capital, congregațion, contribuțion* etc.).

Deoarece între români și francezi nu au existat relații culturale și economice înainte de 1760, multe împrumuturi lexicale din franceză au fost făcute în româna veche prin germană (*baron, derectorat, flanel, magazin*), prin rusă (*bregadir, cazarmă, galiotă, leitenant*), prin polonă (*furier, muzicant, șvadron*), mai rar prin neogreacă, maghiară sau turcă (*bagatelu, baghiunetă, bezea*). De influența franceză masivă asupra lexicului românesc se poate vorbi abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Și influența italiană asupra limbii române vechi s-a exercitat, în domeniul vocabularului, direct (împrumuturi de felul: *alcoran, altieră, asecura, belonă, bombă, companie, cfadrat, convoliu, damă* etc.) sau indirect, prin neogreacă (*canavață, carnaval, cursor, furcată, perucă* etc.), prin maghiară (*conci, figă, grană* etc.), prin germană (*finet, lazaret, zucăr*), prin rusă (*canonir, fregată, soldat, standart*), prin polonă și rusă (*cavaler, proviant*), prin ucraineană, sârbă și turcă (*benchet, boltă, cașcaval*). Ulterior, în secolul al XVIII-lea, a existat chiar un jargon italienizant, care nu a fost așa de răspândit precum cel franțuzit.

---

[44] Vezi DÎLRV, lucrare care pune în evidență că limba română veche nu a fost tributară exclusiv limbilor slave sau limbilor balcanice. În textele românești sau slavone, copiate sau scrise în perioada 1421–1760, sunt atestate 1 427 de cuvinte, dintre care 1 203 sunt împrumuturi propriu-zise, iar 224 sunt creații ale limbii române. Dintre împrumuturi, 719 au etimon latinesc, iar 83 au etimon latinesc și italienesc în același timp. Din limbile romanice au provenit 283 de cuvinte, dintre care 196 din italiană, 41 din franceză și 1 din spaniolă (*infanterie*).

La aceste împumuturi latino-romanice directe și indirecte în limba română veche, mai pot fi adăugați termeni latinești și romanici cu etimologie multiplă. Este vorba despre cuvinte care au fost împrumutate în același timp din latină și dintr-o altă limbă romanică, de regulă italiana, sau din latină și dintr-o altă limbă neromanică, germană, maghiară, polonă, rusă, neogreacă (*academic, arctic, armistiție, atomist, avocat, axiomă, cataractă, climate, curios, dialectică, expedelui, filozofie* etc.). Pot fi amintiți și termeni cu etimologie multiplă, italiană și neogreacă (*confet, contesă, rețetă, salam, salată, sardelă*), italiană și rusă (*cfartir, manifest*), italiană, rusă și polonă (*granată, milion, ministru*).

Influența latino-romanică asupra lexicului românesc s-a intensificat cu începere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Și în secolele al XIX-lea și al XX-lea au pătruns în română direct din latina savantă numeroase cuvinte care au contribuit la modernizarea lexicului actual: *adnota, aproba, artificios, aură, babilonic, cabalin, dormita, dormitor, elibera, fabulă, insulă, literă, misă, omite, paupertate, pictor, pictură, premiu, proba, probă, rege, satisface, testimoniu, tezaur, traduce, uzufruct* etc. Foarte mulți termeni latinești savanți, în general compuse tematice din elemente de compunere latinești și grecești, pot fi întâlniți în vocabularele de specialitate: medicină, chimie, fizică, pedagogie etc. (*acrocefal, acrocefalie, acrofobie, acromanie, acromatism, acromegalie, acromie, acroparestezie, actinografie, actinometrie, actinomicoză, actinomorf, actinoterapie*[45] etc.). Acești termeni au fost asimilați în română prin intermediul francezei și, din această cauză, figurează în rândul împrumuturilor din această limbă. Tot într-o situație specială se află unele cuvinte care, în română, se explică formal prin latină, dar al căror sens trimite, în mare parte, la termenii lexicali corespondenți din franceză (*efect, impozit, primar, spirit, virtute*).

Tot în perioada amintită, ca urmare a unor condiții istorice și socioeconomice favorabile dezvoltării relațiilor dintre România și Franța, a crescut în mod semnificativ ponderea împrumuturilor din franceză. Cele mai multe împrumuturi neologice în limba română contemporană, realizate fie pe cale orală, fie pe cale scrisă, sunt de origine franceză[46]:

1. Substantive: *abajur, abandon, abataj, abator, abces, acompaniament, adjutant, agrafă, antet, arcadă, ariergardă, ascetism, asolament, automobil,*

---

[45] Aceste cuvinte au în comun elementele de compunere savantă de origine grecească *acro-* „situat la extremitate", respectiv *actino-* „rază, fascicul de radiații".

[46] Potrivit statisticii întocmite de Dimitrie Macrea pe baza *Dicționarului limbii române moderne*, cuvintele de origine franceză reprezintă grupa cea mai numeroasă în lexicul românesc actual, 38,42%.

bandulieră, baraj, baricadă, berjeră, bibelou, biberon, bicorn, bidon, bieletă, bigă, bijuterie, bijutier, binoclu, blazon, bord, bufet, bufeu, bufon, cabină, cabinet, cabotaj, calorifer, camee, camelie, cameristă, camuflaj, cancan, caniotă, capă, capișon, capitonaj, capotaj, carabină, caravană, carieră, cardan, careu, carlingă, carpetă, carton, coincidență, coloană, colonadă, colonel, combinezon, coniac etc.

2. Adjective: *abisal, absolutist, adept, agasant, altruist, arogant, asonant, bigot, bleu, blond, calin, capital, cochet, coloidal, colonial, compatibil* etc.

3. Verbe: *aborda, acorda, acosta, actualiza, agrea, ajusta, andosa, asambla, bascula, blaza, cambra, camufla, capitona, capota, captura, caracteriza, casa, cataloga, cocheta, coexista, coloniza, comanda, complica* etc.

Lexicul limbii române contemporane a continuat să se îmbogățească și în secolele al XIX-lea și al XX-lea cu numeroase cuvinte din italiană. În afara unor termeni din domeniul muzicii și al artelor plastice (*adagio, allegro, allegretto, alto, arpegiu, andante, canțonă, bariton, basorelief, cantabil, calcio-vecchio, capodoperă, coda, crescendo, duet, flaut, flautist, grazioso, intermezzo, mandolină, moderato, partitură, piano, pianissimo, primadonă, scherzo, solfegiu, solo, tenor, trio, tumultuoso, vibrando, vivace*), precum și din domeniul financiar-bancar (*acont, agenție, bancă, bilanț, cambie, casier, contabil, fisc, falit, franca, franco, gir, gira, liră, manco, scont, scadență, speze*) sau culinar (*pizza, rizoto, spaghete*), mulți dintre aceștia putând fi regăsiți și în alte limbi — rusă, germană, engleză etc. —, s-au mai fixat în română și cuvinte diverse din italiană (*abate* „preot catolic", *abație, armată, asedia, asediu, bastard, bastiment, baston, brevă* „scrisoare papală", *burghezie, campanilă, campion, capelă* „biserică mică, izolată"; *capitul* „adunare de călugări", *casetă, cazinou, fascism, febră, fresco, geacă, invidia, merceologie, mumifica, stampa, stampă, stindard, tapet, teracotă, traumă, vendetă* etc.).

Foarte multe împrumuturi neologice latino-romanice au etimologie multiplă, în sensul că nu se explică exclusiv din latină sau dintr-o altă limbă romanică, ci din latină și franceză (*abecedar, abroga, abrogație, adagiu, adjurație, caz, circumferință, circumstanță, circumflex, clar, clarifica, cloacă*), latină și italiană (*abrevia, ordine*), latină, italiană și franceză (*balistă*), latină și germană (*absolvent, absolvi, adjunct, capsă, obiect*), latină, franceză și germană (*abstract, aparat, mesă*), italiană și latină (*ancoră, balsam, capitel*), italiană și franceză (*atitudine, bagatelă*), franceză și italiană (*apertură, capriciu, cavalcadă, citadelă*), franceză și rusă

(*artilerie, cauciuc*), franceză și germană (*bandă* „grup de persoane", *capital* „avuție sub formă de bani", *caroten, clasă*), franceză și engleză (*cartel*), franceză și latină, cele mai numeroase (*abdomen, abil, abilitate, ablativ, aboli, absent, absurd, abuziv, accepție, acces, achiziție, acțiune, adora, afluență, aflux, aserțiune, aspersiune, asterisc, auditoriu, autonomie, autor, azur* etc.).

Adoptarea numeroaselor împrumuturi latino-romanice, multe dintre ele derivate sau compuse, a determinat asimilarea în limba română a unor afixe derivative neologice (*ante-, anti-, -bil, -ență, -ifica, in-, inter-, -ism, -ist, -itate, -iza* etc.), precum și a unor elemente de compunere savantă (*aero-, algo-, antropo-, arheo-, dermo-, eco-, endo-, filo-, foto-, hidro-, -ită, lipo-, metro-, -om, osteo-, -oză, -patie* etc.).

Influența engleză asupra lexicului românesc s-a exercitat, cu începere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atât indirect, prin intermediul limbilor franceză, germană sau rusă, cât și direct, cu precădere la sfârșitul secolului al XX-lea. Inițial, au pătruns în română probabil prin franceză, fără a fi exclusă posibilitatea împrumutului direct din engleza britanică, termeni referitori la viața mondenă (*bridge, club, dandy, five o'clock, garden-party, high-life, whist*) și, mai ales, la terminologia sportivă (*box, derbi, fotbal, golf, meci* [scris la început și *match*], *ring, rugbi, scor, set, sportsman, tenis*). Ulterior, au fost asimilați și unii termeni tehnici, prin intermediul germanei (*boiler, cocs, tubing*) sau al rusei (*buldozer, conveier, motoplug, radiolocație, screper*). Direct din engleză, inclusiv din engleza americană, sau din engleză și din franceză în același timp au fost împrumutate relativ recent numeroase substantive, mai puțin verbe (*implementa, scana*) și adjective sau adverbe (*horror, shocking*), referitoare la:

1. Vestimentație: *blugi* (*blue-jeans*), *pulover* (*pull-over*), *sveter* (*sweater*), *shetland, trenci* sau *trencicot* (*trench-coat*), *trening* (*training*), *tuid* (*tweed*).

2. Gastronomie și denumiri comerciale de băuturi răcoritoare: *biftec* (*beefsteak*, cf. fr. *bifteck*), *bacon, brandy, chec* (*cake*), *cheeseburger, chewing-gum, coca-cola, corn flakes, fanta, gin, grepfrut* (*grapefruit*), *hamburger, hot-dog, pop-corn, rosbif* (*roast beef*), *sandviș* (*sandwich*).

3. Economie, comerț, industrie, politică și viață socială în general: *barter, bluf* (cf. engl., fr. *bluff*), *board, body-guard, business, businessman, card, clearing, dealer, dispecer* (*dispatcher*), *drugstore, general store, gentlemen's agreement, holding, joint, job, lobby, manager, manage-*

ment, marketing, miting (*meeting*), *motel, no man's land, rating, stand by, shop, snack bar, staff, summit, supermarket, trend, week-end.*

4. Muzică, artă, spectacole, divertisment, comunicarea cu publicul: *band, blues, briefing, box-office, design, designer, disk-jockey, happening, hard-rock, heavy-metal, hit, hobby, interviu* (*interview*), *jolly-joker, jazz, mass-media, music-hall, remake, rock, rock and roll, scheci* (*sketch*), *science-fiction, sex-appeal, sex-simbol* (*sex-symbol*), *shocking, show, slogan, slow, slow-fox, star, striptis* (*strip-tease*), *swing, talk-show, thriller, twist, western.*

5. Electronică, electrotehnică, telecomunicații: *bit, brainstorming, CD-player, computer, digit, display, e-mail, exit, fax, file, floppy disk, hi-fi, hot-line, implementa, lap-top, line, listing, maus* (*mouse*), *notebook, on line, pager, party-line, radar, scana, scanner, soft, site, tweeter, walkie-talkie, woofer.*

6. Terminologia sportivă: *aut* (*out*), *baschet* (cf. fr. *basket*), dar și *baschetbal* (*basket-ball*), *base-ball, body-building, bowling, box, cnocaut* (*knock-out*), *corner, dirt-track, dribling* (*dribbling*), *event, fair-play, fault, finiș, fotbal, ghem* „etapă de joc care constituie o subdiviziune a setului în cadrul unei partide de tenis" *gol, golchiper* (*goalkeeper*), *golf, golgheter* (*goal-getter*), *handicap, henț, hochei* (*hockey*), *meci* (*match*), *ofsaid* (*offside*), *outseider, penalti* (*penalty*), *polo, presing* (*pressing*), *ring; rugbi* (*rugby*), *scor, set, soccer, sparring-partener, sportsman, start, suporter; șut, tenis, treiner, upercut* (*uppercut*).

7. Realități ale culturii materiale nord-americane: *bungalow, cowboy, disney-land, ranch, scalp, șerif* (*sheriff*), *tobogan, tomahawk.*

Se poate constata o anumită concurență între termenii englezești adoptați de curând în română și termenii românești sinonimi mai vechi sau de proveniență franceză. Asemenea termeni se grupează în perechi sinonimice și există, după cât se pare, o preferință a uzului actual al limbii pentru cuvintele englezești. Să se compare sinonimele: *banner – steag, drapel, bawling – popice, brandy – coniac, board – conducere, business – afacere, clearing – troc, golchiper – portar, job – serviciu, manager – administrator, sportsman – sportiv, staff – personal, star – vedată, treiner – antrenor* etc.

Deși pare a fi deosebit de puternică în lexicul actual, influența engleză are anumite limite față de influența latino-romanică. Se poate constata incapacitatea limbii române de a asimila din engleză verbe

sau adjective, întrucât în această limbă mărcile flexionare ale acestor părți de vorbire nu diferă prea mult de cele ale substantivelor. Cuvinte englezești ca *display, hit, joint, show, swing, twist*, verbe și substantive în același timp, sau *hot, rock, soft*, substantive, adjective și chiar adverbe, nu pot fi încadrate în română decât în categoria substantivelor neutre. În plus, destul de multe împrumuturi englezești se scriu și se pronunță ca în limba de origine, fiind simțite ca englezisme autentice: *baseball* [béizbol], *bawling* [bauling], *cowboy* [kauboi], *design* [dizain], *shetland* [șetland], *show* [șou], *shocking* [șoching], *week-end* [uichend], *western* [uéstern] etc. Desigur, există și împrumuturi englezești care se scriu în română aproximativ așa cum se pronunță în limba de origine (*aut, cnocaut, dispecer, finiș, golchiper, golgheter, miting, ofsaid, scheci, striptis*) sau care s-au adaptat scrierii și pronunțării românești (*blugi, fotbal, ghem, gol, henț, meci, șut*).

Mai trebuie făcută precizarea că în prezent, ca și în trecut de altfel, anumite categorii de vorbitori manifestă preferința pentru utilizarea unor termeni anume. De exemplu, cei familiarizați cu folosirea calculatorului au tendința de a utiliza chiar și în vorbirea cotidiană termeni ca *procesa, procesare* sau *scana*. Cei care folosesc mai puțin calculatorul vor prefera să spună *prelucra, prelucrare*, respectiv *copia*. Astfel, răspândirea sau generalizarea în limbă a unor împrumuturi neologice depinde, în mare parte, de preocupările vorbitorilor, dar și de nivelul de cultură și de educație al acestora.

Referințe bibliografice

1. Lucrări

ADAMESCU, GH., *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Imprimeria Națională, București, 1938.

AVRAM, ANDREI, *Contribuții etimologice*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997.

AVRAM, MIOARA, *Probleme ale exprimării corecte*, Editura Academiei, București, 1987.

Idem, *Anglicismele în limba română actuală*, Editura Academiei, București, 1997.

BALLY, CHARLES, *Précis de stylistique française. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*, Genève, 1905.

Idem, *Le langage et la vie*, ediția a II-a, Payot, Paris, 1926.

Idem, *Traité de stylistique française*, ediția a II-a, Klincksieck, Heidelberg–Paris, 1951.

BĂLAN-MIHAILOVICI, AURELIA, *Poartă spre „sanctuarul" limbii române. Lingvistică și istorie în studiul lexicului medieval românesc* (*Terminologie socială*), Editura Minerva, București, 2001.

BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, *Structura vocabularului limbii române contemporane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA și FORĂSCU, NARCISA, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română* (*Polisemie, sinonimie, antonimie, câmpuri*), Editura Facla, Timișoara, 1984.

Idem, *Cuvinte și sensuri*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universității din București, București, 2000.

BRÂNCUȘ, GRIGORE, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

BRUNOT, FERDINAND, *La pensée et la langue*, ediția a III-a, Masson et Cie, Paris, 1936.

BUCĂ, MARIN și EVSEEV, IVAN, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976.

COȘERIU, EUGEN, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, „Știința", Chișinău, 1994.

COȘERIU, EUGENIU, *Sincronie, diacronie și istorie*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

COTEANU, ION, *În legătură cu sistemul vocabularului*, în PLG II, București, 1960.

Idem, *Stilistica funcțională a limbii române*. Vol. I: *Stil, stilistică, limbaj*, Editura Academiei, București, 1973.

COTEANU, ION, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, Editura Academiei, București, 1981.

COTEANU, ION, FORĂSCU, NARCISA și BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, *Limba română contemporană. Vocabularul*. Ediție revăzută și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.

COTEANU, ION și SALA, MARIUS, *Etimologia și limba română: principii, probleme*, Editura Academiei, București, 1987.

CRUSE, D. A., *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Londra–New York, 1986.

DARMSTETER, ARSÈNE, *La vie des mots. Étudiée dans leurs significations*, Champ Libre, Paris, 1979.

DEROY, LOUIS, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.

DIACONESCU, PAULA, *Omonimia și polisemia*, în PLG II, București, 1960.

DIMITRESCU, FLORICA, *Dinamica lexicului românesc*, Clusium-Logos, Cluj-Napoca–București, 1995.

DRIMBA, VLADIMIR, *Cercetări etimologice*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.

DRINCU, SERGIU, *Compunerea și prefixarea: repere teoretice în lingvistica românească*, Editura Facla, Timișoara, 1999.

DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Lexic românesc*. Cuvinte, metafore, expresii, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Idem, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii-motivații*, ediția a II-a, revăzută și augmentată, Institutul European, Iași, 2001.

FORĂSCU, NARCISA, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. (Sinonimia adjectivală)*, Tipografia Universității din București, București, 1978.

GÁLDI, LÁSZLÓ, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, P. Pázmány, Budapesta, 1939.

GOOSSE, ANDRÉ, KLEIN, JEAN-RENÉ și PIERRET, JEAN-MARIE, *Où en sont les études sur le lexique? Bilan et perspectives*, Paris, 1991.

GRAUR, AL., *Fondul principal al limbii române*, Editura Științifică, București, 1957.

Idem, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, Editura Academiei, București, 1960.

Idem, *Etimologii românești*, Editura Academiei, București, 1963.

Idem, *Tendințele actuale ale limbii române*, Editura Științifică, București, 1968.

Idem, *Introducere în lingvistică*. Ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Științifică, București, 1972.

Idem, *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972_a.

Idem, *Alte etimologii românești*, Editura Academiei, București, 1975.

Idem, *„Capcanele" limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Idem, *Cuvinte călătoare*, Editura Albatros, București, 1978.

Idem, *Cuvinte înrudite*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

GUȚU ROMALO, VALERIA, *Corectitudine și greșeală: limba română de azi. Versiune nouă*, Editura Humanitas, București, 2000.

HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Editura Științifică, București, 1968.

HRISTEA, THEODOR (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a revăzută și din nou îmbogățită. Autori: Mioara Avram, Grigore Brâncuș, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Iremie și Flora Șuteu, Editura Albatros, București, 1984.

IONESCU, EMIL, *Manual de lingvistică generală*, ediția a III-a, Editura All, București, 2001.

IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a II-a, Socec, București, 1948.

Idem, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, Editura Ministerului Învățământului, București, 1956.

Idem, *Lingvistică romanică: evoluție, curente, metode*, Editura Academiei, București, 1962.

Idem, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, Editura Științifică, București, 1975.

Idem, *Limba literară*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1977.

IORDAN, IORGU și ROBU, VLADIMIR, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.

LUPU, COMAN, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780–1860)*, Logos, București, 1999.

MACREA, D., *Probleme de lingvistică română*, Editura Științifică, București, 1961.

Idem, *Studii de lingvistică română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970.

MAROUZEAU, J., *Lexique de la terminologie linguistique*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1943.

MARTINET, ANDRÉ, *Le mot*, în *Problèmes du langage*, Armand Colin, Paris, 1966.

MATORÉ, GEORGES, *La méthode en lexicologie. Domaine français*, Marcel Didier, Paris, 1953.

MEILLET, A., *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I – II, Paris, 1921–1938.

MIHĂESCU, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei, București, 1966.

MIHĂILĂ, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Editura Academiei, București, 1960.

NESTORESCU, VIRGIL, *Cercetări etimologice*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

NICULESCU, ALEXANDRU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2, Contribuții socio-culturale, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

PASCU, G., *Sufixele românești*, Editura Academiei, București, 1916.

PICOCHE, J., *Précis de lexicologie française. L'étude et l'enseignement du vocabulaire*, nouvelle édition revue et mise à jour, Nathan, Paris, 1990.

POTTIER, BERNARD, *Introduction à l'étude des structures grammaticales fondamentales*, Nancy, 1966.

PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română. I. Privire generală*, prefață de G. Istrate, note bibliografice de Ilie Dan, indice de Magdalena Vulpe, Editura Minerva, București, 1976.

REY, ALAIN, *La lexicologie. Lectures*, Klincksieck, Paris, 1970.

Idem, *Le Lexique: images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*, Armand Colin, Paris, 1977.

RIZESCU, I., *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, Editura Academiei, București, 1958.

ROBINS, R. H., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași–București, 2003.

ROSETTI, AL., *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, în *Études de linguistique générale*, Editura Univers, București, 1983.

SAUSSURE, FERDINAND de, *Curs de lingvistică generală*, ediție critică de Tullio De Mauro, traducere în limba română de Irina Izverna Tarabac, Editura Polirom, Iași–București, 1998.

SAUVAGEOT, AURELIAN, *Portrait du vocabulaire français*, Larousse, Paris, 1964.

SÂRBU, RICHARD, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1977.

SCHAFF, ADAM, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), Editura Științifică, București, 1966.

SECHE, MIRCEA, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. Vol. I: *De la origini până la 1880*, Editura Științifică, București, 1966; Vol. II: *De la 1880 până astăzi*; Editura Științifică, București, 1969.

STATI, SORIN, *Cuvinte românești. O poveste a vorbelor*, Editura Științifică, București, 1964.

STOICHIȚOIU-ICHIM, ADRIANA, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Editura All, București, 2001.

ȘĂINEANU, LAZĂR, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studie istorice despre transițiunea sensurilor*, Editura Academiei, București, 1887.

Idem, *Influența orientală asupra limbei române*, vol. I: *Introducere*, vol. II: *Vocabularul*, Socec, București, 1900.

ȘERBAN, VASILE și EVSEEV, IVAN, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Editura Facla, Timișoara, 1978.

Idem, *Cuvinte românești*, Editura Facla, Timișoara, 1986.

TOMA, ELENA, *Limbajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVII–XIX)*, Editura Universității din București, București, 2003.

ULLMANN, S., *Introducción a la semántica francesa*. Traducción y anotación por Eugenio de Bustos Tovar, Madrid, 1965.

URSU, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962.

VASILIU, EMANUEL, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

Idem, *Introducere în teoria limbii*, Editura Academiei, București, 1992.

VENDRYES, J., *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*, La Renaissance du livre, Paris, 1921.

VINȚELER, ONUFRIE, *Probleme de sinonimie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

WARTBURG, W., *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Presse Universitaire de France, Paris, 1969.

ZAFIU, RODICA, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, București, 2001.

ZUGUN, PETRU, *Cuvântul. Studiu gramatical*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

2. Dicționare

CADE = I. A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Editura Cartea Românească, București, 1926–1931.

CDDE = I. A. Candrea și Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine* (*A–Putea*), Librăria Socec, București, 1907–1914.

CIHAC, I–II, = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I (*Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*), vol. II (*Éléments slaves, magyares, turcs, grecs moderne et albanais*), Francfort, 1870–1879.

DA = *Dicționarul limbii române*, Academia Română, București, 1913–1948.

DAS = M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Crașoveanu, Livia Vasiluță, *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

DCR_2 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, Editura Logos, București, 1997.

DELR = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2002.

DER = *Dicționarul enciclopedic român*, vol. I–IV, Editura Politică, București, 1962–1966.

DEX_2 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Editura Academiei, București, 1996.
DÎLRV = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză și Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche* (1421–1760), Editura Științifică, București, 1992.
DLR = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), Editura Academiei, București, 1965 ș.u.
DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV, Editura Academiei București, 1955–1957.
DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei, București, 1958.
DN_3 = Florin Marcu și Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, Editura Academiei, București, 1982.
DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei, București, 1982.
DSR = Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Editura Academiei, București, 1982.
ELR = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, de Mioara Avram, Jana Balacciu-Matei, I. Ficher, Ion Gheție, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Aurora Pețan, Marius Sala, Camelia Stan, Andra Șerbănescu, Mirela Theodorescu, Ion Toma, Domnița Tomescu, Laura Vasiliu, Iona Vintilă-Rădulescu, Rodica Zafiu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.
FCLR = Al. Graur și Mioara Avram (redactori responsabili), *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I: *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Asan, Editura Academiei, București, 1970. Vol. II: *Prefixele*, Editura Academiei, București, 1978. Vol. III: *Sufixele* 1. *Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, Editura Academiei, București, 1989.
GLR = *Gramatica limbii române*. Vol. I–II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Tiraj nou, Editura Academiei, București, 1966.
ILR = Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, Elena Barborică, Maria Cvasnâi, Mirela Theodorescu, Cristina Călărașu, Mihai Marta, Elena Toma, Liliana Ruxăndoiu, *Istoria limbii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediția Grigore Brâncuș, Editura Minerva, București, 1972–1976.
NDN = Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București, 1997.

NPR = *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, nouvelle édition remaniée et amplifiée, Dictionnaires Le Robert, Paris, 1993.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*. Vol. I–VII, Editura Academiei, București, 1959–1977.

RHWCD = *Random House Webster's College Dictionary*, Random House, New York, 1995.

ȘDU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a IX-a, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1943.

Cuprins

120.000 CUTVA

12 CUTVA

12 CUTVA.

BCU

26 mai

• cărți care facilitează orientarea elevilor și a profesorilor în domeniul științelor umaniste
• autori de referință pentru tematica abordată

COLECȚIA REPERE

REPERE

• Această lucrare este o sinteză a principalelor concepte din domeniul lexicologiei, disciplină de care se interesează în ultima vreme, din diferite motive, un public din ce în ce mai larg. A cunoaște fenomenele care stau la baza constituirii lexicului românesc înseamnă, de fapt, a înțelege configurația și evoluția unui aspect foarte important al limbii române. Lexicul nu este o mulțime întâmplătoare de cuvinte, ci rezultatul unei evoluții istorice a unei limbi vorbite într-o anumită zonă geografică și, mai ales, într-o anumită societate definită de credințe și de mentalități specifice. Acest domeniu al limbii este supus unor modificări foarte rapide, uneori surprinzătoare, care sunt determinate de evoluția generală a societății (contactul cu alte limbi și cu alte culturi, evenimente istorice și sociale majore, progresul tehnic și științific etc.), dar și de imaginea pe care o au vorbitorii despre actualitatea folosirii unor cuvinte sau variante ale acestora.

• Elevii, studenții, profesorii de limba și literatura română, precum și toți cei pasionați de problemele studierii cuvântului vor găsi, într-o prezentare accesibilă, clară și convingătoare, elementele necesare înțelegerii configurației lexicului românesc. Lexicologia, departe de a fi o disciplină abstractă, este un spațiu dinamic al inventivității, întemeiat pe numeroase cunoștințe din domeniile științei cele mai diverse. De aceea, lectura acestei cărți este de un real folos pentru cultura generală și, mai ales, pentru cultura lingvistică a fiecăruia.

Liviu Groza este lector universitar la Catedra de limba română a Facultății de Litere de la Universitatea din București, specialist în fonetică, fonologie și lexicologie, membru al Société de Linguistique Romane din Franța și autor a numeroase studii și cercetări lingvistice.

ISBN 973-689-014-7